

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון

מפעל מיוחד "סמ"ל"

תוכנית קהילתית

למניעת שימוש בסמים

במועצה האזורית מעלה יוסף

מוסד לביטוח לאומי
מנהל המחקר והתכנון
מפעלים מיוחדים

המוסד לביטוח לאומי
מנהל המחקר והתכנון
מפעלים מיוחדים

מפעל מיוחד "סמ"ל"

תוכנית קהילתית למניעת שימוש בסמים
במועצה האזורית מעלה יוסף

דו"ח סופי

מוגש

ליחידה למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי

חביבה בר

ג'אבר עסאקלה

הפרוייקט והמחקר המלווה מומנו על ידי המוסד לביטוח לאומי

המחקר נערך על ידי מכון גוטמן למחקר חברתי שמושי

ירושלים, כסלו תשנ"ג, דצמבר 1992

ה ק ד ה

=====

בשנים האחרונות קיימת דאגה חמורה בארץ בכל מה שנוגע להשפעת הסמים על חיי הדור הצעיר. לצערנו. בישראל, כמו ביתר ארצות המערב, רמת הידע בנושא לא מתפתחת בהתאם לרמת התפשטות התופעה.

לכן, נענה המוסד לביטוח לאומי בחיוב להצעתה של המועצה האזורית מעלה יוסף לפתח תוכנית אזורית כוללת למניעה והסברה (בנוסף לטיפול) בנושא הסמים גם במישור הנוער וגם במישור מבוגרים וחורים.

הפרוייקט אושר כמפעל מיוחד במסגרת האגף לילדים וגמלאות מחליפות שכר בראשותה של הגבי רינה ברקאי.

הפרוייקט הופעל במסגרת נסיונית לתקופה של שנה החל ממאי 1991. ברצוני לציין את תרומתו הגדולה של מר אמנון מיכאל, מרכז פרוייקט סמים, במועצה האזורית מעלה יוסף אשר יזם וחניח את היסודות לפרוייקט ואת המסירות של הגבי טובה מעוז אשר המשיכה וניחלה אותו במהלך כל תקופתו הנסיונית בעזרת צוות היגוי שכלל את החברים הבאים:

מר יעקב יעקב ז"ל, יו"ר המועצה
מר יאיר הולצר, האחראי על נושא הסמים במרכז החסברה בחיפה והאיזור
גבי פנינה נדיב, מדריכה לבריאות הנפש, לשכת חבריאות עכו
מר עופר בישארי, רכז הרשות למלחמה בסמים באיזור חיפה והצפון
מר יצחק בר-ששת, מנהל מחלקת החינוך ויו"ר הועדה לחינוך ומניעה במועצה
מר אמנון מיכאל, רכז פרוייקט סמי"ל
גבי טובה מעוז, רכזת פרוייקט סמי"ל
גבי ג'נט תורג'מן, עובדת קהילתית
גבי כרמלה זוארץ, פעילת ציבור
מר מיכאל (מייק) אינגבר, מרכז מפעלים מיוחדים ביטוח לאומי

דו"ח מחקרי זה מהווה תרומה חשובה לקידום הבנתנו את המרכיבים וההשלכות הרחבות של תוכנית קהילתית למניעה בשימוש לרעה בסמים.

ברצוני להודות לגבי חביבה בר ולמר ג'אבר עסאקלה, שבצעו ליווי מחקר זה בחנחייתה המקצועית של גבי נעמי פינטון, מנהלת היחידה למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי.

ובסוף תודה לחורים, לנערים ולתושבי הישובים השונים באזור מעלה יוסף אשר השתתפו בפרוייקט ושיתפו אותנו בחוויתם. תקוותי שאנשים נוספים יוכלו להפיק תועלת ממה שכולנו למדנו במעלה יוסף. תקוותי שביחד תרמנו לקיום חיים בריאים יותר וללא סמים.

תקוותי גם שדו"ח זה יועיל לגורמים הפועלים בשטח במלחמה המתמידה שלחם נגד הסמים.

שלמה כהן
סמנכ"ל מחקר ותכנון

ה ב ע ת ת ו ד ה

=====

דו"ח זה לא היה יוצא לאור ללא שיתוף הפעולה של בני הנוער והחורים שנאותו להשתתף במחקר. שיתוף פעולה זה הוא אשר סיפק את חומר הגלם לעבודתינו, תודתנו נתונה להם.

כן ברצוננו להודות לוועדת ההיגוי של המחקר: חברי המטה להפעלת התכנית למניעת השימוש לרעה בסמים - "סמים מחוץ לקהילה" במועצה איזורית מעלה יוסף ולשותפים מן המוסד לביטוח לאומי שליוו את המחקר בשלבים שונים.

גב' טובה מעוז - יוזמת, בונה ומפעילת התכנית - מועצה איזורית מעלה יוסף.

גב' נעמי פינטון - מנהלת היחידה למפעלים מיוחדים במוסד לביטוח לאומי.

מר מייק אינגבר - המוסד לביטוח לאומי.

מר יעקב צדקא - המוסד לביטוח לאומי.

תודה מיוחדת למר שלמה דוברצקי מנהל בית הספר האיזורי ולמחנכי הכיתות בשנה"ל תשנ"ב ותשנ"ג, על שיתוף הפעולה הפורה!

תודה למר אמנון מיכאלי על תרומתו בשלבי התכנון של המחקר. ולענקיים בישובים - גב' רימונדה יקוטי, גב' מיכל כהן, מר מנשה אלי וגב' מיכל קורסיה.

לגב' בתיה דרוקר ולמר אלי מיטרני שהיו מנחי הקבוצות.

תודות רבות לכל צוות מכון גוטמן, חוקרים ויתר אנשי הצוות: גב' זהבה אלון, מר מאיר חזי, גב' נעמי מנצור - על הסיוע והמאמץ שהושקעו מתוך רצון טוב בכל שלבי המחקר.

חביבה בר וג'אבר עסאקלה

תוכן העניינים

עמוד

הבעת תודה

1 פרק א': מבוא

13 פרק ב': בני נוער מארבעה ישובי המועצה האיזורית
עמדות לפני ואחרי הפעלת תוכנית סמ"ל

25 פרק ג': תלמידי בית הספר האיזורי גליל מערבי
עמדות לפני ואחרי הפעלת התוכנית

37 פרק ד': השוואת הערכות של שלוש קבוצות של בני הנוער
משתתפי הסדנאות בישובים, משתתפי ההתערבות
קצרת המועד בביה"ס וקבוצת השוואה של תלמידים

47 פרק ה': הורים מארבעה ישובי המועצה האיזורית
עמדות לפני ואחרי הפעלת תוכנית סמ"ל

53 פרק ו': דיון בממצאים ומסקנות יישומיות

60 נספח - לוחות

פ ר ק א' מ ב ו א

=====

1. רקע

האדם הכיר חומרים פסיכואקטיביים כבר משחר החסטוריה. עמים ושבטים רבים בהיסטוריה השתמשו בסוגים מסויימים של עלי עצים, עשבים וצמחים כדי לשנות ולשפר את מצבי הרוח ואת מצבי ההכרה של האדם, ואף ידעו על השפעותיהם הטובות והרעות. תופעת השימוש לרעה בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער בישראל אינה תופעה יחודית לשנות השמונים, אולם המודעות הן ברמה הציבורית והן ברמת הפרט לסכנות השימוש בסמים התעוררה וגברה בשנים האחרונות.

ככל שבעית הסמים או לפחות המודעות לבעיה הולכת ומעמיקה, כך עולה תשומת הלב הממוקדת סביב נושא המניעה. קיימת הסכמה בין הגורמים השונים העוסקים בנושא כי, לטווח ארוך, הדרך הטובה ביותר להתמודדות עם התופעה היא דרך המניעה. תכניות מניעה רבות שבוצעו לא לוו במחקר הערכה (מלבד מספר יוצאים מהכלל) כך שקיימים ספקות ואי בהירות בשל היעדר מימצאים אמפיריים מספיקים על מהותה וטיבה של מניעה יעילה. לא ידוע למשל, אם תכניות מניעה אכן משיגות את מטרתן. עם זאת, קיימת הסכמה לגבי מספר הנחות:

- החנחות הראשוניות הן על הסיבות העיקריות המביאות מתבגר לשימוש בסמים: סקרנות; חיקוי ולמידה בדרך כלל מבן משפחה או מכר נרקומן; צורך חזק בקבוצת חשתייכות ("כל החבריה לוקחים", "זה סתם כייף"); וכן גורם באישיות העלול לשמש מניע כמו סף תסכול נמוך, חוסר בכוחות התמודדות (אי יכולת להכנס לעימות ולתמודד איתו). בשנים האחרונות מייחסים משקל גם לגורמים גנטיים המשפיעים על הסיכוי להיחפך לנרקומן או אלכוהוליסט.

- יתר על כן כיון שאחוז ההצלחה בגמילת נרקומנים נמוך ביותר בכל העולם והנזק האורגני הנגרם למי שהתמכר הוא בלתי הפיך והחתך החברתי של הנוער המשתמש כולל את בני כל השכבות - יש לשים דגש על מניעה ראשונית ולעיתים משנית. חכוונה היא לפתח מאמץ מניעתי שימונע: (1) מחלא משתמשים מלחפוך למשתמשים לרעה בסמים. (2) לעזור למשתמשים מזדמנים או נסיוניים להפוך ללא משתמשים. (3) לחזק את מגמות "האנטי" בקרב אלו שעדיין לא ניסו סמים. (4) לספק מידע נכון ומדוייק, ישר ואמין על סמים מתוך תקוה, כי אלו שצריכים להחליט אם להשתמש או לא להשתמש בסמים, יעשו זאת על בסיס טוב יותר. (5) להביא לכך שקבוצות רחבות ככל האפשר בחברה יהיו מודעות וערות יותר למכלול הגורמים המורכב הקשור לשימוש בסמים.

- יתרה מזו, סוגית הרחבת הידע היא סוגיה מורכבת כשלעצמה. קיימת הנחה כי באמצעות הרחבת הידע של בני הנוער על הסמים והאלכוהול, ועל הסכנות שבשימוש בהם תיוצרנה אצלם עמדות שליליות אשר תקטנה או תמנענה את השימוש (וייס, 1984). הנחה זו קיימת למרות שהיא אוששה במחקרים מועטים בלבד, ובחלק מן המחקרים נמצא כי בעקבות מתן מידע חל שינוי בלתי רצוי בעמדותיהם של בני הנוער. העמדות הפכו ליותר מתירניות (Goodstadt, 1980) ועלתה אף הסתברות של השימוש בפועל (Barnea et.al. 1987).

יש מקום לשלב מידע בתוך מכלול שלם, כפי שבא לידי ביטוי ברציונל של התכנית המוצעת. התוכנית המספקת ידע על השפעת הסמים על תפקודו של האדם, כאשר בצד ההרתעה, מושם דגש בפיתוח האחריות האישית של הפרט, ביכולתו לשקול ולהחליט על סגנון חייו, בעומדו לפני הדילמה של שימוש או אי-שימוש בסמים.

הטיפול בנושא הסמים נתפס כחלק אינטגרלי מ"חינוך פסיכולוגי" לטיפוח זהות אישית, שמטרתו לסייע למתבגרים ולצעירים לבדוק, במסגרת של קבוצה תומכת, איך רואים הם את עצמם, לאן היו רוצים להגיע ואיך יוכלו להגיע לשם.

- מניעה ראשונית צריכה להיעשות עוד בטרם החלה הפתולוגיה של השימוש לרעה בסמים.

- על מנת להבטיח "אפקטיביות" רבה יותר של התכנית יש לשלב בה גם הורים. להורים כמו לחברים (שבכל מקרה שותפים לתכניות המופעלות בדרך כלל בבתי ספר על בסיס שכבת גיל) השפעה חזקה (Napier et al. 1983; Kandel, 1980), ובעיקר מושפעים המתבגרים והצעירים מהתנהגות ההורים בתחומים אלו (דהיינו מדפוסי הצריכה שלהם, סיגריות אלכוהול וסמים) יותר מאשר מעמדותיהם. מספר חוקרים סברו כי השפעת החברים על השימוש של המתבגר היא קצרת טווח בחשוואה להשפעת ההורים שהיא ארוכת טווח (Brook, Lukoff et al. 1980; Kandel, 1980).

הורים פעמים רבות מתייחסים לנושא תוך הדחקה והכחשה וכן יש ללמדם צורת תקשורת חדשה עם ילדיהם.

- ברוב המקרים השימוש בסמים הוא כדור שלג שאיש איננו מסוגל לעצור בכוחות עצמו; לכך יש משמעות הן לגבי גיל הפעלת המניעה והן לגבי המכנה המשותף שלה; ההנחה היא כי התפתחות אנושית וחברתית מלאה ועשירה מחסנת את האדם כנגד שימוש לרעה בסמים. בהתפתחות אנושית וחברתית מלאה יש לכלול הבנה עצמית טובה יותר דרך הבהרת ערכים, מודעות עצמית, קבלת החלטות ופתרון בעיות בדרך יעילה; שיפור ביחסים בינאישיים דרך אימון בתקשורת, עם קבוצות בני הגיל ועם אחרים, ושיפור הביטוי העצמי ועוד; שיפור היכולת להגיע להגשמה עצמית וסיפוק הצרכים דרך המוסדות החברתיים הקיימים; ושיפור החתמוודות עם תיסכולים; התמקדות על סגנון חיים מתגמל; פרישת מגוון אלטרנטיבות ריאליות ויעילות במקום שימוש בסמים. על כן במניעה ראשונית מושם דגש על: החיפוש אחר הזהות האישית של המתבגר, דרכי התקשורת שלו עם סביבתו - המשפחה והחברים;

החיפוש אחר החופש; הגברת המודעות והידע על הסמים סיכונים והשלכותיהם. מטרת העבודה הנוכחית לבחון את השינויים שחלים לאחר הפעלת תכנית מניעה בקרב בני נוער לומדים, כשהדגשים שצוינו לעיל הם דגשיה. כמו כן לבחון את השינויים שחלים לאחר הפעלת תכנית המתמקדת בסוגיות של חורות לבני נוער בגיל ההתבגרות, בקרב חורים למתבגרים. הדגשים בסדנאות המיועדות לחורים הם העברת מידע, הגברת מודעות וחיזוק יכולתם לסייע לילדיהם ולקדם את דרכי ההתמודדות שלהם כדי שלא יגיעו לשימוש בסמים ובאלכוהול. בשלב הנוכחי לאור ההיקף שבו חופעה התכנית עשויה עבודה זו להצביע על כיוונים, מגמות ומסקנות יישומיות לגבי מספר סוגיות המעסיקות את מעצבי התכנית, מפעיליה ומממניה.

2. איפיונים כלליים של ישובי המועצה האזורית מעלה יוסף

מועצה אזורית מעלה יוסף* משתרעת על 240.000 דונם בגליל המערבי, בגובה 600 מי מעל פני הים ומאגדת בתוכה 22 ישובים (15 ישובים ו-7 מצפים) בהם חיים כ-6.000 נפש. רוב ישובי המועצה נוסדו בשנותיה הראשונות של המדינה על ידי עולים מארצות המוצא הבאות: פרס, עירק, כורדיסטאן ויוצאי צפון אפריקה. בשנות ה-70-80 חוקמו המצפים. התושבים עוסקים בעיקר בחקלאות המבוססת על מספר ענפים מצומצם יחסית: לול מטילות, מטעי נשירים ואבוקדו. ישובי המועצה פרוסים על גבולה הצפוני של מדינת ישראל והקירבה לגבול הלבנון מציבה מספר בעיות: בעיות בטחוניות המקשות על פיתוח האיזור מחד, אפשרות לחדירת סמים לישובים בתחומי המועצה, מאידך.

הישובים ברובם חומוגניים מבחינת קשרי משפחה ונישואין ולעיתים קיימים פלגים וחמולות בתוך הישוב הגורמים לפילוג של הישוב ומשפיעים גם על דרך ניהולו. קיימים 2 דפוסים עיקריים של לכידות קבוצתית. דפוס אחד שבו הלכידות היא בעיקרה כלפי חוץ המאפיינים יותר יוצאי אסיה ודפוס אחר שהלכידות העיקרית היא פנימית ומאפיינת יותר את יוצאי צפון אפריקה.

ישנם כ-600 בנים ובנות משותררי צה"ל שרובם אינם מוצאים את מקומם באיזור. על פי הערכות שונות מדובר ב-35 משתמשים בסמים קשים בגבולות המועצה ועוד עשרות צעירים ובני נוער המשתמשים שימוש מזדמן ו/או בסמים "קלים".

את חינוכם מקבלים ילדי הפעוטון והגן בישובם. קיימים שלושה בתי ספר יסודיים אזוריים וכן חטיבת ביניים וחטיבה עליונה בתיכון אזורי גליל מערבי.

הפרוייקט בוצע בארבעה ישובים של המועצה** הקריטריונים לבחירת הישובים לפרוייקט:

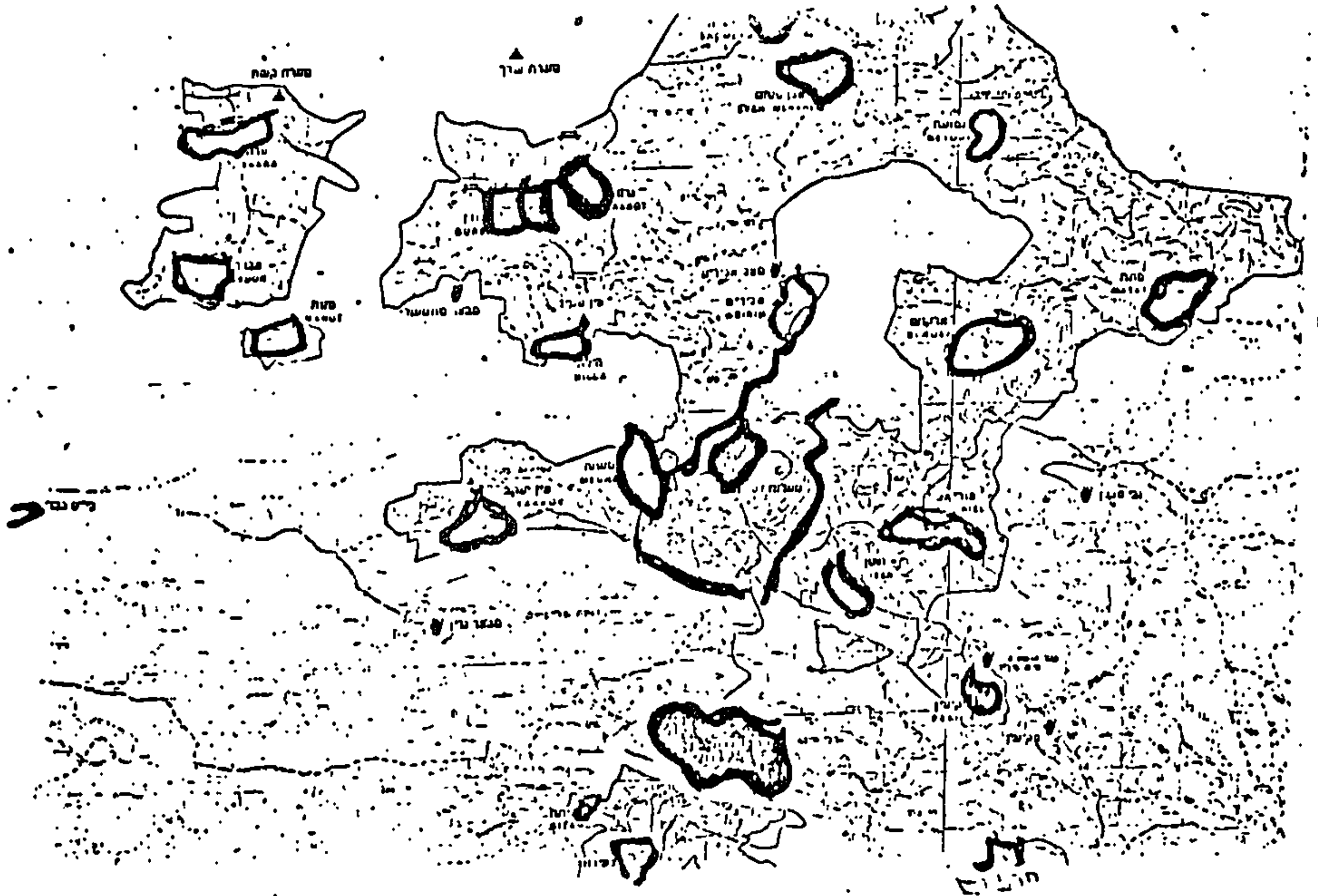
(1) הערכה מוקדמת שקיימת תשתית ארגונית ותמיכתית מקומית שתסייע לגיוס המשתתפים ולהצלחת הפעלת התכנית.

(2) הערכה שקיימת בעייתיות סביב נושא הסמים ו/או השימוש באלכוהול וחשיפה לרוק כנד, בקרב נער וצעירים.

* מבוסס על החוברת "מועצה אזורית מעלה יוסף".

** מבוסס על שיחות עם רכזת הפרוייקט וחוברת החסבר על המועצה.

מפת ישובי המועצה האיזורית מעלה יוסף

אפיוני הישובים מוצגים בקצרה לפי סדר הפעלת הפרוייקט בקרב בני נוער וחורים:

מושב עבדון: מושב עובדים המשתייך לתנועת המושבים שנוסד ב-1952. נקרא על פי שמה של עבדון המקראית, עיר הלוויים בנחלת אשר. ישוב הומוגני בעיקרו של יוצאי פרס.

מושב נטועה: מושב עובדים המשתייך לתנועת המושבים שנוסד ב-1966 במסגרת "מבצע סוס". השם סמלי לציון האומה הנטועה עצי מאכל. ישוב מעורב מבחינת ארצות המוצא של תושביו שהם בנים של תושבים ותיקים בישובים שכנים.

מושב מעונה: נוסד ב-1949 על ידי עולים מצפון אפריקה ומרומניה ומשתייך לתנועת המושבים. מקור השם - על פי הפסוק בספר דברים "מעונה אלהי קדם". ביישוב ממוקם אחד מבתי הספר היסודיים שהוא בית ספר קהילתי ואזורי. חיי הקהילה ביישוב מפותחים.

מושב גורן: מושב עובדים שנוסד ב-1950. שמו גזור מן הפסוק בספר מיכה "קבצתם כעמיר גרנה". בשטח הישוב נמצא אזור התעשייה של המועצה. הוא מן הגדולים שבישובים וחיות בו בצוותא משפחות של יוצאי מרוקו ושל יוצאי פרס.

3. הייחוד של תכנית סמ"ל

פרוייקט סמ"ל הינו פרוייקט קהילתי ובזה גם טמונה ייחודיותו. הפרוייקט נערך במועצה אזורית אשר ישוביה מפוזרים לאורך גבול הלבנון. אופי האוכלוסיה והתעסוקה וכן חריחוק מן המרכז וחריחוק ממרכזי בילוי יוצרים בעיה לנוער ולחורים. כמו כן קיים פער דורות בישובים המלווה גם בחוסר מודעות של החורים להתנהגויות לא רצויות של ילדיהם. לדוגמא שתיית אלכוהול ותסכנות הכרוכות בנסיעה למקומות בילוי רחוקים (נחריה ושלומי) לאחר שתיית משקאות אלכוהוליים. הפרוייקט משתף כוחות. בשכר ומתנדבים מתוך הישובים לפעילות בתחום הסמים שעברו הכשרה בתחום הקהילתי ובתחום הסמים והאלכוהול. הגיוס הייחודי של הקהילה ופרנסיה מבטיח עבודה כוללת, מערכתית ושורשית. שילוב של נוער וחורים בפרוייקט עשוי לבסס את פעילות המניעה ולקדם את השגת מטרותיה.

3.1 מאי 1989 - אפריל 1991*

פעילות המניעה באמצעות התכנית "סמים מחוץ לקהילה" (להלן: סמ"ל) זכתה להכרה של המועצה האזורית והמוסד לביטוח לאומי. הכרה זו באה לידי ביטוי בהצבת הנושא בסדרי הקדימויות של המועצה, ביזום הפרוייקט הייחודי ובהקצאת משאבים ספציפיים לנושא. וביתר פירוט: בגיבוש תכנית הכנה ופעולה מידית להפעלה במספר ישובים במועצה בשנת הלימודים תשנ"ב תוך הצבת מטרות מוגדרות (יפורטו להלן במטרות המחקר).

* לקוח מהצעת הפרוייקט שנכתבה על ידי רכזת הפרוייקט של המועצה, והוגשה למפעלים המיוחדים של המוסד לביטוח לאומי.
** פירוט התוכנית בתחילת פרק ב' בעמוד 13, ובתחילת פרק ג' בעמוד 25.

קדמו לכך הכנות בישובים עצמם והכשרה של כוח אדם מקומי לנושא זה. במסגרת ההכנות נערכו פגישות עם ועדי הישובים, המזכירים, האחיות שהם תושבות הישוב (ומרכזות את הידע על המשתמשים בסמים), ועדות תרבות מקומיות וחוכשרו ענקיים - עובדי נוער וקהילה לנושא ספציפי זה.

בפגישות אלו ניתן הסבר על הפרוייקט ודרכי היישום המתוכננות. נרכש הגיבוי החיוני להפעלת התכנית בישוב; אותרו הצרכים המקומיים; הושקעו מאמצים (ביקורי בית ושליחת הזמנות אישיות לנוער ולהורים) לגיוס הקהילה כולה לנושא המניעה ולעידוד בני הנוער וההורים להשתתף בסדנאות המניעה בישובים.

הכשרת הפעילים והענקיים שנעשתה בשנת 1989-90* כללה קורסים שניתנו על ידי יועץ ארגוני והקנו למשתתפים כלים בנושא התיישבות, מיפוי צרכים, התמודדות עם קונפליקטים וסדנאות הפעלה.

בסיום הקורס גובשה קבוצה של 10 פעילים בנושא פרוייקט סמ"ל. קבוצה זו קיבלה השתלמויות בנושא מהרכז המקומי וכן ממומחים בארץ בתחום של מניעה ואלכוהוליזם (על ידי גבי פנינה אלדר); "מעגל הקסם" (ד"ר בלוס). נערך סיור לימודי במעון אשפוזי לגמילה מאלכוהול ברמת גן ומפגש במרכז שיקום מסמים ביפו.

הפעילים נפגשו אחת לחודש וקיבלו העשרה בנושא סמים בקהילה (באמצעות סרטונים ודיון קבוצתי).

הפעילים (מתנדבים) והענקיים אמורים ללוות את תכנית המניעה לעקוב אחר ביצועה ולאפשר את היישום שלה מבחינת התנאים הטכניים בישוב. כן הוקמה ועדה מיוחדת האמורה לשמש כצוות היגוי לנושא והמונה נציגי מחלקות הרווחה והחינוך, נציגי המושבים, נציגי הביטוח הלאומי, נציגי הרשות למלחמה בסמים, נציגי מרכז התסברה ונציגי לשכת הבריאות.

3.2 מאפריל 1991 - אוגוסט 1992

אין ספק ששלב התכנון היה מלאכת מחשבת מורכבת וקשה ועל אחת כמה וכמה הביצוע שהיה עוד מורכב וקשה ממנו.

נציין כמה מן הסוגיות והקשיים שהיתה להם השתמעות להפעלת התכנית במתכונת שבה היא הופעלה:

עיתוי פתיחת הקבוצות: חלקן החלו בסוף הסתיו ובתחילת החורף שהיה קשה במיוחד באזור ומנע קיום פגישות קבועות.

* לקוח מחצעת הפרוייקט שנכתבה על ידי רכזת הפרוייקט של המועצה. והוגשה למפעלים המיוחדים של המוסד לביטוח לאומי.

מצב הבטחון: איום בטחוני ישיר ומתמשך על הישובים של המועצה שהתבטא בירי קטיושות שכתוצאה ממנו נהרגה ילדה והניידות באזור נעשתה יותר בעייתית וקשה.

מצב המועצה: מותו של ראש המועצה והשלכות אירוע זה על תפקוד המועצה ועל הבחירות שנערכו בה. מתיחות חברתית שליוותה את מערכת הבחירות. בהפעלת הפרוייקט: עומס על הרכוז כתוצאה מריבוי תפקידים ותחומי אחריות; בתחילת התכנית שובצו שני מנחים אך למנחה אחד היו בעיות אישיות שלא אפשרו לו להמשיך בעבודתו ולכן הנטל היה על המנחה השנייה. קשיים לענקיים בארגון ובגיוס המשתתפים בישובים שונים, והבטחת תנאים פיזיים מתאימים לקיום פעילות. כן היתה תחלופה של ענקים בשלבים הראשונים של גיבוש הקבוצה. תיאום הסדרי שיתוף הפעולה בין המועצה המקומית לבין ביה"ס האזורי גליל מערבי.

קשיים אלו גרמו לאי סדירות בפעילות (הצטברות של שיבושים, ריבוי דחיות ועוד) בחלק מן הישובים עד להתפרקות הקבוצות.

4. מטרות ויעדי המחקר

שתי מטרות עיקריות למחקר המוצע:

1. תיאור התהליך

- א. לתאר את מהלך ביצוע הפרוייקט מבחינת המבנה המערכתי של התכנית על צדדיה הארגוניים והביצועיים.
- ב. להעריך את ביצוע התכנית המקורית ולהציע מסקנות יישומיות רלבנטיות.

2. הערכת התוצרים

- א. לבחון את תרומת תכנית המניעה לאוכלוסיות היעד (נוער והורים). ביתר פירוט, לבחון את השגת המטרות:
במדדים ישירים:
 - א. הגברת המודעות לסיכונים הכרוכים בשימוש בסמים ובאלכוהול.
 - ב. גיבוש עמדות שליליות לשימוש בסמים ובאלכוהול.
 - ג. הפחתה למינימום של מספר המשתתפים העלולים להצטרף למעגל המשתמשים. ובמדדים עקיפים כ:
 - ד. דרכי התמודדות ותגובה במצבים שונים.
 - ה. יצירת תשתית להמשך הפעלת התכנית בישובים נוספים בעתיד, על אותו בסיס של התכנית שהופעלה במספר מצומצם של ישובים שבתחום השיפוט של המועצה האזורית מעלה יוסף.

5. האוכלוסייה הנחקרת

מידגם בני הנוער

בשלב הנוכחי של המחקר נכללים 374 בני נוער ממספר ישובים במועצה אזורית מעלה יוסף ומבית הספר האזורי גליל מערבי. רובם נבדקו פעמיים חן לפני והן אחרי הפעלת תכנית המניעה. איסוף הנתונים בוצע על ידי צוות המחקר במרוצת החודשים אפריל 1991 - אוגוסט 1992 כאשר הנחקרים ענו על שאלון סגור. כל השאלות תוקפו במספר מחקרים קודמים שערך המכון בנושא זה ובקרב בני נוער.

לוח א-1

פירוט מידגם בני הנוער (במספרים מוחלטים)

N הנחקרים*		
לפני	אחרי	
תכנית המניעה		
47	25	בני נוער שהשתתפו בסדנאות שהתקיימו בעבדון, גורן, נטועה, מעונה
241	202	בני נוער שהשתתפו בהתערבות הקצרה בבית הספר האזורי
86	68	בני נוער בקבוצת החשוואה - לא השתתפו בפעילות כלשהי

* הפער בין מספר הנחקרים לפני לבין מספר הנחקרים אחרי שהשתתפו בתכנית המניעה נובע בעיקרו מחעדרות תלמידים ביום הלימודים בו מילאו את השאלון. ראוי להזכיר שהמועד השני היה קרוב מאד לסיום שנת הלימודים, תקופה בה גבוה שיעור ההעדרויות. וכן מכך שרק במספר ישובים הסתיימה הפעילות ונאספו נתונים אחרי.

לוח א-2

פירוט מידגם ההורים שהשתתפו בפעילות (במספרים מוחלטים)

N הנחקרים		
לפני	אחרי	
תכנית המניעה		
8	10	מושב עבדון
4	10	מושב גורן
7	*	מושב נטועה

* בישוב זה הופסקה הפעילות בשל כל הסיבות שפורטו בקשיי ההפעלה.

6. מגבלות המחקר

בנוסף למגבלות הרגילות של תוקף ומהימנות - בעיקר כשמדובר בדיווחים עצמיים - אשר עליהם מתבסס מחקר זה, ובנוסף לקשיים הרבים בבדיקת שינויים לאחר הפעלת התערבות כלשהי (פירוט להלן בסעיף חשתמעויות). יש במחקר מגבלות נוספות. בשלב זה כלל המחקר בקבוצת המחקר הראשונית שלו - בני נוער מארבעה ישובים בלבד. על כן נחקרים אלו מייצגים את עצמם ומשקפים את תכנית המניעה שהופעלה בישוב שלהם בלבד, דהיינו, המימצאים הם ראשוניים ומתייחסים לקבוצות קטנות בלבד וכך יש לראות אותם.

מן הראוי לציין, שמאחר שהנושא כה רגיש ועשינו כל שביכולתנו לקבל תשובות כנות ואמינות לא ניתן היה לחשוות ברמת יחידים את השאלונים שאחרי ההתערבות לאלו שלפני (השאלונים היו אנונימיים לחלוטין) לכן כל ההשוואות והשינויים שנבדקו הן ברמת הקבוצה ואין מדובר בשינויים ברמת יחידים.

כמו כן, ניתן לציין מספר מגבלות וקשיים ספציפיים שלהם השלכות ישירות על

המחקר:

יש לחזור לציין את האוירה שבה התקיימה הפעילות בישובים והמחקר בכלל זה. הפעילות החלה בסתיו 1991 ובחורף 1992 שהיה חורף קשה במיוחד, לאחר מכן היתה תקופת מתיחות בגבול הצפון והאזור סבל מירי קטיושות וממתח בטחוני שהקשה על התנועה והפעילות.

עיתוי המחקר: העיתוי שבו נכנסנו לחקור בבית הספר לא היה אופטימלי, ממש בסוף שנות הלימודים תשנ"א ותשנ"ב, תקופה בה מתקיימות פעילויות לא-פורמליות רבות מחוץ לכותלי בית הספר עצמו ושיעור ההיעדרויות מבתי הספר גבוה במיוחד.

חמערך תארגוני והמחקר: הישובים שנחקרו במסגרת המחקר בתערבות הישובית הם אותם ישובים שהופעלה בהם התוכנית בחודשי איסוף הנתונים - כך שהם בשום אופן לא מחוויים מידגם מייצג של בני הנוער במועצה.

מתכונת הפעלת תכנית המניעה: בכל אחד מארבעת הישובים הופעלה התכנית לבני הנוער על ידי מנחה אחת ובכל זאת המתכונת היתה שונה במקצת מבחינת הרכב המשתתפים, אינטנסיביות הפגישות וההתמדה של הנוער.

מספר הנחקרים: המספר הקטן של הנחקרים - בני נוער והורים - כמובן שאינו מאפשר הכללה מהמימצאים אך גם מגביל מאוד את העיבודים המחקריים. לכן בוצעו עיבודים מותאמים לקבוצות קטנות בלבד. יתירה מזו, מספר הנחקרים בהתערבויות באמצעות הסדנאות שהתקיימו בישובים הוא כה קטן ולכן לא ניתן לראות במימצאים אלא נטיות בכיוון זה או אחר בלבד. (גם כאשר אין הדבר מצויין בגוף הטקסט). הפער במספר הנחקרים (בין המתוכנן לקיים) נובע מהערכות גבוהות של מספר הקבוצות שבהן תופעל התכנית, בעוד שבמציאות המספר היה קטן יותר, והצטמצם רק לשתי אוכלוסיות לעומת שלוש כמתוכנן. נציין כאן בקצרה שהסיבה לאי הפעלת התכנית

בקרב צעירים אינה ארגונית בעיקרה אלא מהותית וקשורה לשאלות של אמון, אמינות ולפחד שלהם מלהיחשף בנושא כה רגיש. ולסוגיה זו התייחסנו ביתר פירוט במסקנות היישומיות בפרק האחרון).

מגבלות שנובעות בין הרצוי למצוי מבחינת אופיו של המחקר: המחקר תוכנן על בסיס הצעת הפעילות שהוגשה למוסד לביטוח לאומי. לוח הזמנים שונה באופן מהותי מפאת העיכובים שחלו באישור מימון הפרוייקט. בתכנית המקורית של הפרוייקט/המחקר נכללו שלוש אוכלוסיות: בני נוער, צעירים והורים, שאמורות היו לייצג התערבות כוללת בקהילה תוך שילוב גורמי מימסד וקהילה. מאוכלוסיות אלו היו אמורים להדגם הנחקרים למחקר. חלקם אמורים היו להשתתף בסדנאות שיערכו בישובים, חלק מבני הנוער אמורים היו להחשף, לתכנית מצומצמת בבית הספר האזורי וחלקם לא היו אמורים להשתתף כלל בתכנית - אלה אמורים היו להוות קבוצת השוואה. התכנית המקורית היתה אמורה להתבצע ב-16 ישובים במרוצת מספר שנים, כשבכל ישוב יערכו סדנאות לשלוש האוכלוסיות בחיקף של כ-720 משתתפים בשלושה מחזורים. לבני הנוער תוכננו 9 מפגשים וסיור וכך גם לגבי הצעירים ואילו להורים תוכננו 5 מפגשים. בפועל התבצעו 4 סדנאות לנוער ו-3 סדנאות להורים בארבעה ישובים וכן נעשתה פעילות קצרה בבית הספר האזורי בשתי שנות חלימוד. לאור האמור נכללו במחקר מספר מוגבל יותר של אוכלוסיות יעד ומספר מאד מוגבל של נחקרים בכל אוכלוסיה (פירוט מתכונות הפעילות מופיע בפרקים ב',ד' ו-ה').

למעשה רק בשני ישובים עבדון, וגורן נערכה התערבות קהילתית שהקיפה יותר מאוכלוסיה אחת. כפי שכבר צויין אף לא בישוב אחד נפתחה קבוצה של צעירים. השתמעויות: נחזור ונציין שהמגבלות של המחקר ובמיוחד המגבלות בנוגע למספר הנחקרים בשתי האוכלוסיות שנחקרו ובנוגע למתכונת של הפעלת התכנית אינן מאפשרות ניתוח של מימצאי המחקר כמכלול אחד ומחייבות ניתוח נפרד לכל קבוצה. מפאת המספר הקטן של הנחקרים בכל ישוב, לא ניתן היה לערוך כלל השוואות בין הישובים. כל החשוואות היו רק בין אוכלוסיות המחקר. כמו כן כדי להתגבר במידת מה על מגבלה חמורה זו השתמשנו בשיטות ניתוח רב-משתניות מותאמות לקבוצות קטנות (POSAC*). יתירה מזו, ההשוואה בין הקבוצות ברמת האחוזים באה כדי לייצג נטיות ואין לחתייחס יתר על המידה למספרים עצמם.

במגבלות הקיימות ניתן להציג מגמות ונטיות בלבד.
כל התייחסות היא בלעדית למתכונת הפעלה שתועברה בישובים השונים. אין אפשרות להכליל או להשוות לתכניות מניעה אחרות.

כאן המקום לציין בהרחבה את הקשיים במדידת שינויים בכלל כאשר אנו בודקים את השינוי שחל בין מועד ראשון (לפני הפעלת התכנית) למועד השני (אחרי הפעלת התכנית). יש לשים לב ששימוש בשאלון זהה לפני הפעילות ואחריה אינו מבטיח את זהות כלי המדידה, שכן תנאי הסביבה, האוירה החברתית, התקשורתית וכ"ו - בשני המועדים הם שונים ועלולים לגרום לחטיות במשמעויות המיוחסות לשאלות ומכאן לחטיה בתוצאות.

כאשר מדובר על שינוי בין מועד ראשון למועד שני אנו עומדים בפני סוגיות רבות כמו - מה יחשב לשינוי משמעותי? איזה היקף של שינוי באיזה כיוון? כיצד ניתן לפרש חוסר שינוי של משתתפים בתכנית המניעה בין מועד ראשון למועד שני? ואם שינוי כלשהו התרחש, אך בכיוון בלתי רצוי? מתי יש למדוד את השינוי כדי שיחשב משמעותי? ומה המשמעות של שינוי בציונים של משתתפים כאשר הבדיקה נערכת בסמוך לזמן הפעילות? ומה ניתן ללמוד מכך על משך זמן אפקט השינוי ואולי יש מחזוריות של עליה, ירידה ושוב עליה באפקטים של שינויים?

לאור כל האמור יש מקום ללמוד מן המגמות והכיוונים שעולים מן הממצאים אך תוך שמירה על הזהירות המתבקשת כתוצאה ממגבלות השלב הנוכחי של המחקר.

מבנת הדו"ח

מספר כללים הנחו אותנו בדרך בה בחרנו להציג את דו"ח המחקר: (1) ניתוח נפרד לפי כל סוג של התערבות (ישובים ובית ספר) בקרב בני הנוער; (2) הערכת תכנית המניעה לפי מדדים ישירים ועקיפים; (3) השוואה מוגבלת בקרב בני נוער בין קבוצות ההתערבות לקבוצת ההשוואה; (4) ניתוח ראשוני של ההתערבות בקרב החורים; (5) כל הלוחות ולעתיים גם פירוט הממצאים המפרשים את הלוחות קובצו בנספח המופיע בסוף הדו"ח; (6) דיון כוללני שישקף כיוונים וחלקיים וראשוניים) שעולים מן הממצאים. תוך מתן דגש על מסקנות יישומיות חשובות שנובעות מהפעלת הפרוייקט.

פ ר ק ב'
ב נ י נ ו ע ר מ א ר ב ע ה י ש ו ב י ה מ ו ע צ ה
ה א ז ו ר י ת
ע מ ד ו ת ל פ נ י ו א ח ר י ה פ ע ל ת ת כ נ י ת ס מ" ל
=====

1. רקע

1.1 אפיוני תכנית המניעה לבני הנוער**

המסגרת: 10 פגישות בקבוצה קטנה רב גילית של בני נוער מכיתות ט' עד י"ב, שעבדה עם מנחה לאורך השנה, בארבעת הישובים שבחם התקיימה הפעילות השתתפו כ-80% מבני הנוער בישוב.

לחלן פירוט הפגישות:

1. שיחה שמנוותת לכיוון נושא הסמים.
2. סרט - דיון - חשיש סם או לא.
3. סמים למיניהם.
4. אלכוהול.
5. סרט - תפוס על הגיטרה.
6. קונפליקטים נוער-חורים.
7. מפגש עם נרוקמן שנגמל.
8. מפגש עם שחקן-אלכוהוליסט.
9. קונפליקטים - התמודדות במצבי לחץ וכו'.
10. סדנא - כל משתתף מצייר מהו סם בעיניו.

הדגשים העיקריים: (1) לקדם את כישורי החיים של התלמידים לקראת אורח חיים בריא ומתמודד גם בהקשר של הסמים אבל לא רק. להציג מגוון של אלטרנטיבות ולבחון את יתרונותיה וחסרונותיה של כל אלטרנטיבה; (2) דגש על תהליכים של קבלת עזרה והקשבה הדדית במסגרת של הקבוצה הקטנה; (3) שינוי הדרגתי ותהליכי בנכונות לפתיחות, במתן אמון, ביכולת להיחשף גם בפני החורים ובמוכנות לשתף ולהשתתף בקשיים. (4) התמודדות במצבי לחץ. (5) חומרים ממכרים - ידע, ומודעות לסיכוני השימוש.

* אין במחקרי הערכה - כדוגמת מחקר זה - כדי ללמד על הסיבות לשינויים שנמצאו. קיימים גורמים מתערבים רבים בין שני המועדים של הבדיקה וכן כלי המדידה אינם זהים ולכן אין ביכולתם לתת הסברים סיבתיים אלא נסיבתיים בלבד.

** מבוסס על דיווחי גבי טובה מעוז רכזת הפרוייקט.

1.2 מאפייני רקע של הנחקרים - בני נוער ב"שובים"

כמחצית הנחקרים במועד הראשון היו בנים שיעורם ירד במועד השני (28%). לממצא זה יש שלושה הסברים אפשריים: האחד שידועי"ש יש יותר בנות במושבים שהשתתפו בתכנית; הבנים יותר נדרשים לסייע בעבודה במשק המשפחתי; בתחילת התכנית היתה קיימת "סטיגמה" על השתתפות בתכנית. ואין וודאות האם סטיגמה זו קשורה לנושא או יש לה מקור שונה. למחצית מהחורים - גם לאב וגם לאם - השכלה יסודית או תיכונית חלקית. כ-60% מבני הנוער מעריכים את עצמם כמשתייכים לקבוצת התלמידים הטובים והטובים ביותר בכיתתם.

2. עמדות כלפי כדאיות קיום תכנית מניעה ודרכי הפעלתה הרצויות

רוב מוחלט של נחקרים (כ-85%) מאמינים*** וזאת הן לפני והן אחרי התכנית - שאם יתקיימו בבתי הספר תכניות למניעת שימוש לרעה בסמים יביא הדבר להפחתה בשימוש בקרב הנוער. כאשר לפני התכנית יותר משליש חושבים כך בהחלט. לאחר התכנית שיעור הבטוחים בכך ירד במקצת לכדי חמישית. מפגש ישיר עם אנשים שנפגעו מחשימוש לרעה בסמים הוא השיטה היעילה ביותר לדעת התלמידים כדי לחשפיע עליהם שלא ישתמשו. יותר משני-שלישים מבני הנוער לפני התכנית מעדיפים מפגש עם נרקומן ועוד כ-10% ביקור ב-N.A ובאל-סם. לאחר התכנית יורדת מידת ההתלהבות ממפגש ישיר כזה ועולה ההעדפה של סרט בנושא. גם מקומות מפגש של צעירים נראים מתאימים כמסגרת לתכנית הזו ומציינים אותם כחמישית ממשותפי הסדנאות.

3. הערכת תכנית המניעה במתכונת שהופעלה

הערכת תכנית המניעה - שהיא העיקר במחקר זה - תבחן הן באמצעות מדדים ישירים והן באמצעות מדדים עקיפים. שלוש קבוצות של משתנים נכללות במדדים הישירים: (1) בחירה להשתתף בתכנית וחמלצה עליה לאחרים; (2) שביעות רצון מהתכנית; (3) הערכה ישירה של תרומת התוכנית לארבעה תחומים: לנחקר אישית; לכישורי חיים שונים; לדפוס החברות; ולנושא הסמים והאלכוהול.

3.1 בחירה להשתתף בתכנית ולהמליץ עליה

רוב גדול של כ-75% מהנחקרים היו בוחרים להשתתף בתכנית סמ"ל אם היתה להם אפשרות לבחור להשתתף בתוכנית או לא. רוב זה נשמר גם לאחר שהם השתתפו

* להלן בני נוער או משותפי הסדנאות.

** לפי דיווחי רכזת הפרוייקט במועצה האיזורית.

*** כאשר אין אבחנה מפורשת, מתייחס הדיווח כאן ולהלן בדו"ח לשני המועדים לפני הפעלת התכנית ולאחריה.

בפועל בסדנאות. כשני-שליש מהנחקרים -בנים ובנות כאחד- נוטים להמליץ על התכנית לפני חבריהם. לאחר שהם התנסו בה. פחות מחיקף הנטיה להמליץ עליה לפני ההתנסות (81%).

3.2 שביעות רצון מתכנית המניעה

רוב גדול הנע בין 77% ל-85% מהנחקרים- היו מרוצים מהיבטים שונים של תכנית המניעה במתכונת שהופעלה בישוב שלהם. קיימת יותר שביעות רצון מן היחסים עם יתר המשתתפים בתכנית ופחות שביעות רצון מן התכנית באופן כללי. מן הראוי, לציין שבכל התחומים לא נמצאו הבדלים במידת שביעות הרצון בין הבנים לבנות. (ראה לוח ב-1 בנספח).

3.3 הערכת תרומת תכנית המניעה במתכונת שהופעלה בישובים

סידרה בת 16 שאלות בחנה היבטים שונים של תכנית המניעה ואת הערכת בני הנוער שהתכנית תרמה לכל אחד מהיבטים אלו. 15 משתנים בחנו את התרומה החיובית של התכנית: לתלמיד אישית (משתנה אחד), לתחום הסמים והאלכוהול (5 משתנים) ולכישורי חיים שונים ובכללם לדפוסי החברות (8 משתנים). משתנה אחד (שנשאל בשתי צורות שונות) בחן את החיבט היחיד שבו צפינו שיכולה להיות לתכנית המניעה תרומה לא חיובית - חיזוק המשיכה להתנסות בסם.

כדי לבחון בצורה מעמיקה את הערכת התרומה של תכנית המניעה נבדק הנושא באמצעות שתי הערכות נפרדות היוצרות שני מדרגים: ההערכה והמדרג הסובייקטיבי וההערכה והמדרג האובייקטיבי. ההערכה הסובייקטיבית מבוססת על אחוז המשיבים לגבי תרומת התכנית להיבטים השונים שנחקרו. על בסיס הערכות אלו נוצר מדרג של אותם תחומים שהנחקרים מודעים וערים לתרומת התכנית להם ותחומים אחרים שאין הם מעריכים שהתכנית תרמה להם. (ראה לוח ב-2 בנספח).

ההערכה האובייקטיבית מבוססת על קשרים שבין משתנים ואינה מבטאת את מודעות הנחקרים לתרומה זו (כפי שהיא באה לידי ביטוי בהצהרותיהם).

כדי ללמוד על הערכת תרומת תכנית המניעה יש להתייחס לשילוב שבין שתי ההערכות ולמקומו היחסי של התחום בשני המדרגים. כאשר תחום ספציפי נמצא גבוה במדרג בשתי ההערכות פירושו כי יש תרומה גבוהה של תכנית המניעה לתחום הספציפי הזה.

* על מנת להגיע להערכות אובייקטיביות חושבו מקדמי מתאם מונוטוניות בין המשתנה "האם תכנית המניעה תרמה לך אישית" כמדד כללי של תרומה לבין הערכת התרומה לכל תחום ספציפי. ככל שהמתאם שנמצא גבוה יותר כן התכנית תרמה בתחום זה יותר.

לפי ההערבות האובייקטיביות

נמצאו קשרים, חלקם די חזקים ומשמעותיים, בין התחומים הספציפיים לבין הערכת תרומת תכנית המניעה לנחקר אישית (טווח המקדמים של ההערכות בכיוון של התרומה החיובית הוא מ-0.05 ועד 0.69). דהיינו תכנית המניעה תרמה לבני הנוער שהשתתפו בסדנאות בישוביהם במספר תחומים ואלה הם:

בתחום תסמים: להרחבת הידע ולהבהרת העמדות ובמידה מתונה גם לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול ובמודעות לסיכונים.

בתחום כישורי החיים: להגברת היכולת להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות ולקידום תהליך קבלת החלטות ופתרון בעיות ובמידה מתונה גם להכרת מגוון דרכי התמודדות; להבנתה של חברות ומשמעותה, ולחיזוק כוח העמידה נגד פיתויים ולחצים.

לפי ההערבות הסובייקטיביות

לפחות למחצית ועד ליותר מ-80% מהנחקרים - ממשתתפי הסדנאות, יש תחושה שתכנית המניעה תרמה להם.

רוב מוחלט של בני הנוער מן הישובים מעריכים שהתכנית תרמה להם בתחום כישורי החיים לחיזוק יכולת העמידה בפני לחץ קבוצתי ולמוכנות לתת עזרה לחבר. וכן לחיבטים רבים בתחום הסמים להבהרת עמדותיהם בעד ונגד; למודעות לסיכונים; להרחבת הידע בנושא; ולגיבוש עמדות שליליות כלפי השימוש.

לפי השוואת מדרגי ההערכות

בכמחצית התחומים קיימת הלימה גבוהה (עד פער של 2 דרגות) בין שתי ההערכות - האובייקטיבית והסובייקטיבית בקרב משתתפי הסדנאות. אך ההלימה אינה בתחומים שנמצאו גבוהים בהערכות האובייקטיביות או בהערכות הסובייקטיביות אלא בתחומים שבהם הערכת התרומה היתה בינונית או אף נמוכה. עם זאת, ניתן לומר שתכנית המניעה תרמה יותר בתחום הספציפי סביבו היא התמקדת: הבהרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים ובאלכוהול. ולגיבוש העמדות השליליות כלפי שימוש כזה.

לבני הנוער יש תחושה שהתכנית תרמה להם במספר תחומים שבבדיקה האובייקטיבית נמצאו יחסית פחות נתרמים מתחומים אחרים (פער של לפחות 3 דרגות במדרגים).

- לחיזוק יכולת העמידה בפני לחץ קבוצתי.
- למוכנות לתת עזרה לחבר.
- למודעות לסיכונים של שימוש בסמים ובאלכוהול

לעומת זאת לתכנית המניעה היתה תרומה במספר תחומים שבני הנוער אינם

מודעים להם:

- להגביר את היכולת להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות.
- לקידום תהליך קבלת החלטות ופתרון בעיות
- להכיר מגוון של דרכי התמודדות
- להבנה של חברות ומשמעותה

לפי תשואות הציפיות לפני וההערכות בדיעבד של תוכנית התכנית

ברוב התחומים היו לבני הנוער ציפיות גבוהות מראש, הן בתחום הסמים ובמיוחד לתבהרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים והרחבת הידע בתחום. אך לא פחות מכך ציפיות לתרומה בתחום של כישורי חיים: מוכנות לתת עזרה לחברה ולהגברת היכולת להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות.

מן הראוי לציין, שבתחום הסמים הציפיות מראש אכן התממשו מבחינת תרומת הסדנאות אף כי אין בני הנוער עצמם מודעים למלוא תרומה זו (אין הדבר משתקף בהערכות הסובייקטיביות). גם בתחום של הגברת היכולת להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות הציפיות התממשו (על פי ההערכות האובייקטיביות) אם כי אין הדבר מתבטא כלל במודעותם של בני הנוער.

בתחום של מוכנות לתת עזרה לחבר יש לנחקרים תחושה של תרומה, אך לא היתה לתכנית תרומה משמעותית וזאת למרות שרמת האכזבה המודעת בתחום זה קטנה.

כפי שידוע קשה לתכניות התערבות ומניעה בפרט שהן קצרות מטבען ומתמקדות במספר מוגבל של תחומים כדי לספק את מלוא הציפיות מהן, כך נמצא גם במחקר זה.

נציין מספר תחומים בהן הציפיות המוצהרות היו גבוהות וההערכות הסובייקטיביות בדיעבד נמוכות מהן במידה רבה (לפחות 10% פער בין שני המועדים):

- מוכנות לבקש עזרה מחבר
- להגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת עם אחרים
- להבנה של חברות ומשמעותה
- לחיזוק יכולת העמידה בפני לחץ קבוצתי.
- להגביר את היכולת להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות
- להבהרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים.

בתחום אחד נוסף לא התממשו הציפיות של בני הנוער. התוכנית חיזקה את המשיכה שלהם להתנסות בסמים ובאלכוהול פחות מאשר הם ציפו מראש. דהיינו, לתוכנית היתה הצלחה גבוהה מהציפיות.

לסיכום נראה, איפוא, שהנחקרים ערים ומודעים יותר לאותם תחומים שהתכנית הצהירה שהיא מתמקדת בהם ואף שמה המפורש מתקשר אליהם ישירות. עם זאת, ראוי לציין אותם תחומים חשובים שהתכנית תרמה להם - במיוחד לקידום יכולתם של מתבגרים להתמודד עם בעיות הגיל ועם נושא החברות - גם אם אין בני הנוער מודעים לתרומה זו, ואף חשים אכזבה לעומת ציפיותיהם.

3.4

פרופיל הערכת תרומת תכנית המניעה לתחומים שונים בו-זמנית

עד כה דנו בכל אחד מהמשתנים בנפרד עתה נבחן לכמה תחומים בו-זמנית תרמה תכנית המניעה (מתוך הסתכלות כוללת וסימולטנית על כל 16 המשתנים הדנים בכך). (ראה לוח ב-3 בנספח).

80% מבני הנוער העריכו שתכנית המניעה תרמה לרוב המוחלט של התחומים, לפחות ל-13 תחומים מתוך 16 התחומים שנבדקו.

מה מאפיין את צירוף התחומים להם תרמה תכנית המניעה?

מן הממצאים מתגלים שני כיוונים בסיסיים: כיוון אחד לעבר תרומת תכנית המניעה - לנכונות לתת עזרה לחברה, ובכיוון השני - תובנות ויכולת לפתור בעיות ולקבל החלטות. כל יתר התחומים נמצאים ביניהם. חשוב לציין שהמשתנים הבסיסיים הם בתחום כישורי החיים ולא בתחום הסמים. (ראה שרטוט ב-1 בנספח).
למעלה מ-60% מן הנחקרים בני נוער בישובים העריכו שתכנית המניעה היתה תרומה חיובית בלבד דהיינו, היא תרמה בשני התחומים המייצגים את הכיוונים הבסיסיים. מיעוט של 10% העריכו שהם לא נתרמו תרומה חיובית כלשהי על ידי התכנית. (ראה לוח ב-4 בנספח).

רמת המובחנות של איזורי תרומת התכנית ואיזורי אי תרומה בתחומים ספציפיים

אנו יוצאים משתי נקודות הנחה: שמטרת התכנית היא לתרום למספר גדול ככל האפשר של משתתפים בכל תחום שבו היא עוסקת; אך בכל זאת בכל תחום תורמת התכנית לחלק מן המשתתפים ולחלק אחר אינה תורמת. זיהוי תחומים אלה (בהם איזור התרומה קטן יותר ופחות מובחן) מאפשר לבחון את המשקל היחסי שניתן לתחומים בתוך תכנית המניעה כולה. ניתן לבחון את אופי והיקף התכנים הנוגעים לתחום שטופלו או שלא טופלו; דרכי הטיפול בהם ועוד. כל זאת במגמה לפתח גם תחומים אלה כדי שיותר משתתפים יתרמו.

אנו מוצאים שהתכנית תרמה למשתתפי הסדנאות בישובים בצורה המוגדרת ותחד-משמעית ביותר: לחברת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים, ולגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ופחות תרמה להגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת עם אחרים, למוכנות לבקש עזרה מחבר בעת הצורך ולאי חיזוק המשיכה להתנסות בסמים ובאלכוהול.

* זאת אומרת שתרומת התכנית ליתר התחומים (שאינם בסיסיים) הם במידה רבה פונקציה של התחומים בכיוונים הבסיסיים.

4. דפוסי התמודדות רצויים ומצויים

4.1 עמדות כלפי דפוסי התמודדות

רוב מוחלט של הנחקרים (94%) ובשני מועדים - סוברים שרצוי שאדם ינהג לפי רצונו כאשר יש מחלוקת בין רצונו לרצון חבריו. לא כן - ואולי בניגוד למה שנהוג לייחס לבני נוער - כאשר קיימת מחלוקת בין רצונו לרצון בני משפחתו. יותר נחקרים ובעיקר לאחר תכנית המניעה (51% לפני ו-76% אחרי) חושבים שרצוי לנהוג במצב כזה לפי רצון בני המשפחה. מיעוט של נחקרים (17% לפני ו-20% אחרי) סוברים שכדאי להסתכן כדי לחתנסות בחוויות חדשות. עם זאת, מידת הנחרצות נגד הסתכנות כזו קטנה לאחר התכנית. ושיעור גדול הרבה יותר של נחקרים, הגדל מעט לאחר התכנית, (61% לפני ו-72% אחרי) מסכימים שחופש פעולה לא מוגבל הניתן לבני נוער עשוי לחביא אותו למעשים של קלות דעת וחוסר אחריות.

4.2 תחושת בדידות ורצון לחברים

כשליש מן הנחקרים מרגישים את עצמם בודדים לעיתים (קרובות או לפעמים) אך שיעור זה קטן במקצת לאחר הסדנאות. כמחצית היו רוצים שיחיו לחם יותר חברים קרובים. (ראה לוח ב-5 בנספח). לבחינת התייחסויות יותר ספציפיות הוצג בפני הנחקרים אירוע בו נכנס הנחקר לפאב כאשר החברים יושבים ורובם שותים. הוא לא מצטרף לשתיה - לוחצים עליו ומתגרים בו. הנחקרים נתבקשו להתייחס להרגשותיהם, למחשבותיהם ולמה הם היו עושים באירוע כזה. ההרגשה השכיחה ביותר והיציבה בקרב הנחקרים היתה צפצוף על החברים ולאחריה של אי נוחות אבל בטחון בעמדה. יותר משליש מהנחקרים -מעט פחות לאחר התכנית- חושבים שהחבריה האלה לא בשבילם. כחמישית מהם חשבו לפני התכנית שאם הם לא יכנעו ללחץ יכבדו אותם. לאחר התכנית סברו כשישית שעדיפה תגובה תוקפנית כדי שלא יעשו ממך צחוק.

כרבע מבני הנוער היו אומרים למנהיג קבוצת החברים בלעג "זה לא יעשה אותך גבר". ושיעור דומה של בני נוער היו אומרים לחבריה שהם "בהחלט מרגישים גברים ושייכים לקבוצה גם בלי לשתות". לאחר התכנית גדל שיעור המצדדים בתגובה זו. רק מיעוט מקרב הנחקרים (22% לפני ו-14% אחרי) היו מסתלקים מהפאב. כשישית מהנחקרים -ורק לאחר התכנית- לא היו מצטרפים לשתיה אך גם לא אומרים דבר.

לפני הסדנאות כ-30% היו משכנעים חבר המשתמש בסמים לשתף בכך מישהו, שיעור התמיכה בתגובה זו ירד פלאים לאחר הסדנאות לכדי 5% בלבד. לעומת זאת נוטים כמעט כמתצית בני הנוער ובשיעור כפול מאשר לפני התכנית - לבקש עזרה ממחנך או יועץ.

4.3 דירוג הצרכים של בני הנוער

בשני המועדים, הצרכים החשובים הם הצרכים "החיוביים" המקובלים בקרב מתבגרים: לבלות עם חברים, להכיר את עצמך, להתפרק ממתח ולחיות אחד מן החבריה. בריחה ומרדנות הם הצרכים החשובים פחות עבור בני הנוער. מעניין לציין שהחשיבות של צרכים פנימיים קטנה לאחר הסדנאות אך נשמרת החשיבות של "להיות אחד מן החבריה" ו"להתפרק ממתח" (ראה לוח ב-6 בנספח).

4.4 דפוסי בילוי

לפני הסדנאות המפגש עם חברים - כדי להסתובב (32%) או כדי לבלות מחוץ לבית (23%) - היו הבילויים השכיחים ביותר בליל שבת. לאחר הסדנאות נוטים בני הנוער לציין יותר שחבילויים העיקריים לליל שבת הם: צפייה בטלוויזיה, האזנה לרדיו וכדי (25%), ובילוי עם חברים בבית פרטי בצד המפגש עם חברים כדי להסתובב (25%).

במסיבות כצפוי רוקדים רוב הזמן או כל הזמן (32% לפני ו-60% אחרי) אבל גם משוחחים ומתווכחים בענייני היום (30% לפני ו-17% אחרי). ושותים בירה (15% לפני ו-20% אחרי). מיעוט קטן ביותר ורק לאחר הסדנאות מציינים שהם מעשנים חשיש (4%) ו/או משתמשים בסמים 4%.

היקף שביעות הרצון ממבחר אפשרויות הבילוי לנוער באיזור עולה לאחר הסדנאות כאשר 57% מרוצים מהמבחר בהשוואה ל-61% שהיו לא מרוצים מכך לפני הסדנאות.

5. מניעים לשימוש בסמים ולשתית אלכוהול

הנתקרים נתבקשו להעריך כשאנשים משתמשים בסמים לשם מה הם משתמשים. התשובה השכיחה ביותר (20% לפני ו-28% אחרי) היתה לברוח מדאגות ולשכוח צרות. במקום שלישי צוינה עוד סיבה בעייתית - לשפר מצב רוח רע (16% לפני ו-4% אחרי). במקום שני ורביעי בשכיחות הסיבות לשימוש היו סיבות פחות קשות: להנות ולקבל הרגשה טובה, מצב רוח טוב וסקרנות. חיזוק לכך נמצא במימצאים העולים מסידרת שבחנה 11 מניעים לעישון חשיש. סקרנות מצויינת על ידי הרוב כמניע ראשון בשני המועדים. המניעים של ההנאה, תחושת הכיף, החופש והשחרור ממעצורים מצויינים יותר לאחר הסדנאות. מניעים שמעטים יחסית (עד כרבע) ציינו אותם במועד ראשון ציינו בשיעור כפול לאחר ההתנסות בסדנאות - מרידה בחורים ובמימסד וירידה בציונים. (ראה לוח ב-7 בנספח).

כמו לגבי סמים ובמיוחד עישון חשיש, כך גם לגבי שתיה אישית של משקאות אלכוהוליים חסיבה העיקרית היא לחנות, לקבל הרגשה טובה ומצב רוח טוב. הפחד מאובדן שליטה מחד (28% לפני ו-23% אחרי) ומתלות נפשית ופיזית בסם מאידך (כ-13% לפני ו-8% אחרי) הן הסיבות העיקריות שמונעות מבני הנוער להשתמש בסמים. לאחר התכנית מציינים קצת יותר שהשימוש בסמים מביא לפגיעה בריאותית חזקה (11% לפני ו-18% אחרי). עד כרבע מהנחקרים אחרי ההשתתפות בסדנאות לעומת כעשירית לפני התכנית - מעריכים שהם יכולים לחנות גם בלי סמים.

6. עמדות כלליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול

רוב הנחקרים - באופן ניכר יותר לפני תכנית - המניעה מאשר לאחריה - אינם מסכימים לסדרה בת שלושה משפטים שטענו שאין זה אסון לעשן חשיש (83% לפני ו-70% אחרי), לצרוך כדורי הרגעה (83% לפני ו-62% אחרי) ולשתות אלכוהול (54% לפני ו-46% אחרי). (סדר הצגת המשפטים בשאלון היה הפוך). כרבע מבני הנוער ובשני המועדים ייחסו לשתית אלכוהול ולשימוש בסמים עזרה לשיפור מצב רוח רע. וכרבע מהם ייחסו עזרה דומה לסמים ולאלכוהול כדי להיות מקובל בחברה לפני התכנית. לאחר ההשתתפות בסדנאות קטנה ההערכה ששימוש בסמים ובאלכוהול מפריעים לאדם להיות מקובל בחברה (32% לפני לעומת 12% אחרי).

7. דימויים על נער המשתמש בסמים

במענה לסידרה בת שש תכונות שהוצגה לנחקרים עוד טרם השתתפותם בתכנית רוב של כשני-שלישים לפחות מייחס לנער המשתמש בסמים קלות דעת, נטיות עברייניות ומרדנות. ייחוסים אלו נעשו מוחלטים יותר ונפוצים עוד יותר לאחר השתתפות בני הנוער בסדנאות (ההבדלים בין שני המועדים מובהקים). התכונות החיוביות שהוצגו אינן מאפיינות נער כזה לדעתם של רוב הנחקרים וזאת בשני המועדים כאחד. (ראת לוח ב-8 בנספח).

8. הערכת התופעה של שימוש בסמים

רוב גדול של הנחקרים לפני התכנית מעריכים ששימוש בסמים בישראל היא בעיה חברתית מאד קשה. לאחר התכנית מצטמצמת הערכה זו והיא נחלת כמחצית מבני הנוער. מיעוט אך לא קטן הגדל לכדי מחצית לאחר התכנית (לפני 37%, אחרי 46%) מעריך הערכה מציאותית - ששיעור תלמידי התיכון המשתמשים בסמים הוא עד 9%. למיעוט הנחקרים (לפני 17%, אחרי 27%) יש דימויים מוגזמים מאד הרחוקים מהמציאות, הם מעריכים את שיעור המשתמשים - מבין תלמידי התיכון ב-50% ומעלה. הערכות מוגזמות במידה דומה נמצאו לגבי תכיפות השימוש בקרב תלמידי תיכון. אם כי הערכות אלו מצטמצמות לאחר התכנית (36% לעומת 25% אחרי מעריכים שקיים

שימוש של עד אחת לשבוע). רוב גדול (לפני 80%, אחרי 73%) מעריכים שתופעת השימוש בסמים בקרב בני נוער אינה תופעה של תרבות נוער חולפת ומי שמתמש ימשיך להשתמש גם בעתיד. כשני-שלישים מהנחקרים לפני התכנית מדווחים שבחוג החברים שלהם מעריכים את מי שיש לו ידע בנושא הסמים לאחר התכנית היקף הדיווח על הערכה כזו גדל במקצת (68% לעומת 75%). לעומת זאת, קיימת פחות הערכה וגם זו נחלשת לאחר התכנית למתנסים בשימוש בסם.

9. חשיפה לתופעה של שימוש בסמים ובאלכוהול

9.1 התערות

רוב של כשלושה-רבעים מהנחקרים ובשני המועדים מתעניינים בידיעות ובכתבות בנושא הסמים, וקרוב למחציתם מדברים עם חברים על נושא זה, עוד טרם הסדנאות ולאחריהן היקף "המדברים" על נושא זה גדל (49% לפני ו-59% אחרי).

לרוב מוחלט (89%) יש תחושה שאף התחזקה לאחר הסדנאות שהם יודעים כיום, על הסמים למיניהם והשפעותיהם על האדם.

9.2 חשיפה של חברים

בני הנוער בישובים חשופים בהיקף נרחב ביותר לסיגריות וגם למשקאות אלכוהוליים.

בשני המועדים ההתייחסות השכיחה ביותר לחבר שמתמש בסמים היא יחס שלילי כלפיו (כ-42%). יותר מרבע לא היו משנים את יחסם. כחמישית היו מפסיקים להיות חברים שלו ומיעוט אפסי (כ-7%) יחסם כלפיו היה נעשה חיובי יותר. כרבע מבני הנוער בשני המועדים היו פונים לסוכנות של עזרה מחוץ לבית הספר אם חברם היה מגלה להם שהוא משתמש בסמים ומבקש שלא לספר על כך לאיש. לאחר הסדנאות שיעור כפול מאשר לפניו (21% לפני ו-45% אחרי) היו מבקשים עזרה ממחנך או יועץ.

9.3 חשיפה בעייתית לסמים ולאלכוהול

62% מהנחקרים לפני התכנית ושיעור גבוה יותר לאחר (71%) מכירים שתיינים בעייתיים (אלכוהוליסטים). אותה מגמה קיימת לגבי היכרות עם אנשים שמתמשים בסמים (לפני 60%, 67% אחרי).

כרבע מהנחקרים שמכירים משתמשים בסמים מציינים שחלקם או כולם תלמידי תיכון. שיעור זה גדל לאחר התכנית (27% ו-39% אחרי). כרבע מן הנחקרים שמעו על קיום "מסיבות חשיש". לאחר התכנית גדל פי שלושה שיעור המעריכים שמסיבות אלה מתקיימות לפחות כמה פעמים בחודש (8% לעומת 21%).

ידע מדויק היכן לרכוש חשיש יכול לחוות פוטנציאל של סיכון לשימוש. כשישית מהנחקרים דיווחו במועד הראשון שהם יודעים בוודאות לאן ולמי לפנות אילו היו מעוניינים לקנות חשיש. לאחר התכנית דיווח זה הצטמצם מאד ורק 4% היו מוכנים להצחיר שהם יודעים בבטחון אצל מי לקנות. שיעור הלא יודעים גדל במקביל (66% לפני ו-83% אחרי).

9.4 שימוש אישי בסמים ובאלכוהול

כ-6% (ועד 10% לאחר התכנית) מן הנחקרים היו מוכנים לחזיר שבמרוצת השנה האחרונה הם לקחו סם ולו פעם אחת. אצל הרוב היה זה חשיש. היה זה עם חברים בני גיל הנחקרים. לא התעורר אצלם הרצון לשתף חברים בהתנסות בסם. לפני התכנית 2% היו מאד רוצים להתנסות בסם ולו רק לפעם אחת, לאחריה 13% הביעו רצון להתנסות בסם, כ-85% בכלל לא היו רוצים בכך בשני המועדים. המחקר אינו מאפשר לדעת בוודאות האם שיעור הרוצים להתנסות בסם לאחר התוכנית משקף שינוי ברמת הנכונות לדווח על הרצון (יתר נכונות זו יכולה לשקף אמון גדול יותר או לגיטימציה רבה יותר לדווח) או שינוי ממשי ברצון עצמו.

כמחצית מבני הנוער בישובים (53% לפני ו-41% אחרי) שתו משקאות אלכוהוליים בשנה האחרונה. מיעוט אך לא מבוטל (28% לפני ו-22% אחרי) שתו עד בערך פעם בחודש. היום המועדף לשתיה הוא ליל שבת וחג, המשקה המועדף הוא בירה.

10. תגובות רצויות של בית הספר על שימוש של תלמיד בסמים

לנחקרים הוצגו חמש אפשרויות תגובה שונות של בית הספר לשימוש של תלמידיו בסמים. כמעט כל הנחקרים ובשני המועדים מסכימים פה אחד שבית הספר לא צריך להתעלם או לא להגיב. התגובה האקטיבית הזוכה לתמיכה רחבה של רוב מוחלט של הנחקרים (94% לפני 100% אחרי) היא הפניית התלמיד לטיפול יעוצי מחוץ לבית הספר. גם צידוד בעבודה קבוצתית או אישית עם תלמידים כאלה במסגרת בית הספר זוכה לתמיכה רחבה (של כ-72% בשני המועדים). כבר במועד אי קרוב לשני-שלישים מהנחקרים (63%) - מסכימים שיש להרחיק תלמיד כזה מבית הספר. לאחר הסדנאות סוברים כך כשלושה רבעים מהנחקרים (77%). כשליש מצדדים בהעברת הטיפול בתלמידים המשתמשים בסמים למשטרה. לאחר הסדנאות גדלה החסכמה לדרך טיפול זו (50%).

11. שייכות למושב ולאזור

סוגיה חשובה עבור בני הנוער עצמם ועבור הורים ומחנכים באזור היא סוגית השייכות. במחקר נבחן נושא זה באמצעות תחושת השייכות והבטחון שהנער ישאר במושב בו הוא גר ובנפרד גם לגבי איזור המועצה האיזורית מעלה יוסף וכן באמצעות ההערכת לגבי טיב החיים במושבים ובמועצה בהשוואה למושבים ומועצות אחרות. (ראה לוח ב-10 בנספח).

רוב גדול של בני הנוער חשים שייכות הן למושב שלהם והן למועצה האיזורית מעלה יוסף ותחושות אלו קשורות זו בזו. עם זאת, פחות ממחציתם בטוחים שהם ישארו במושב וכשליש בטוחים שישארו באיזור. ניתן לראות בכך, אולי, יותר הערכה מציאותית של מורכבות החיים והזדמנויות התעסוקה באיזור מאשר היעדר תחושת שייכות. עם זאת, חשוב לציין שנמצא קשר אמפירי לפי מי שיש לו יותר תחושת שייכות יש לו גם יותר תחושה של בטחון שהוא ישאר במושב ובתחומי המועצה האיזורית.

תחושת "הגאווה" שהמושב והמועצה האיזורית מעלה יוסף טובים ממושבים ומועצות אחרות יש לרבע מבני הנוער לפני תכנית המניעה וליותר משליש לאחריה. קיים קשר בין תחושות השייכות והערכת טיב המושב והמועצה לבין המלצה על השתתפות בתכנית המניעה (מקדמי המתאם אחרי התכנית הם 38. ועד 60). דהיינו, יש לבני הנוער הרגשה שהמועצה השקיעה בהם באמצעות תכנית המניעה.

12. יחסי הגומלין בין משתנים נבחרים

האם יש קשר בין המלצה לחברים להשתתף בתכנית המניעה לבין הערכת תרומתה?

תחושה חיובית של משתתפי הסדנאות כלפי התכנית המבוססת על שביעות רצון והערכה שהיא תרמה להם - הן בתחום הסמים והן בתחום כישורי החיים - וכן להתערות אינטלקטואלית ולחשיפה בעייתית לתחום - קשורות להמלצה על התכנית ולבחירה להשתתף בה.

האם הבודדים יותר נוטים לבטא התנהגויות והעדפות שונות מאלו שאינם בודדים?

נראה שבני נוער בישובים החשים עצמם בודדים מייחסים לשימוש בסמים ובאלכוהול "עזרה" אישית וחברתית ומעריכים שמניעי השימוש בחשיש הם בדידות ומרדנות אך גם זמינות הסם. בני נוער אלה "מועדים" יותר למצוקה שדורשת השקעה בקבוצה זו שאינה כה קטנה כ-28% במיוחד בתחומים שבהם הם התאכזבו מתכנית המניעה תחומים שעשויים היו לסייע להם ישירות. (מתבסס על הקשרים החדדיים שבין המשתנים ראה פירוט בנספח).

פ ר ק ג'
ת ל מ י ד י ב י ת ה ס פ ר ה א ז ו ר י
ג ל י ל מ ע ר ב י
ע מ ד ו ת ל פ נ י ו א ח ר י ה פ ע ל ת ה ת כ נ י ת י

1. רקע

בית הספר האיזורי מורכב משלוש מועצות: כ-69% מתלמידיו משתייכים לישובי המועצה האיזורית מעלה יוסף; כ-20% הם תושבי שלומי ו-11% משתייכים לישובי המועצה האיזורית מטה אשר.

מאפייני תכנית המניעה שהועברה בבית ספר

תכנית המניעה שהופעלה כזונה כמתוכנן הן לנוער בבית ספר האיזורי והן לנוער בישובי המועצה. נציג את סוגי ההתערבויות שנעשו לפי הסדר הכרונולוגי של הפעלתן:

- א. תכנית המניעה בבית הספר האיזורי בשנת תשנ"א.
- ב-30.4.91 התקיים יום פתוח בנושא במעלות. כל תלמידי כיתות "ה" הוסעו למועצת הפועלים במעלות, צפו כשעה בהצגה "די לסמים" שנכתבה על ידי איזו לייבוויץ והוצגה על ידי שחקני תיאטרון השעה. על ההצגה ניתן ללמוד מדף החסבר שחולק לתלמידים.
- "השימוש בסמים אינו נחלתן של שכבות מצוקה ואוכלוסיות נחלשות בלבד. התנסות "חד פעמית" גוררת בעקבותיה התנסות נוספת בסמים שונים ומכאן - תהליך ההתמכרות הינו בלתי נמנע.
- הדס, גבי ועמוס הינם תלמידי שמינית העומדים בפני סיום בחינות הבגרות והגיוס לצה"ל. עמוס מתכוון להיות טייס כאביו ואילו חלומו של גבי הוא להתקבל ללהקה צבאית. על דרכם של שלושת החברים נקרית הזדמנות לנסות עישון חשיש. הם מתפתים וההתדרדרות לתחום הינה בלתי נמנעת.

* אין במחקרי הערכה כדוגמת מחקר זה כדי ללמד על הסיבות לשינויים שנמצאו. קיימים גורמים מתערבים רבים בין שני המועדים של הבדיקה וכן כלי המדידה אינם זהים ולכן אין ביכולתם לתת הסברים סיבתיים אלא נסיבתיים בלבד.

החצגה מיועדת לבני הנוערים החל מחטיבות הביניים ועד סוף תיכון. היא מוכרת ומומלצת על ידי גופים כמו: הרשות למלחמה בסמים, שפ"י, אמנות לעם ועוד. היא נבחרה להיות מוצגת בכנסת בכנס מיוחד בנושא הסמים. חשיבותה גדולה כפעולת מנע בהיותה ממחישה באופן הריאליסטי ביותר דינאמיקה של התמכרות הן מנטאלית והן פיסית - ותוצאותיה הטרגיות והבלתי הפיכות. לאחר החצגה מתנהל דיון בהשתתפות נרקומן לשעבר, מחזאי החצגה, השחקנים והקהל".

כמו כן חולקה לתלמידים חוברת ההסברה "לא לסמים! כן לחיים!" של משרד החינוך והתרבות, המינחל הפדגוגי, אגף הנוער. לאחר הדיון שהשתתף בו נרקומן לשעבר התקיימו קבוצות דיון שכללו גם משחקי תפקיד בהנחיית מנחים מקצועיים. הנושאים שנדנו היו: תחושות והרגשות לאחר החצגה; מניעים לשימוש בסמים, לאי הפסקת השימוש בהם; השפעות הסמים; תפקיד המשפחה, החורים והחברים בתהליך הכניסה למעגל השימוש בסם; מה יכולים חברים לעשות כדי לסייע; ועידוד פניה לבקשת עזרה; ומתן ידע ספציפי על סמים וחשפעותיהם באמצעות מתן תשובות לשאלות התלמידים. כשבוע לאחר היום הפתוח התקיים הפנינג ובו תחרות פרסומות ואמצעי הסברה נגד שימוש בסמים בבית הספר.

בשנת תשנ"ב כללה התכנית הצגה ומפגש בשלומי שהשתתפו בו נרקומן שנגמל, ראש סיירת גבול הלבנון, איש משטרה ונציגים מהמועצה. לאחר מכן התקיים דיון פתוח בנושא.

מאפייני רקע סוציו-דמוגרפי של הנחקרים תלמידי בית ספר

כמחצית מהנחקרים (54%) הם בניס. יותר משליש מהחורים הם בעלי השכלה יסודית ותיכונית חלקית; רוב של שני-שלישים מהתלמידים -בשני המועדים- מעריכים את עצמם כמשתייכים לקבוצת התלמידים הטובים ביותר והטובים בכיתתם.

2. עמדות כלפי כדאיות קיום תכנית מניעה ודרכי הפעלתה הרצויות

רוב גדול של נחקרים (83%) לפני ו-(75%) אחרי הפעלת התכנית, מאמינים שאם יתקיימו בבתי הספר תכניות למניעת שימוש לרעה בסמים יביא הדבר להפחתת השימוש בקרב הנוער. רבע (24%) מהם חושבים כך בהחלט; מפגש ישיר עם נרקומן שנפגע מהשימוש לרעה בסמים הוא השיטה היעילה ביותר לחשיפה על התלמידים כדי שלא ישתמשו. שני-שלישים העדיפו עוד לפני התכנית מפגש עם נרקומן אך עמדתם זו התמתנה (48%) אחרי התכנית; לקרוב למחצית הנחקרים (48%) הכיתה נראית המסגרת המועדפת להפעלת התכנית, גם מקומות מפגש של צעירים נראים כמסגרת מועדפת לכשישית (17%), כמו גם שידורי טלוויזיה (16%).

3. הערכת תכנית המניעה במתכונת שהופעלה בבית ספר

3.1 בחירה להשתתף בתכנית ולהמליץ עליה

כשני-שלישים בקירוב (63%) -בשני המועדים- היו בוחרים להשתתף בתכנית אם היתה להם אפשרות לבחור להשתתף או לא להשתתף.
כשני-שלישים (68%) במועד הראשון נוטים להמליץ לפני חברים על השתתפות בתכנית, ולאחר השתתפותם בה שיעור הנוטים להמליץ יורד ל-58%.

3.2 שביעות רצון מתכנית המניעה

שיעור חנע בין 43% ל-71% מהנחקרים בבית הספר האזורי היו מרוצים מהיבטים שונים של תכנית המניעה במתכונת שהופעלה בבית ספרם. התחומים שבהם בלטה שביעות רצון גבוהה יותר היו: היחסים עם המנחה (71%); ומתכנית באופן כללי (55%).

3.3 תרומת תכנית המניעה שהופעלה בבית הספר - ציפיות לעומת הערכות*

ברוב התחומים ההערכה בדיעבד - לתרומת תכנית המניעה במתכונת המצומצמת שבה היא הופעלה בבית הספר האזורי - מתונה יותר מאשר הציפיות מראש. (ראה לוח ג-1 בנספח).

עם זאת, קיימת חלימה במידרג ברוב גדול של תחומים (13) בין מידרג רמת הציפיות למידרג רמת הערכות של התרומה בדיעבד.

בתחומים שבהם היתה אמורה התכנית לטפל ואכן טיפלה הם גם התחומים שבהם יש פחות פער בין הציפיות להערכות בדיעבד. בתחום כישורי החיים היו ציפיות גבוהות המשקפות צרכים רבים לעזרה בתחומים אלו, אך התכנית בבית הספר לא טיפלה בהם ולכן גם האכזבה היתה רבה.

רק בתחום אחד העריכו הנחקרים שהתכנית תרמה להם במידה שחם ציפו להם אישית.

גם בקרב תלמידי בית הספר שהשתתפו בתכנית המצומצמת בחנו את ההערכות האובייקטיביות (המבוססות על מקדמי מתאם בין הערכות תרומת התכנית לתחומים שונים לבין הערכת תרומת התכנית לנחקר אישית) ואת ההערכות הסובייקטיביות המבוססות על רמת המודעות, ההכרה והדיווח הישיר של הנחקרים על תרומת תכנית המניעה לכל תחום ותחום. (ראה לוח ג-2 בנספח).

* ציפיות מתייחסות למימצאי המועד הראשון והערכות למימצאי המועד השני.

לפי התערכה האובייקטיבית

בשלושה תחומים חשובים נמצא שטיפול התכנית בהם - במתכונת שחועברה בבית ספר זה - תרמה לנחקרים במיוחד ושהתלמידים מודעים לכך: להרחיב את הידע בנושא, להבחרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים, ולמוכנות לבקש עזרה בעת הצורך. (ראה לוח ג-2 בנספח).

פחות נתרמו התלמידים בתחום של גיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול ובמודעות לסיכונים של שימוש כזה.

לפי התערכה הסובייקטיבית

לפחות ל-40% מהנחקרים יש תחושה שתכנית המניעה תרמה להם ב-12 תחומים. שהגבוהים שבהם הם תחומים חשובים שעליהם הושם דגש בפעילות למרות שהיתה מצומצמת בחיקפה: הרחבת הידע בנושא סמים ואלכוהול; מודעות לסיכונים; הבחנת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים וגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול. ולמוכנות לבקש עזרה בעת הצורך ולתת עזרה לחבר. לנחקרים יש תחושה שהתכנית תרמה במידה מוגבלת יותר להגברת היכולת לפתיחות ותקשורת טובה עם אחרים; לקבלת החלטות ופתרון בעיות.

לפי השוואת מדרגי ההערכות

תכנית המניעה המצומצמת במתכונת שהופעלה בבית ספר האזורי תרמה לתחומים שונים ונוספים לאלו שהנחקרים היו מודעים להם. (דחינו, קיימת אי-הלימה רבה בין המדרגים של ההערכות האובייקטיביות ושל ההערכות הסובייקטיביות).

לבני הנוער יש תחושה שהתכנית תרמה להם בשלושה תחומים שלפי ההערכה האובייקטיבית נמצאו פחות נתרמים יחסית מתחומים אחרים (פער של לפחות 3 דרגות במדרגים):

(1) למודעות לסיכונים של השימוש בסמים ובאלכוהול.

(2) לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול.

(3) למוכנות לתת עזרה לחבר.

לעומת זאת לתכנית המניעה במתכונת שבה היא הועברה היתה תרומה ל-3 תחומים שהתלמידים אינם מודעים להם:

(1) להגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת טובה עם אחרים.

(2) להגביר את היכולת להתמודד עם בעיות גיל החתבגרות.

(3) ולחיזוק היכולת להתמודד עם לחץ קבוצתי.

נראה, איפוא, שהנחקרים ערים ומודעים יותר לאותם תחומים שהתכנית הצהירה שהיא מתמקדת בהם - בנושא הספציפי של סמים. עם זאת, ראויים לציון אותם תחומים חשובים שהתכנית תרמה להם במיוחד לקידום יכולתם של מתבגרים להתמודד איתם - גם אם אין הם מודעים לתרומה זו.

בדקנו את הערכת האפשרות שתכנית המניעה תחזק את כוח המשיכה של הנחקרים לחתנסות בסם. 24% העריכו לפני תחילת התכנית שיש באפשרותה של תכנית מניעה לחזק את משיכתם לחתנסות בסם ולאחר התכנית 31% העריכו בצורה דומה. עם זאת בשאלה ישירה נוספת רק 21% העריכו שאכן התכנית חיזקה את המשיכה שלהם לחתנסות בסמים ובאלכוהול.

כדי ללמוד האם יש שוני כלשהו בין אלה שמייחסים אפשרות כזו לתכנית לבין האחרים בדקנו את אפיוני אותם נחקרים שהעריכו שיש לתכנית פוטנציאל בכיוון זה, דהיינו אלה שבמועד הראשון חשבו שהתכנית עלולה לחזק את המשיכה וכן את אלה שלאחר מכן העריכו שאכן התחזקה משיכתם לסם לאחר תכנית המניעה.

דאוי לציין שמנקודת מבטם של הנחקרים עצמם אין ההערכה שהתכנית תתרום לחיזוק המשיכה שלהם לחתנסות בסמים לפני הפעילות עומדת בסתירה לציפיות שלהם לתרומות חיוביות של התכנית לתחומים רבים אחרים.

אפיוני התלמידים המעריכים שהתכנית עלולה לחזק את המשיכה שלהם לסמים: לקבוצה זו ציפיות חזקות יותר שהתכנית תתרום להם בכל התחומים; הם מעריכים יותר שבעית הסמים היא בעיה חברתית קשה ושיעור גבוה מתלמידי התיכונים משתמשים לעיתים בסמים; הם מייחסים לנער המשתמש בסמים הן נטיות לעבריינות בצד חיותו מקובל בחברה; יותר חשוב להם לברוח מן המציאות וגם להשפיע על אחרים מחוג חבריהם.

אפיוני אלה מבין התלמידים שהעריכו שהתכנית אכן חיזקה אצלם את המשיכה לחתנסות בסמים ובאלכוהול:

מעריכים ששימוש בסמים בישראל הוא בעיה חברתית קשה; מעריכים שקיימת תכיפות יחסים גבוהה של שימוש בסמים בקרב תלמידים. ושתלמידים שלוקחים חיש בהיותם נערים ימשיכו בכך גם בעתיד. אין להם תחושת ידע בנושא ואכן אין הם יודעים היכן לקנות סמים והם אינם משתתפים במסיבות חיש וברמה מוצהרת אין הם רוצים להשתמש בסמים.

חשוב להם מאד לבלות עם חברים; לעשות מה שמתחשק באותו רגע, להכיר את עצמם אבל גם לברוח מן המציאות; הם פחות מביעים עניין בידיעות ובכתבות בעתונות על נושא הסמים. מבטאים פחות עמדה פרמסיבית לגבי אי-האסון לעשן חיש לשתות אלכוהול או לקחת כדורים. כמו כן שימוש בסמים ובאלכוהול מפריע לדעתם, לשיפור מצב הרוח. הם נוטים לשתות בירה כדרך של בילוי במסיבות. אך כללית הם אינם כה חשופים לשתית משקאות אלכוהוליים. בחוג החברים שלהם יש

* הנחקרים בבית ספר האזורי חולקו לשתי קבוצות בהתאם לשני המשתנים שבדקו את סוגית המשיכה לסמים ונבדקו עמדותיהם בכל יתר הנושאים שנחקרו. נציין רק אותם התחומים שבהם נמצאו הבדלים עקביים משמעותיים ומובהקים.

הערכה רבה יותר למתנסים בסמים ולבעלי הידע בנושא. הם חשופים יותר באמצעות חוג החברים שלהם לשימוש בחשיש ובסמים קשים: הן בקרב אנשים בכלל והן בקרב תלמידים; בעיניהם נטיה לעבריינות היא תכונה המאפיינת אנשים שמשתמשים בסמים, ואילו להיות בעל אופקים רחבים אינה מאפיינת את המשתמשים; בין המניעים שדוחפים את אלה המשתמשים בסמים להשתמש, הם מציינים יותר הנאה, כייף והתנסות בחוויות חדשות; הם יותר היו משכנעים חבר שמגלה להם שהוא משתמש בסמים לשתף מישהו אחר ויחסם אליו לא היה נעשה חיובי יותר.

הם שבעי רצון מן התכנית על כל היבטיה וכן היו ממליצים עליה לחבריהם. הם נוטים לחוש בדידות לעיתים קרובות אף כי תחושת שייכותם למושב בו הם גרים חזקה.

לסיכום ניתן לומר, שאף כי הם חשופים יותר בסביבתם הקרובה לתופעה אין הם יודעים עליה, לא ברמה תיאורטית ולא ברמה של חויה ישירה. כמו כן עמדותיהם הכלליות כלפי התופעה שליליות. ובכל זאת הם מציינים שהמניעים הדוחפים להשתמש בסמים הם הנאה וסקרנות להתנסות בחוויות חדשות. מן הראוי לשים לב לרמת הבדידות הגבוהה יחסית שלהם. רמת בדידות זו, אולי מרמזת עליהם כקבוצת סיכון שלמרות עמדותיה הנחרצות נגד השימוש יכולה להתפתות לסביבה החשופה לסמים בלחץ בדידותה.

3.4 פרופיל הערכת תרומת תכנית המניעה לתחומים שונים בו-זמנית

לכמה תחומים בו-זמנית תרמה תכנית המניעה המצומצמת שהופעלה בבית הספר?

ל-40% מהנחקרים תרמה התכנית המצומצמת לתחומים רבים (12 לפחות) ולרבע תרמה לתחומים מסויימים בלבד (עד 6 תחומים). (ראה לוח ג-3 בנספח).

מתגלים שני כיוונים בסיסיים למרחב הפרופילים של נחקרים תלמידי כיתות יי בבית ספר האזורי לאחר הפעלת תכנית המניעה: כיוון אחד בתחום כישורי חיים - להיות מוכן לבקש עזרה בעת הצורך - וכיוון שני בתחום הסמים - משיכה להתנסות בסם, כל יתר התחומים נמצאים ביניהם.

למעלה ממחצית התלמידים (56%) נתרמו בתחום חשוב וחיוני לכישורי החיים ולחתמודדות היום-יומית של מתבגרים - המוכנות לבקש עזרה בעת הצורך. (ראה לוח ג-4 בנספח).

למעלה משליש מהנחקרים תרמה תכנית המניעה שהופעלה בבית הספר האזורי להיות מוכנים לבקש עזרה בעת הצורך ובו בזמן לא חיזקה את משיכתם להתנסות בסמים ובאלכוהול.

ל-42% מהתלמידים תרמה התכנית בכיוון של אי-חיזוק חמשיכה אך לא תרמה בתחום כישורי החיים.

רמת המובחנות של אזורי תרומת התוכנית ואזורי אי תרומה בתחומים ספציפיים

יש לחקדים ולזכור שמתכונת התכנית שהופעלה בבית הספר חיתה ייחודית מצומצמת ושונה מחמתכונת האופטימלית והמומלצת שהופעלה בישובים ואין ספק שלא ניתן היה לתת משקל רב ושווה לכל כך הרבה תחומים שונים בפרק זמן כה קצר. יש מספר תחומים שקווי החלוקה שלהם לאזורים - דומים, ולכן הצגנו רק שרטוט אחד לגביהם שמותיהם מצויינים ליד השרטוט. אנו מוצאים שהתכנית תרמה לתלמידים בבית ספר האזורי בצורה המוגדרת והחד-משמעית ביותר להרחיב את הידע בנושא הסמים והאלכוהול ופחות תרמה בתחום כישורי החיים שהיא עסקה בו אם בכלל באופן לא ישיר - להגביר את היכולת לפתיחות ולתקשורת טובה עם אחרים, וליכולת לקדם את תחליך קבלת התחלטות ופתרון בעיות. (ראה פירוט ושרטוט ג-1 בנספח).

4. דפוסי התמודדות רצויים ומצויים

4.1 עמדות כלפי דפוסי התמודדות

רוב מוחלט של הנחקרים (91% לפני ו-97% אחרי) ובשני המועדים סבורים שבהחלט רצוי שאדם ינהג לפי רצונו האישי כאשר יש מחלוקת בין רצונו לרצון חבריו. בניס דבקים בעמדה זו יותר מבנות. לא כן כאשר קיימת מחלוקת בין רצונם לבין רצון בני משפחתם. שיעור נמוך הרבה יותר של רק כשליש (36%) ובשני המועדים, סבורים שבהחלט רצוי שהאדם ינהג לפי רצון אישי. פחות משליש מהנחקרים במועד הראשון (30%) ומעט יותר במועד השני (38%) סבורים שכדאי להסתכן כדי להתנסות בחוויות חדשות, וכמחצית הנחקרים (51% ו-56% בהתאמה למועדים) מסכימים שחופש הפעולה הלא מוגבל הניתן לנוער עשוי להביא אותו למעשים של קלות דעת וחוסר אחריות.

לבחינת התייחסויות יותר ספציפיות הוצג בפני הנחקרים אירוע בו נכנס הנחקר לפאב כאשר החברים יושבים ורובם שותים, הוא לא מצטרף לשתייה, לוחצים עליו ומתגרים בו. הנחקרים נתבקשו להתייחס להרגשתם, למחשבותיהם ולמה הם היו עושים באירוע כזה. ההרגשה השכיחה ביותר בקרב פחות ממחצית (45%) חיתה של צפצוף על החבריה במועד השני נחלשה מעט הרגשה זו (40%). הרגשה אחרת שהיתה שכיחה בקרב כרבע עד כשליש מהנחקרים - בשני המועדים - היא הרגשת אי-נוחות אבל בטחון בעמדה. המחשבה השכיחה ביותר בקרב כשליש לפני התכנית ושל כרבע (27%) בסיומה היא שהחבריה האלה הם, לא בשבילם. מחשבה נוספת שהיתה שכיחה בקרב כרבע מהנחקרים היא שאם הם יעמדו על דעתם יכבדו אותם. לעומת קיומה של הרגשה ומחשבה דומיננטית אין בולטות חד משמעית להתנהגות אחת מסויימת. תגובה אחת של כרבע (25% לפני ו-22% אחרי) היא - לא מצטרפים לשתייה ואומרים להם: "אני בהחלט מרגיש גבר ומרגיש שייך לקבוצה ויודע לעשות כייף גם בלי אלכוהול". בתגובה אחרת של כחמישית (20%) היו פונים למנהיג של החבורה ואומרים לו בלעג שזה שהוא שותה לא יעשה אותו גבר. כמו כן כחמישית מהנחקרים (19%) בחרו להסתלק מהפאב.

4.2 הרגשת בדידות ורצון לחברים

תחושת בדידות היא נחלתם של כמחצית מהנחקרים (49%) לפני התכנית ובסיומה של 43%. אך הרצון לחברים יותר קרובים נשאר חזק (53%). בנות חשות שהן רוצות יותר חברות קרובות מבנים.

4.3 דירוג הצרכים של התלמידים

לתלמידים חשובים הצרכים המתייחסים לעצמם כמו הכרות עצמית ועיצוב האישיות כמו גם צרכים חברתיים של בילוי ומקובלות חברתית, יחד עם פורקן המתח. מרדנות בלתי מתחשבת איננה צורך נפוץ שלהם. (ראה לוח ג-5 בנספח). כללית ניתן לומר, שיש יציבות בהערכת חשיבותם של צרכים שונים אף כי חלה התמתנות מסוימת אחרי התכנית בחשיבותם של שני הצרכים הראשונים (להכיר את עצמי ולבלות עם חברים).

4.4 דפוסי בילוי

התלמידים נוטים ובמידה דומה לחלק את זמנם הפנוי בלילות שבת בין הימצאות בבית צפייה בטלוויזיה, האזנה, משחק וקריאה לבין פגישות עם חברים הן כדי לצאת לבילוי או כדי להסתובב (כ-20% כל אחת מצורות הבילוי). לאחר התכנית נוטים רק 10% לציין שזהו דפוס הבילוי שלהם במידה דומה למפגש עם חברים בבית פרטי.

במסיבות של החבריה נוטים לרקוד מצד אחד ולשוחח ולחתוכח על ענייני היום מן הצד השני, לפחות חלק מן הזמן. בנות מציינות יותר ריקודים מאשר בנים. שתיית בירה רוב הזמן היא צורת בילוי נפוצה בקרב 10% מן התלמידים.

אמנם קרוב ל-40% מן התלמידים מרוצים ממבחר אפשרויות הבילוי לנוער באזור אך שיעור גבוה יותר אינם מרוצים מהם.

5. מניעים לשימוש בסמים ולשתיית אלכוהול

הנחקרים נתבקשו להעריך כשאנשים משתמשים בסמים - לשם מה הם משתמשים, התשובות השכיחות ביותר היו:

במועד הראשון לברוח מדאגות ולשכוח צרות	(29%)	- ובמועד השני	(19%)
להיות מקובל בחברה	(21%)		(14%)
להנות ולקבל הרגשה טובה	(12%)		(19%)
לשפר מצב רוח רע	(10%)		(11%)

הנחקרים נתבקשו להעריך, עד כמה דוחפים לעישון חשיש 11 מניעים שונים. (ראה לוח ג-6 בנספח).

סקרנות, השתלבות חברתית, הנאה והתנסות בחוויות חדשות מחד, ובריחה מן המציאות מאידך, כל אלה נתפסים כמניעים העיקריים לעישון חשיש בעיני הנחקרים בבית הספר.

לעומתם תפחים מאובדן שליטה, נזק בריאותי ותלות נפשית ופיזית יחד עם היכולת להנות גם בלי סמים - הם בין הסיבות העיקריות המונעות מהנחקרים מלהשתמש בסמים.

6. עמדות כלליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול

רוב הנחקרים (75% בשני המועדים) אינם מסכימים ש"אין זה אסון לעשן חשיש", כשני-שלישים סוברים כך לגבי צריכת כדורי הרגעה וכ-45% לגבי שתיית אלכוהול. גם במועד השני, לאחר תכנית המניעה יותר מרבע מייחסים לשתיית משקאות אלכוהוליים ו/או שימוש בסמים עזרה לאדם בשיפור מצב רוחו (29%) או להיות מקובל בחברה (28%). נחקרים אחרים - בהיקף דומה - מעריכים ששתייה מפריעה בשני התחומים הללו.

7. דימויים על נער המשתמש בסמים

דימויי התלמידים על נער המשתמש בסמים דומים למדי לפני ואחרי התכנית. רוב גדול של נחקרים ובשני המועדים סוברים שנער המשתמש בסמים הוא קל דעת (75%) ובעל נטיות לעבריינות (לאחר התכנית חושבים כך פחות ובאופן מובהק 72% לפני ו-63% אחרי). תכונות חיוביות מיוחסות פחות לנער כזה, עצמאות ואופקים רחבים מיוחסים לו רק על ידי כחמישית ועד כשליש מהנחקרים (מעט יותר במועד השני), אך מקובלות בחברה היא תכונה מאפיינת בעיני כ-35% מהנחקרים.

8. הערכת התופעה של שימוש בסמים

כמעט כל הנחקרים במועד הראשון (94% וכ-85% במועד השני) מעריכים ששימוש בסמים בישראל היא בעיה חברתית קשה וכמחציתם סברו שהיא בעיה חברתית קשה מאד. לפני התכנית היו לנחקרים דימויים קשים על מימדי התופעה בקרב תלמידי תיכון. כרבע מתם סוברים - בשני המועדים - שלפחות 50% מתלמידי התיכון משתמשים מפעם לפעם בסמים. עוד 20% סברו ששיעור המשתמשים בקרב תלמיד תיכון הוא בין 25%-49%. ורק לרבע (24%) היתה הערכה מציאותית - שעד 9% מהתיכונים משתמשים מפעם לפעם בסמים. ההערכות לא השתנו גם לאחר התכנית, בניס נוטים להערכות מוגזמות יותר מבנות.

הערכות מוגזמות במידה דומה נמצאו לגבי תכיפות השימוש בקרב תלמידי תיכון - 42% במועד הראשון וכמחצית במועד השני - העריכו שקיים שימוש תכוף בסמים - עד אחת לשבועיים.

רוב גדול של כשלושה-רבעים (78%) - בשני המועדים - העריכו שתופעת השימוש בסמים בקרב נוער אינה תופעה של תרבות נוער חולפת ומי שהשתמש ימשיך להשתמש גם בעתיד.

כמחצית הנחקרים במועד הראשון ויותר מכך במועד השני (61%), מדווחים שבחוג החברים שלחם מעריכים את אלה שיש להם ידע בנושא הסמים. שיעור נמוך יותר של תלמידים מדווחים על הערכה חברתית למתנסים בשימוש בסם (24% ו-30% בחתאמה למועדים).

9. חשיפה לתופעה של שימוש בסמים ובאלכוהול

9.1 התערות

רוב של עד כשני-שלישים (66% לפני ו-59% אחרי) מהנחקרים מתעניינים בדיעות ובכתבות בנושא הסמים, שיעור קטן יותר הגדל לאחר התכנית (35% לעומת 47%) מדברים עם חברים על הנושא. כבר במועד הראשון יש לרוב גדול (82%) הערכה שהם יודעים על הסמים למיניהם והשפעותיהם על האדם. בהערכה זו לא חל שינוי גם לאחר התכנית.

9.2 חשיפה של חברים

קיימת חשיפה רחבה לסיגריות בקרב נחקרים תלמידי בית הספר וחשיפה לא קטנה גם לאלכוהול. לאחר התוכנית עולה הנכונות לדווח על שימוש של חברים בחומרים השונים. בעיקר בולטת מגמה זו בחומרים האסורים לשימוש - סמים קשים וחשיש. (ראה לוח ג-7 בנספח).

קרוב למחצית (47%) לפני התכנית העריכו שיחסם היה נעשה שלילי יותר לחבר המשתמש בסמים, לאחר התכנית הצטמצמה הערכה זו (38%) והתחזקה ההערכה שהיחס לא היה משתנה (25% לפני 35% אחרי). כחמישית - ובשני המועדים - היו מפסיקים להיות חברים של נער משתמש בסמים. שיעור דומה של כ-29% היו משכנעים חבר - שהיה מגלה להם שהוא משתמש בסמים - לשתף מישחו בכך וכחמישית מהם היו מבקשים בעצמם עזרה ממחנך או יועץ; דוקא האופציה של פניה לסוכנות מחוץ לבית הספר נעשתה פחות פופולרית דוקא לאחר התכנית (24% ו-14%). קצת יותר נטו לגלות להורים (6% לפני ו-14% אחרי).

9.3 חשיפה בעייתית לסמים ולאלכוהול

רוב לא קטן של נחקרים כבר במועד הראשון (51%) מכירים לפחות אדם אחד שהוא שתיין בעייתי. לאחר התכנית רוב גדול יותר (65%) מדווח על היכרות כזו. כשני-שלישים מהנחקרים - ובשני המועדים - מכירים לפחות אדם אחד שמשתמש בסמים. אצל כשישית ועד כרבע מהנחקרים (16% לפני ו-27% אחרי) כל או חלק מהאנשים שהם מכירים שמשתמשים בסמים הם תלמידי תיכון.

כשליש (30%) כבר במועד הראשון מדווחים ששמעו על קיום מסיבות חשיש, כאשר כ-12% שמעו על מסיבות חשיש שמתקיימות לפחות פעם בשבוע. שיעור המדווחים על מסיבות חשיש עולה ל-44% לאחר התכנית. רק מיעוט קטן לפני

(5%), וכחמישית אחרי התכנית (21%) דיווחו שהם השתתפו במסיבות כאלה ולו לעיתים רחוקות בלבד. ידע מדוייק היכן לרכוש חשיש יכול לחוות פוטנציאל של סיכון לשימוש - גם לגבי נושא זה חל שינוי בדיווח בין שני המועדים - (שינויים אלו הם מובחקים) כרבע (25%) במועד הראשון ויותר משליש (36%) במועד השני דיווחו שהם יודעים בבטחון לאן ולמי לפנות כדי לקנות חשיש. ועוד כשישית חושבים אך לא בטוחים שהם יודעים לאן ולמי לפנות כדי לקנות חשיש.

9.4 שימוש אישי בסמים ובאלכוהול

5% מהנחקרים במועד הראשון ופי 4 יותר במועד השני (19%) היו מוכנים להצהיר שבמרוצת השנה האחרונה לקחו סם, בעיקר חשיש ו/או כדורים. קשה לקבוע האם חל שינוי בהיקף השימוש בסמים בין שני המועדים, או שחל שינוי רק ברמת הפתיחות לדווח על השימוש. עם זאת נראה שבאופן כללי יש יותר דיווח פתוח לאחר התוכנית במכלול של נושאים. השימוש היה גם בתקופת האחרונה השבוע, לפני שבועיים עד שלושה. השימוש בסם היה ביחד עם חבריה בני הגיל או עם חבריה גדולים יותר.

מגמה זו של דיווח פתוח יותר לאחר התכנית, קיימת גם לגבי הרצון להתנסות בסם ולו רק פעם אחת. הנסיון לשתף אחרים בהתנסות בסם הוא נחלת מיעוט קטן אך גדל (4%-ו-14% בהתאמה למועדים)

10. תגובות רצויות של בית הספר לשימוש של תלמיד בסמים

כמעט כל הנחקרים ובשני המועדים (90%) לא מסכימים שבית-הספר צריך להתעלם או לא להגיב. התגובה האקטיבית שזוכה לתמיכה רחבה של רוב גדול ויציב (85%) היא הפניית התלמיד לטיפול ייעוצי מחוץ לבית הספר. גם עבודת עם תלמידים כאלה אישית או בקבוצה במסגרת בית הספר זוכה לתמיכה רחבה כבר במועד הראשון (73%) אך מתמתנת במועד השני (66%).

בשתי תגובות חריפות שציידו בהם לפני התכנית, מצדדים בהן במידה דומה גם לאחריה: הרחקת תלמיד מבית הספר תגובה שהיתה שכיחה למדי לפני התכנית (69%-ו-74% בהתאמה למועדים) והעברת הטיפול בתלמיד למשטרה (43%-ו-36%).

11. שייכות למושב ולאזור

יותר ממחצית התלמידים שנחקרו חשים שייכים הן למושב בו הם גרים והן לאזור. תחושות אלו קשורות זו בזו. רמת הבטחון שלהם בחשארותם באזור בכלל ובמושב בפרט ובעיקר - נמוכה יותר אף כי קשורה מאד לתחושת השייכות שלהם. יש לתלמידים תחושה שמושבים ומועצות אחרים טובים במידה דומה למושב שלהם ולמועצה שלהם. (ראה לוח ג-8 בנספח).

האם יש קשר בין המלצה לחברים להשתתף בתכנית המניעה לבין הערכת תרומתה?

תחושה חיובית כלפי התוכנית המוססת על שביעות רצון וחערכה שהיא תרמה -
קשורות להמלצה עליה ולבחירה להשתתף בה.

פ ר ק ד'
ה ש ו ו א ת ה ע ר כ ו ת ש ל ש ל ו ש ק ב ו צ ו ת
ש ל ב נ י ה נ ו ע ר

=====

**- משתתפי הסדנאות ביישובים, משתתפי ההתערבות
קצרת המועד בביה"ס וקבוצת השוואה של תלמידים -**

בשני הפרקים הקודמים התייחסנו לכל קבוצת ההתערבות בנפרד, תוך השוואת השינויים שחלו בעמדותיה. בפרק זה נעסוק בשאלה איזו מבין ההתערבויות השיגה יותר את מטרות תכנית המניעה במגמה להשיב לשאלה זו נשווה בין שלוש קבוצות של נחקרים (להלן "קבוצות המחקר") - בני נוער שהשתתפו בסדנאות בארבעת ישובי המועצה (להלן "משתתפי הסדנאות"); תלמידים שהשתתפו בתכנית המניעה הקצרה שחתקיימה בבית הספר האיזורי (להלן משתתפי "תכנית ביה"ס"); ותלמידים מביה"ס האיזורי שלא השתתפו בשום פעילות ויהוו את קבוצת ההשוואה (להלן "קבוצת ההשוואה"). עמדותיה של כל קבוצת נחקרים נבדקו פעמיים לפני כל ההתערבות ובסופה כאשר קבוצת ההשוואה נבדקה פעם שניה עם סיום שנת הלימודים. כל החשוואות הן ברמה קבוצתית.

1. עמדות כלפי כדאיות קיום תכנית מניעה ודרכי הפעלתה הרצויות

לרוב מוחלט של בני הנוער, ללא קשר לקבוצת המחקר שלהם, יש במועד הראשון --טרם ההתערבות-- דימויים חיוביים ביחס להשפעת תכנית מניעה על הפחתת השימוש בסמים בקרב נוער בבית-הספר. אך רק בקרב משתתפי הסדנאות נשארה רמה זהה של דימויים חיוביים.

לעומתם משתתפי תכנית ביה"ס ובעיקר קבוצת ההשוואה במועד השני ספקניים יותר לגבי האפקטיביות של תכנית מניעה. (בקבוצת ההשוואה שיעור הספקנים כפול במועד השני בהשוואה למועד הראשון).

יעילות המפגש עם נרקומן כשיטה להשפיע על תלמידים כדי שלא ישתמשו בסמים יורדת בכל הקבוצות במועד השני, אך עוצמת הירידה קשורה באופי ובאורך ההתערבות. ככל שההתערבות ארוכה ומשמעותית יותר, כן המשיכה למפגש עם נרקומן פוחתת.

לאחר ההתערבות משתתפי הסדנאות מעדיפים יותר את מקומות המפגש של הצעירים כמסגרת המבטיחה השפעה מירבית על בני נוער בניגוד לקבוצת ההשוואה שמצדדת במסגרת זו פחות במועד השני. הירידה, בהעדפת מסגרת זו בולטת אף יותר כי קבוצה זו דבקה בה יותר מיתר קבוצות המחקר במועד הראשון.

2. הערכת תכנית המניעה*

2.1 בחירה להשתתף בתכנית ולהמליץ עליה

בשתי קבוצות ההתערבות --בסדנאות שבישובים ותלמידי ביה"ס-- הרב היו בוחרים להשתתף בתכנית לפני שהתנסו בה וגם לאחר ההתנסות --כמובן כל אחד וההתנסות הייחודית שלו-- כשעוצמת הבחירה של משתתפי הסדנאות היא הבולטת במיוחד. לעומתן חל "פיחות" בעוצמת הבחירה "התיאורטית" של קבוצת ההשוואה במועד השני.

בקרב כל קבוצות המחקר קטנה מידת ההמלצה על התכנית במועד השני בהשוואה למועד הראשון. אך משתתפי הסדנאות הם עדיין הממליצים החמים ביותר לתכנית --שבה הם התנסו-- גם לאחר הסדנאות. בעוד שתלמידי ביה"ס שהשתתפו בהתערבות הקצרה ממליצים עליה אחרי התכנית פחות מכל יתר הקבוצות.

2.2 שביעות רצון מתכנית המניעה

בהשוואת שביעות הרצון של שתי קבוצות ההתערבות נמצא שמשתתפי הסדנאות היו מרוצים בכל ההיבטים שנבדקו יותר מאשר תלמידי ביה"ס.

2.3 הערכת תרומת תכנית מניעה

בכל התחומים שנבדקו, משתתפי הסדנאות העריכו בדיעבד --לאחר ההתנסות בסדנאות-- שהתכנית תרמה להם יותר מכל יתר הקבוצות במועד השני (ראה לוח ד-1 בנספח) מימצא זה בולט ומשמעותי אף יותר לאור השוואת הציפיות במועד הראשון - למשתתפי הסדנאות היתה רמת הציפיות הגבוהה ביותר מתכנית המניעה. נציין מספר תחומים שבהם ההערכה בדיעבד** היתה אף גבוהה מהציפייה מראש --שלהם ושל קבוצות מחקר אחרות-- התכנית תרמה לנחקרים אישית; ליכולתם להתמודד עם לחץ קבוצתי; לקדם את יכולת קבלת החלטות ופתרון בעיות.

יתר על כן היקף האכזבות בהשוואה לציפיות הוא הנמוך ביותר בקבוצה זו שבחלק מן התחומים אף כי לא חלו שינויים בכיוון הרצוי נשמרה רמת הציפיות הגבוהה שהובעה לפני תחילת הפעלת התכנית.

במקביל יש לציין אותם תחומים שלמרות שהיו לגביהם ציפיות מוקדמות של התלמידים בביה"ס לא נמצאו נתונים להערכתם, לאחר ההתערבות הקצרה (בתחומים אלה הערכתם נמוכה אף מזו של קבוצת ההשוואה במועד השני). להערכתם התכנית לא תרמה: להתמודדות עם לחץ קבוצתי; לעמידה נגד פיתויים ולחצים; למוכנות לתת עזרה לחבר בעת הצורך; למוכנות לבקש עזרה מחבר כשצריך (ציפיותיהם בשני תחומים אלה היו גבוהות במיוחד).

* יש לציין שכל קבוצת ההתערבות מתייחסת לתכנית הספציפית שבה היא התנסתה וקבוצת ההשוואה מתייחסת לתכנית מניעה כללית.
** ההשוואה היא של ממוצעי הקבוצות.

מן הראוי להדגיש שהתכנית הקצרה לא התיימרה לתרום בהם. אך גם בתחומים הרלבנטיים לתכנית מניעה ספציפית בנושא, העריכו התלמידים בביח"ס שהם נתרמו פחות מכל יתר הקבוצות: למודעות לסיכוני השימוש בסמים ובאלכוהול; לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש כזה; ולהבחרת עמדות בעד ונגד ולהרחבת הידע בנושא.

כמו כן, יותר נחקרים ממשתתפי הסדנאות נתרמו בו זמנית למספר תחומים בהשוואה לשיעור התלמידים שהתנסו בהתערבות בביח"ס. עם זאת מן הראוי לציין שבשתי ההתערבויות יחסי חברות --מוכנות לתת עזרה בקרב משתתפי הסדנאות ומוכנות לבקש עזרה בקרב תלמידי ביח"ס-- נמצאו כאחד מן הקטבים הבסיסיים בהסבר מכלול התרומה של התכנית.

להתערבות --בשתי מתכונותיה-- היתה תרומה יותר ברורה להבחרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים וגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש. בה בעת יש לה פחות תרומה לקידום היכולת לפתיחות ולתקשורות ולמוכנות לבקש עזרה בעת הצורך.

3. דפוסי התמודדות רצויים ומצויים

3.1 עמדות כלפי דפוסי התמודדות

לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין קבוצות המחקר השונות ובין מועדי הבעת העמדות לגבי העדפת הרצון האישי על פני רצון החברים בעת מחלוקת ולגבי העדפת רצון המשפחה על פני הרצון האישי. חשוב לציין, שקיימת נטיה, לעתים היא מובהקת, של משתתפי הסדנאות להיות פחות קיצוניים בעמדותיהם לאחר ההתערבות. בקרב משתתפי הסדנאות יותר מאשר בכל יתר הקבוצות יש יותר הכרה, שאף מתחזקת במועד השני, בחשיבותה של מסגרת וגבולות לבני נוער ובאי הכדאיות של לקיחת סיכונים כדי להתנסות בחוויות יוצאות דופן.

3.2 תחושת בדידות ורצון לחברים

בכל קבוצות המחקר יש במועד השני פחות דיווח על תחושת בדידות תכופה. עם זאת, רק בקרב משתתפי הסדנאות יש עליה משמעותית בתחושה שלא חשים בדידות אף פעם.

אף כי שיעור כמעט כפול של נחקרים בקבוצה זו מציינים לאחר הסדנאות שהם לא כל-כך רוצים חברים קרובים. יתכן שלקבוצת הסדנא עצמה היה אפקט משמעותי בהקטנת תחושת הבדידות ותחושת החברותא המספקת.

במועד השני ובכל קבוצות המחקר, יש פחות דיווח על תחושה של בטחון בעמדה אישית הנוגדת עמדת חברים המתגרים בך בפאב. כמו כן יש פחות תחושה נוחה וטובה עם אי היכנעות ללחץ הקבוצתי ולכן אולי הדרך היותר מקובלת (בהשוואה

למועד הראשון) לפחות בעיני משתתפי הסדנאות - היא אי שתיה אבל ללא שום תגובה כלפי החברים.

בשתי קבוצות ההתערבות נוטים יותר לאחר ההתנסות לא לבטא התנגדות לשימוש בסמים על-ידי הפסקת יחסי חברות עם חבר שמשמש בסמים.

משתתפי הסדנאות נוטים בשיעור כפול לאחר ההתנסות לבקש עזרה ממחנך או יועץ עבור חברם שמשמש ומבקש מהם שלא לגלות. גם תלמידי ביה"ס שהתנסו בתכנית המניעה הקצרה נוטים פחות לצדד במועד השני בפניה לסוכנות של עזרה מחוץ לביה"ס. דהיינו, בשתי קבוצות ההתערבות ורק בהן, חל שיפור בדימוי בעלי התפקידים והמסגרות כביה"ס - שבהם התנסו בני הנוער - כמקורות לעזרה בעת הצורך.

3.3 צרכי בני הנוער

תלמידים מקבוצת ההשוואה ובמועד השני במיוחד, ייחסו חשיבות גבוהה לרוב הצרכים. ההבדלים ניכרים ומובהקים הן בצרכים פנימיים-אישיים כמו היכרות עצמית ועיצוב האישיות והן בצרכים הדוניסטיים כמו לעשות מה שמתחשק באותו רגע והתפרקות ממתח.

בקרב משתתפי הסדנאות רק צורך אחד חשוב להם יותר מלכל יתר הקבוצות במועד השני - להיות אחד מן החבריה. מימצא זה עולה בקנה אחד עם מימצאים נוספים שתצביעו על החשיבות הגוברת של הקבוצה הקרובה והחבריה בקרב משתתפי הסדנאות בישובים לאחר ההתנסות.

3.4 דפוסי בילוי

בכל קבוצות המחקר יש נטיה לדווח פחות על בילוי מחוץ לבית מכל סוג שהוא. ובמקביל בקרב משתתפי הסדנאות בעיקר, אך גם בקבוצת ההשוואה נוטים יותר לדווח במועד השני על מפגש עם חברים בבית פרטי.

בקרב משתתפי הסדנאות בלבד עלתה מידת שביעות רצון ממבחר אפשרויות חבילוי לנוער באיזור בהשוואה למועד הראשון בה היה דמיון בהערכה זו בקרב כל הנחקרים.

משתתפי שתי קבוצות ההתערבות מדווחים שבמסיבות הם רוקדים יותר מאשר אחרים ומשתתפי הסדנאות מדווחים פחות על שתית בירה.

עם זאת, כל הנחקרים במועד השני - מדווחים יותר בהשוואה למועד הראשון של כל קבוצה - על עישון חשיש ועל שימוש בסמים. יתכן שהדבר קשור לתחושת בטחון רבה יותר לדווח בפתיחות במקום לחסות ולחעלים דברים כפי שאולי היה במועד הראשון.

4. מניעים לשימוש בסמים ולשתיית אלכוהול

בקרב משתתפי הסדנאות חלו שינויים במועד השני בשני כיוונים, האחד ראיית השימוש בסמים כמבטא קושי ורצון לברוח מדאגות ולשכוח צרות ובמקביל שיעור כפול של נחקרים מעריכים שהמניע הוא להיות מקובל בחברה ולא להיות יוצא דופן. בקרב תלמידי ביה"ס ציון שני מניעים אלה קטן לאחר ההתערבות ואילו בקבוצת ההשוואה אין שינויים והמניע השכיח ביותר בעיניהם - הוא לברוח מדאגות ולשכוח צרות.

המניע האישי לשתיית משקאות אלכוהוליים שהוא השכיח ביותר בכל קבוצות המחקר במועד הראשון - להנות ולקבל הרגשה ומצב רוח טובים קטן כדי מחצית אך רק בקרב משתתפי הסדנאות.

הסיבה העיקרית המונעת שימוש בסמים לדעת בני הנוער משתי קבוצות ההתערבות היא פחד מאובדן שליטה. אך רק בקרב משתתפי הסדנאות חלה חכפלה (עד כרבע מהנחקרים מציינים אותה) בהיקף ציון סיבה אחרת לאחר ההשתתפות בתכנית - "היכולת להנות גם בלי סמים". בקבוצה זו ובקבוצת ההשוואה סיבה זו היא העיקרית (הסיבה המוזכרת ביותר).

קיים דמיון רב בקרב כל בני הנוער בציון המניעים לעישון חשיש, כאשר סקרנות מצד אחד והרצון להיות בפנים בין החבריה מן הצד השני, הם המניעים השכיחים ביותר והם מוזכרים בעוצמה דומה בשני המועדים. גם המניעים הפחות בולטים הם דומים: ירידה בציונים, קלות השגת הסם ומרידה בהורים ובמימסד. עם זאת, בקרב משתתפי הסדנאות ובקבוצת ההשוואה יש יותר ערנות לסוגית זמינות הסם בפעם השניה שהם נשאלים ומניע זה מצויין הרבה יותר.

משתתפי הסדנאות בולטים בציון שני מניעים יותר מקבוצות אחרות לאחר השתתפותם בתכנית: "לא להרגיש בדידות" ו"מרידה בהורים ובמימסד" כמניעים הדוחפים לשימוש בחשיש.

מן הראוי לציין שבעוד שבקבוצות ההתערבות אין שינוי במדרג המניעים לפני התכנית ולאחריה הרי בקבוצת ההשוואה יש יותר ערנות למניעים בעייתיים במועד השני. יש יותר נחקרים המציינים בריחת מן המציאות ומעורבות במעשי עבריינות כמניעים הדוחפים לעישון חשיש.

5. עמדות כליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול

קבוצת ההשוואה במועד השני בעיקר, אך גם תלמידי ביה"ס לאחר שהשתתפו בתכנית המניעה הקצרה, מבטאים עמדות יותר פרמסיביות לגבי שימוש בחומרים ממכרים מכל סוג: חשיש, אלכוהול וכדורי הרגעה או מרץ. במועד זה בולטת יותר עמדתם של משתתפי הסדנאות בעיקר כנגד שתית אלכוהול ולקייחת כדורים.

למשתתפי הסדנאות יותר מכל יתר הקבוצות, יש עמדה נחרצת לגבי היכולת של שימוש בסמים ו/או שתית משקאות אלכוהוליים לשפר מצב רוח של אדם. הם סבורים, בשני המועדים ויותר מכל יתר הקבוצות, ששתייה כזו מפריעה לכך. בו בזמן הם פחות מכל יתר הקבוצות מייחסים הפרעה דומה לשתיית משקאות ושימוש בסמים למקובלות חברתית. רק 12% מנחקרי קבוצה זו בחשוואה ל-24% בקרב תלמידי ביח"ס שהשתתפו בתכנית ול-33% מקבוצת החשוואה שהעריכו ששתייה מפריעה להיות מקובל בחברה. מימצא זה מתווסף למימצאים נוספים שלפיהם סוגית הקבוצה, החבריה והמקובלות החברתית הפכה להיות חשובה ביותר למשתתפי הסדנאות עד שכדי להשיגה מותר להשתמש באמצעים רבים ואף מסוכנים.

6. דימויים על נער המשתמש בסמים

רק בקרב משתתפי הסדנאות חל שינוי משמעותי ובכיוון הרצוי בדימויי נער המשתמש בסמים לאחר השתתפותם בתכנית. הם באופן בולט ומובחן בחשוואה לקבוצות האחרות חושבים שנער כזה הוא קל דעת ובעל נטיות עברייניות ואף מרדני.

7. הערכת התופעה של שימוש בסמים

משתתפי הסדנאות בישובים היו הקבוצה המחמירה ביותר בהערכת התופעה על כל היבטיה במועד הראשון בהשוואה ליתר הקבוצות. הם גם אלה שעשו כברת הדרך הרבה ביותר בין שני המועדים וחשוב מזה הם נחשפו למציאות כפי שהיא מבלי להגזים ולחקצין אותה במועד השני. לאחר ההתנסות בתכנית משתתפי הסדנאות נעשים מציאותיים יותר: הם מעריכים יותר שהשימוש בסמים בישראל הוא בעיה חברתית קשה; שמיעוט של תלמידי תיכון (עד 9%) משתמשים מפעם לפעם בסמים (46% מהם לעומת 22% בקרב תלמידי ביח"ס ו-24% מקבוצת החשוואה שמעריכים באופן מציאותי); הם סוברים פחות מאשר במועד הראשון ובהשוואה ליתר הקבוצות שהשימוש הוא תכוף. ביתר הקבוצות במועד השני יש הערכה חמורה יותר של התופעה אף מזו שהיתה במועד הראשון (39% מהם מעריכים שהשימוש בסמים הוא עד אחת לחודש בהשוואה ל-61% בקרב תלמידי ביח"ס ו-56% בקבוצת החשוואה). והם פחות קיצוניים בהערכה שמי שהשתמש בהיותו תלמיד ימשיך להשתמש גם בעתיד. נראה איפוא, שמשתתפי הסדנאות לא רק שנעשו מציאותיים יותר ופחות מבוהלים מהתופעה ומחיקפה אלא שאמונתם באפשרות שיתרחש שינוי גברת, זאת בניגוד לקבוצת החשוואה שהבטחון שלה שזוהי תופעה בלתי ניתנת לשינוי אף גבר במועד השני.

בקרב שתי קבוצות ההתערבות יש יותר הערכה חברתית לידע בנושא הסמים מאשר בקבוצת החשוואה ובהשוואה להיקף ההערכה במועד הראשון. לגבי הערכת ההתנסות בלקיחת סם יש דמיון רב בין שני המועדים עם זאת קיימת יתר פתיחות במועד השני ובכל הקבוצות לדיווח על קיום הערכה חברתית כזו.

8. חשיפה לתופעה של שימוש בסמים ובאלכוהול

8.1 התערות

משתתפי הסדנאות מתעניינים בנושא הסמים יותר מכל יתר הקבוצות ועניין זה שלהם בולט במיוחד במועד השני (75% מהם לעומת 59% ו-57% בקבוצות האחרות באותו מועד). בשתי קבוצות ההתערבות; אבל באופן מאד מאד בולט בקרב משתתפי הסדנאות עלה היקף הדיבור עם חברים על נושא הסמים לאחר השתתפותם בתכנית המניעה. עם זאת, היקף הדיבור בקבוצה זו במועד השני הגיע לרמה שדווחה על ידי קבוצת ההשוואה כבר במועד הראשון ושלא חל בה שינוי בין המועדים. בשתי קבוצות ההתערבות יש יותר בטחון בידע שלהם לאחר ההשתתפות בתכנית המניעה. ובכל זאת, יש לציין שבקרב תלמידי ביה"ס אף יותר מאשר בקבוצת ההשוואה גם לאחר התכנית יש תחושה שאין יודעים על הסמים למיניהם והשפעותיהם על האדם.

8.2 חשיפה של חברים

בקרב משתתפי הסדנאות יש תופעה מעניינת בהשוואה ליתר הקבוצות. לאחר השתתפותם בסדנאות יותר נחקרים מקבוצה זו מדווחים שרק אחדים מקרב חבריהם שותים משקאות אלכוהוליים ומעשנים סיגריות. בעיקר בולט החבדל לעומת קבוצת ההשוואה שבה היקף שתי התופעות הוא הרחב ביותר. אך בו זמנית כל הקבוצות במועד השני ובכללן משתתפי הסדנאות מדווחים יותר מאשר במועד הראשון שיש בקרב חבריהם כאלה שהשתמשו בחשיש ובסמים קשים. ניתן לייחס זאת אולי ליתר נכונות לדווח על שימוש כזה יותר מאשר לשינוי בהיקף השימוש, דהיינו בהיקף החשיפה.

רק בקרב תלמידי ביה"ס שהשתתפו בהתערבות הקצרה יש עליה בהערכה שהם לא היו משנים את יחסם לחבר המשתמש בסמים ופחות ציינו שיחסם היה נעשה שלילי יותר. ביתר הקבוצות לא חל שינוי בין שני המועדים.

כפי שכבר ציינו, משתתפי הסדנאות נוטים הרבה יותר מאחרים להסתייע במחנך או ביועץ כדי לבקש ממנו עזרה עבור חבר, שמשמש (בשיעור כפול מתלמידי ביה"ס 45% לעומת 20% ופי 4 מקבוצת ההשוואה 12% הם היו פונים למבוגר מקצועי כדי להעזר בו).

8.3 חשיפה בעייתית לסמים ולאלכוהול

במועד שני ובכל הקבוצות יש יותר נכונות לדווח על היכרות עם שתיין בעייתי. וגם על היכרות עם מספר גדול יותר של שתיינים כאלה (4 לפחות), בשיעור כפול מאשר במועד הראשון.

לא נמצאו שינויים דומים בדיווח על היכרות עם אנשים המשתמשים בסמים בכלל, אבל יותר משתתפי סדנאות מוכנים לדווח שהם מכירים תלמידי תיכון המשתמשים בסמים ופי 3 מהם מדווחים שכל האנשים המשתמשים שהם מכירים הם תלמידי תיכון. גם כאן יש לשער אולי שחל שינוי במוכנות לדווח ולא בחיפוף החשיפה הבעייתית.

באותו כיוון ניתן להתייחס לעליה בדיווח בעיקר בקרב תלמידי ביח"ס על מסיבות חשיש ועל השתתפות בהן. במועד השני ובכל הקבוצות יותר נחקרים מוכנים לדווח שהם משתתפים במסיבות כאלה.

רק בקרב משתתפי הסדנאות יורד הבטחון בידע שלהם היכן ניתן לקנות חשיש ועולה באופן ברור ומובהק מידת חוסר הידיעה. בשתי הקבוצות האחרות גדל תדיווח על ידע היכן לקנות וקטן היקף חוסר הידיעה.

8.4 שימוש אישי בסמים ובאלכוהול

בקבוצת החשוואה ובקרב תלמידי ביח"ס במועד השני יש יותר דיווח על לקיחת סמים בשנה האחרונה ואילו בקרב משתתפי הסדנאות לא חל שינוי משמעותי בין שני המועדים בשימוש האישי בסמים. יתר על כן המוכנות שלהם (של שתי הקבוצות הני"ל) לדווח יותר במועד השני מתבטאת גם: ביתר דיווח על שימוש בכדורים ובסמים קשים; יותר דיווחו שהפעם האחרונה היתה בשבועיים האחרונים; יותר דיווחו על שימוש כזה עם מבוגרים מהם; ויותר דיווחו שהתעורר אצלם רצון לשתף אחרים והם אף ניסו לשתף חברים.

בכל הקבוצות ובחיקוף די דומה יש יותר דיווח על רצון להתנסות בסם ולו רק לפעם אחת במועד שני. העליה היא פי 8 בקבוצת החשוואה (2% ו-16% בהתאמה למועדים) בקרב משתתפי הסדנאות העליה היא פי 6 (2%, 13%) ופי 2 בקרב תלמידי ביח"ס (8%, 15%). עם זאת הלהיטות להתנסות היא הנמוכה ביותר בקרב משתתפי הסדנאות אף לא אחד ציין שהוא מאד רוצה בהשוואה ל-10% בקבוצת החשוואה במועד השני.

מגמה דומה עולה גם מהדיווח על שימוש במשקאות אלכוהוליים, כשמשתתפי הסדנאות מדווחים פחות על שתייה כזו בעוד שבקרב תלמידי ביח"ס היה דיווח דומה על היקף השתייה כמו בקרב משתתפי הסדנאות ואילו בקרב קבוצת החשוואה יש יותר תלמידים ששתו בשנה האחרונה. לפחות כשני-שלישים מהם דיווחו במועד השני שהם שתו בשנה האחרונה. הם שותים יותר מבכל יתר הקבוצות בירה ובכמויות, ובשיעור ניכר יותר בימי חול.

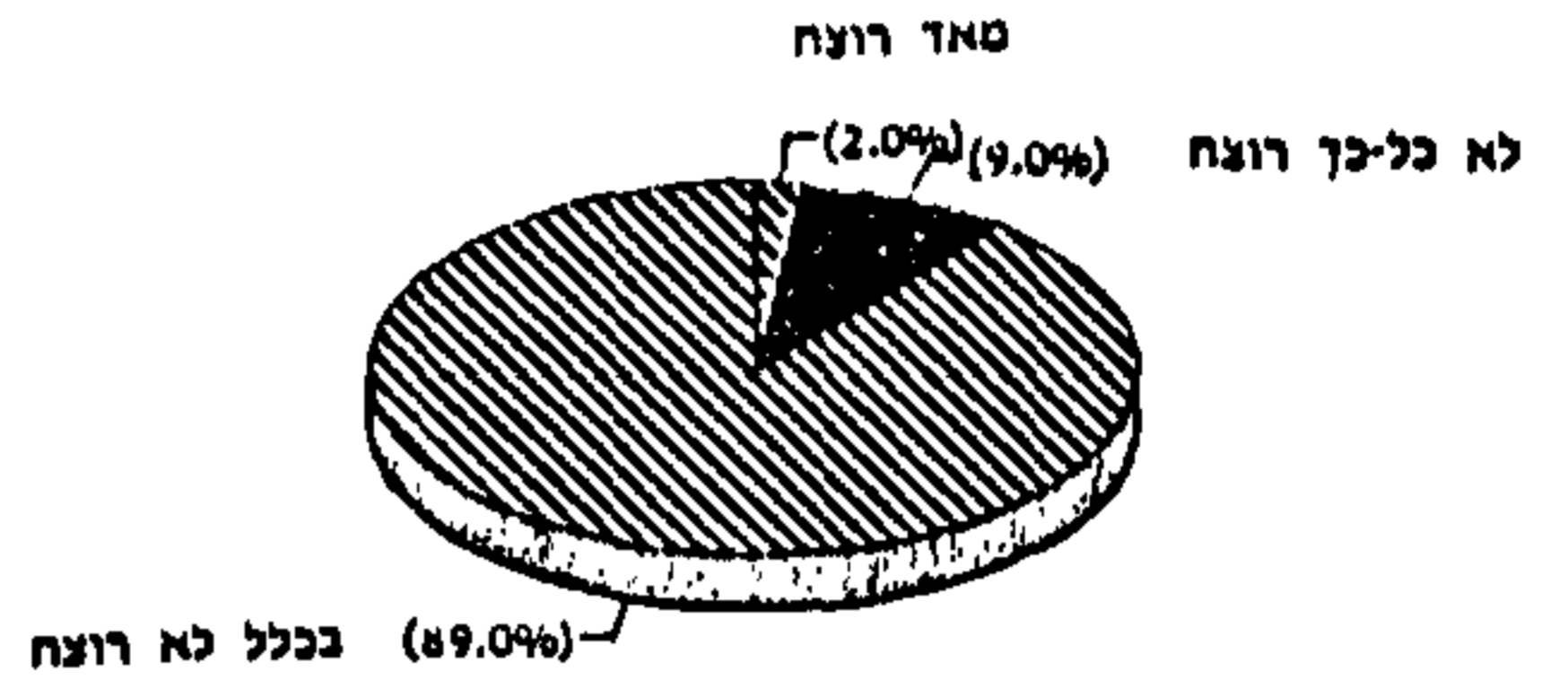
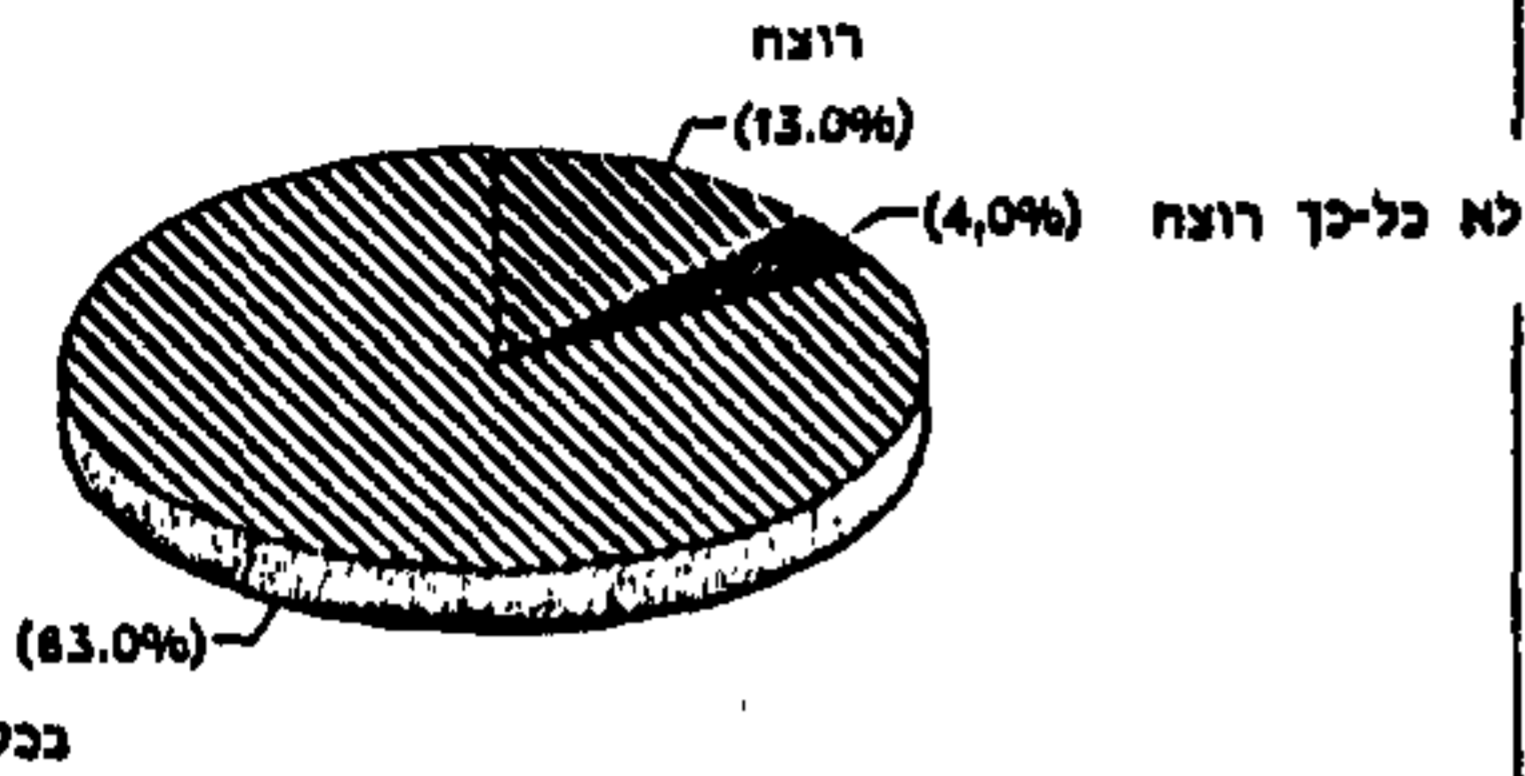
תרשים ד-1

**הרצון להשתמש בסם לפי מועדים
בקרב נחקרים משלוש קבוצות המחקר (באחוזים)**

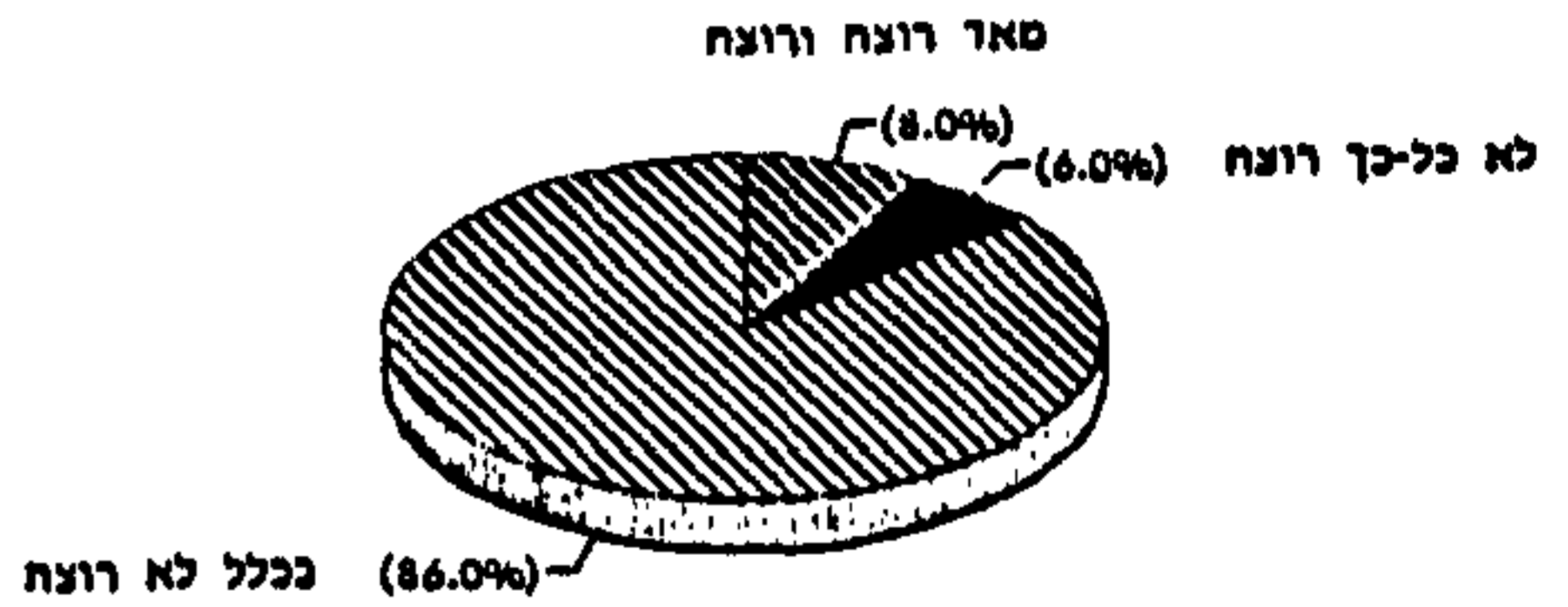
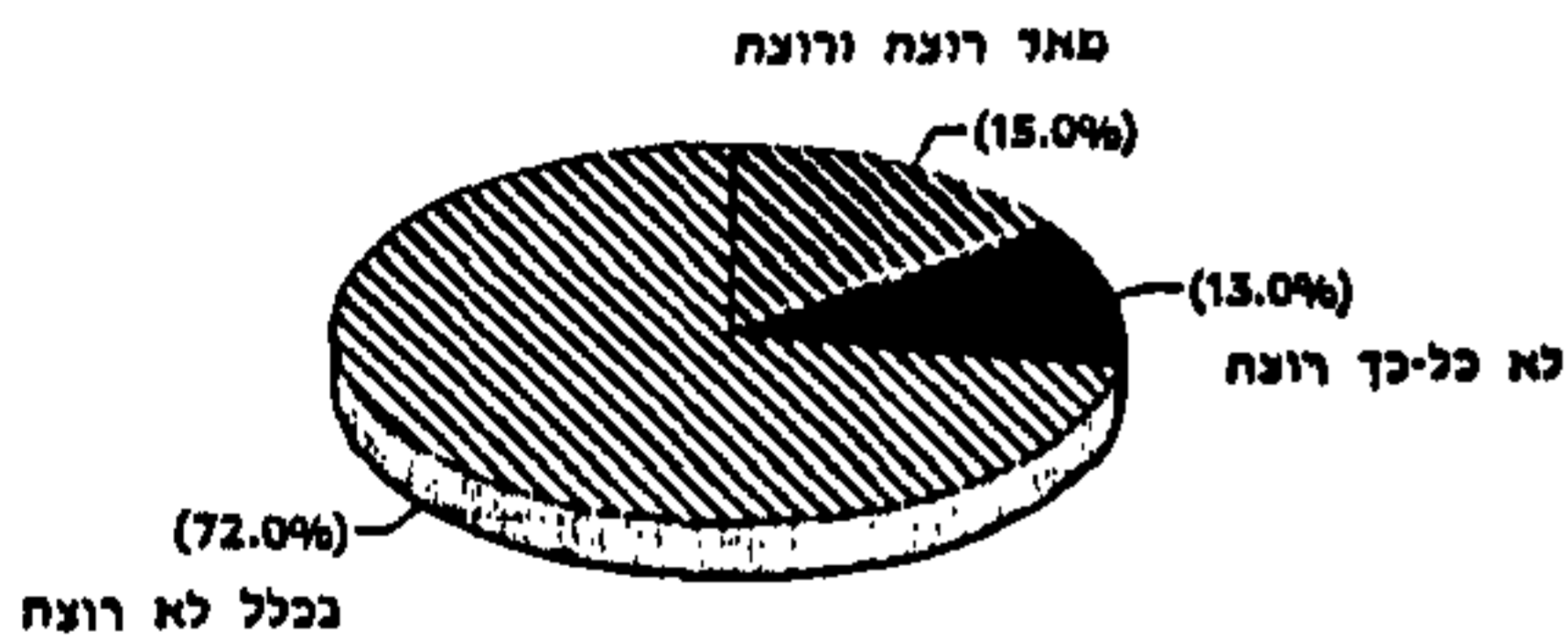
רצון להתנסות בסם - מועד ב'

רצון להתנסות בסם - מועד א'

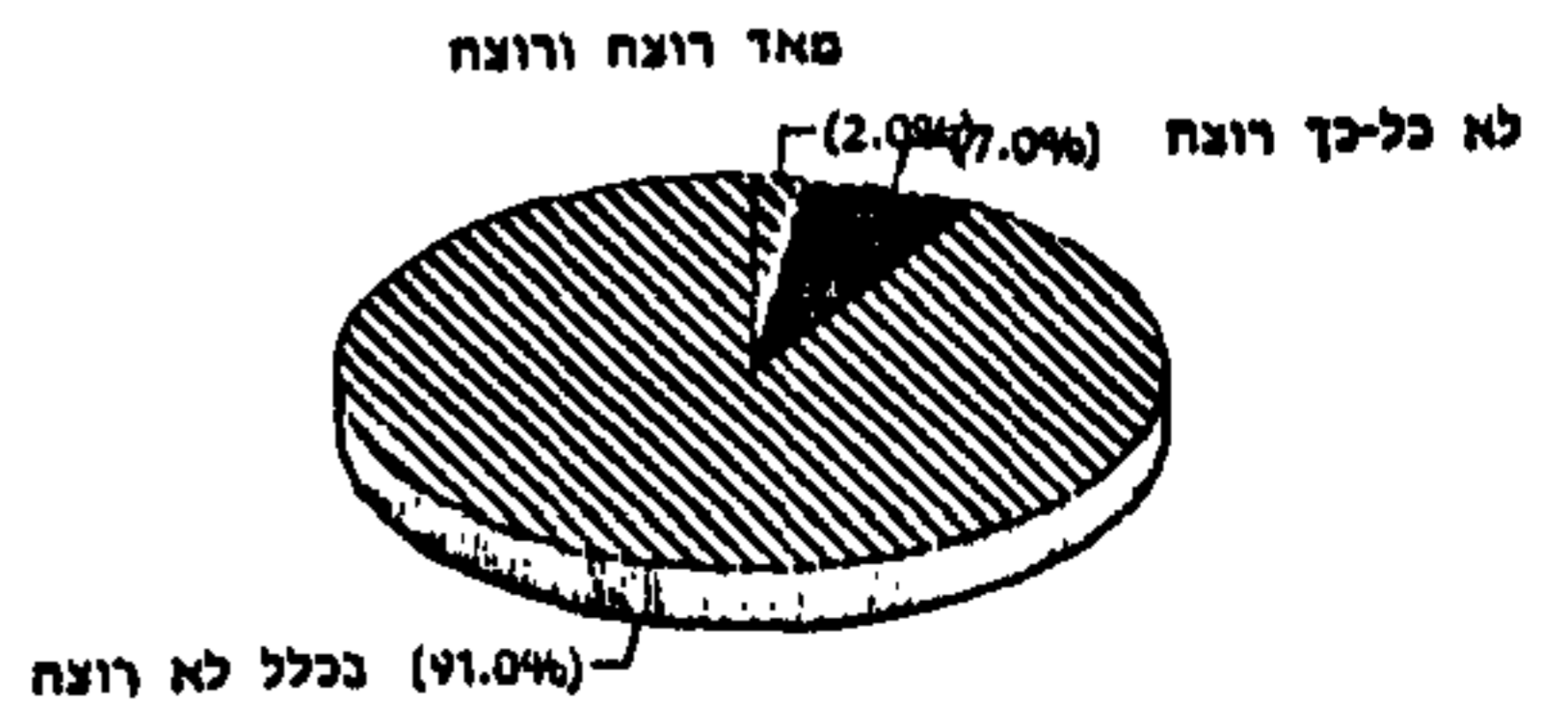
בקרב משתתפי הסדנאות

בקרב תלמידים בהתערבות קצרת המועד בבית"ס

בקרב קבוצת ההשוואה

9. תגובות רצויות של בית הספר לשימוש של תלמיד בסמים

בקרב משתתפי הסדנאות במיוחד אך גם בקרב תלמידי ביה"ס שהשתתפו בתכנית הקצרה, יש נטיה חזקה יותר במועד השני להגיב בדרך חריפה על ידי הרהקה מביה"ס או הפנייה למשטרה אבל גם להגיב בדרך טיפולית לתלמיד המשתמש בסמים-עבודה עם תלמידים כאלה באופן אישי או קבוצתי בתוך ביה"ס או מחוצה לו. הדרך הזוכה לפחות גיבוי במועד השני היא התעלמות וזאת בכל הקבוצות.

10. שייכות למושב ולאזור

משתתפי הסדנאות בישובים הם החשים את עצמם יותר שייכים למושב בו הם גרים אך גם לאזור הן במועד הראשון ובודאי לאחר השתתפותם בסדנאות וחיזוק תחושת ההשתייכות שלהם בהשוואה ליתר הקבוצות.

קבוצה זו היא גם קבוצת המחקר היחידה שבמועד השני מדווחת על עליה ברמת הבטחון שהיא תשאר במושב ורמה זו גבוהה כמעט פי שניים מרמת הבטחון המובעת על ידי שתי הקבוצות האחרות במועד זה.

לגבי רמת הבטחון בהישארות באזור אין שינויים בין המועדים אך לשתי קבוצות ההתערבות רמה גבוהה יותר של בטחון כזה בהשוואה לקבוצת החשוואה. רק בקרב משתתפי הסדנאות חלה עליה בהערכה שטוב יותר לחיות במושבים ובמועצה איזורית מעלה יוסף בעוד שביתר הקבוצות יש נטיה לירידה בהערכה זו ועליה קלה בהערכה שפחות טוב באזור זה בהשוואה למושבים ומועצות אחרות - במועד השני.

פ ר ק ה'
ה ו ר י ם מ א ר ב ע ה י ש ו ב י ה מ ו ע צ ה
ה א י ז ו ר י ת ע מ ד ו ת ל פ נ י ו א ח ר י
ה פ ע ל ת ת כ נ י ת ס מ" ל י

=====

1. רקע

1.1 אפיוני התכנית "לטיפול הורים בבעיות גיל ההתבגרות"***

המסגרת

11 פגישות בקבוצה קטנה עם מנחה ורכזת התכנית. הפגישות נערכו בתכיפות של אחת לשבוע או אחת לשבועיים בהתאם לישוב הספציפי. בפגישות עצמן היה שימוש במגוון של אמצעי גריה לליבון הסוגיות כמו סרט, הרצאה, שאלונים לבדיקת ידע, דיון חופשי, משחקי תפקידים ומפגש עם נרקומן.

הפעלת התכנית

בחלק מן הישובים בפגישה הראשונה היו משתתפים ספורים ומן הפגישה השנייה חלק וגדל מספר המשתתפים כולל גברים עד שבסוף הפגישה השלישית התייצב מספר המשתתפים והקבוצה נסגרה. בישובים אחרים היתה נשירה של גברים שלא הצליחו לשכנע גברים נוספים להצטרף. אחד החסברים לכך טמון בקישור שבין ילדים וחינוך הילדים בעיקר לתפקידי האשה ופחות לתפקידי הגבר. בחלק מן הקבוצות נדרשה התערבות משפחתית של מרכזת הפרוייקט כדי שכן הזוג שבחר להשתתף בתכנית יוכל להמשיך בכך למרות התנגדות בן הזוג השני. לאחר הנסיון הראשון במושב עבדון ומשהתברר שצרכי החורים גדולים מן המתוכנן ואף ממה שעלה בפגישות הראשוניות; שלהורים יש צורך בקבוצת תמיכה קבועה; שחנושאים רלבנטיים; שקיימת פתיחות ונכונות לשתף בקבוצה והאווירה נעימה; שיש להם רצון להרחיב את הידע ואת יכולת ההתמודדות שלהם עם בעיות גיל ההתבגרות - הורחב היקף המפגשים מ-6 ל-11.

* אין במחקרי הערכה - כדוגמת מחקר זה - כדי ללמד על הסיבות לשינויים שנמצאו. קיימים גורמים מתערבים רבים בין שני המועדים של הבדיקה וכן כלי המדידה אינם זהים ולכן אין ביכולתם לתת הסברים סיבתיים אלא נסיבתיים בלבד.

** לפי דיווחי מרכזת הפרוייקט.

בחלק מן הישובים ובעיקר בקרב בעלי השכלה תיכונית חיתח הכחשה של הצורך האישי שלהם להעזר אבל הם היו מוכנים להשתתף בקבוצה בגלל ההכרה שלהם בצרכי המתבגרים.

ברוב הישובים גברה המוטיבציה של החורים להשתתף לא רק בגלל התנסותם הישירה בתכנית אלא גם מעידוד ודרבון של בני הנוער שגם הם במקביל התנסו בסדנאות.

ההתנסות בשיתוף ובחשיפה בקבוצה הביאה חורים לפנות למרכזת הפרוייקט בנושאים אישיים נוספים.

הדגשים העיקריים

(1) מתן לגיטימציה לקשיים להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות של בני הנוער תוך הגברת יכולתם לתקשר עם ילדיהם, לשים גבולות ועוד.

(2) ליבון ופיתוח היכולת של החורים להתמודד עם סוגיות ספציפיות כמו עישון ובילויים.

(3) הרחבת הידע של החורים בתחום השימוש בסמים ובאלכוהול, תוך הדגשת הסכנה שבשימוש, "אי החסינות של אף אחד מפני השימוש" וסימני השימוש בקרב בני נוער.

(4) מתן מידע על מקומות טיפול.

מן הראוי לציין שבפגישה הראשונה של החורים עם מרכזת הפרוייקט נעשה תיאום ציפיות. ציפיות החורים בכל הישובים עלו בקנה אחד עם תכני התכנית. יתר על כן, הדגשים בכל ישוב הותאמו לאפיונים היחודיים של כל מקום.

1.3 מאפייני רקע של הנחקרים-חורים בישובים

כשלושה רבעים מן המשתתפים כבר במועד הראשון היו נשים ובמועד השני היו 80% נשים. הרוב הגדול כצפוי הם בשנות ה-30 וה-40 שלהם גיל רלבנטי לילדים בגיל ההתבגרות.

לרוב מוחלט של החורים יש השכלה תיכונית חלקית או מלאה. 20% במועד השני דיווחו שיש להם +13 שנות לימוד ואף השכלה אוניברסיטאית מלאה.

לרוב החורים (70%) שהתמידו בקבוצות יש שלושה וארבעה ילדים. כמעט כל החורים שומרים על המסורת-מחציתם שומרים במקצת ומחציתם שומרים במידה רבה או אף בהקפדה מלאה.

2. עמדות כלפי כדאיות קיום תכנית מניעה לבני נוער

רוב מוחלט של החורים (75%) בשני המועדים סוברים שהפעלת תכנית נגד סמים תביא להפחתת השימוש בסמים והרוב (82%) היו ממליצים מאד לבני נוער להשתתף בתכנית כזו. עם זאת, יש עליה קלה בספקנות המובעת על-ידי החורים במובן של אולי לא תביא הפעלת תכניות כאלה להפחתת השימוש, וירידה במוחלטות הייעוץ (70%) לבני נוער להשתתף בתכנית. יתכן ויש בכך רמז להכרח במורכבות התופעה המתבססת דוקא על ידע שנרכש בסדנא בה הם השתתפו.

3. הערכת התכנית בה השתתפו החורים

3.1 מספר הפגישות הרצוי והמלצה על התכנית

כל החורים ובשני המועדים היו מייעצים לחורים אחרים להשתתף בתכנית בעיות גיל ההתבגרות. כשלושה רבעים מהם היו מאד ממליצים על כך לאחר השתתפותם בה.

לפני הפעלת התכנית היה רוב מוחלט (82%) של החורים שסברו שכדאי שתחיינה בין 7-10 פגישות או יותר לאחר התכנית, כשלושה רבעים סוברים כך. כמעט כל החורים (90%) היו מאד מעוניינים להמשיך בפגישות של הקבוצה.

3.2 שביעות רצון מהתכנית

רוב החורים היו מאד מרוצים מהתכנית שבה הם התנסו יותר מכל (90%) הם היו מרוצים מאד מהיחסים שהיו להם עם המנחה ופחות מכל (45%) ממספר הפגישות. שביעות רצון מתונה היתה מהרמה המקצועית של המנחים והתכנית ומחשיבות הנושאים שדיברו עליהם.

החורים בהשוואה לבני הנוער היו יותר מרוצים מהתכנית שבה הם השתתפו (ראה לוח ה-1 בנספח).

3.3 ציפיות והערכות תרומת הקבוצה לחורים

כללית, ציפו החורים שהשתתפותם בקבוצה תגביר את יכולותיהם לתקשורת עם בניהם; ולזיחוי סימני שימוש בסמים בכלל ובדלת אמותיהם בפרט ופחות מכך הם ציפו להגביר את יכולתם לשים "גבולות" במצבים של דרישות מוגזמות.

כללית, ציפיותיהם נענו במידה רבה והערכותיהם בדיעבד היו דומות לציפיותיהם ובתחום אחד הערכותיהם בדיעבד אף עלו על ציפיותיהם בתחום שבו ציפיותיהם היו נמוכות הם הופתעו מעט מיכולתם לשים גבולות לדרישות מוגזמות. (ראה לוח ה-2 בנספח).

כמחצית מהחורים העריכו שהקבוצה עזרה להם מאד לשוחח עם בניהם. כזכור זה היה התחום בו לבני הנוער היו אמנם ציפיות מתונות, אך האכזבה בו היתה גדולה.

3.4 ציפיות והערכת תרומת תכנית מניעה לבני נוער

לרוב מוחלט של ההורים יש ציפיות גבוהות מתכנית מניעה עבור בני נוער וכך גם הערכותיהם לאחר שהם התנסו בתכנית משלהם, לכן נשווה את ציפיותיהם והערכותיהם רק בקטגוריה הקיצונית לפיה הם העריכו שתכנית כזו יכולה ליעזור מאד" עם ההערכות בדיעבד של בני הנוער מקבוצות ההתערבות (ראו לוח ה-3 בנספח).

מידת הבטחון של ההורים שתכנית מניעה יכולה לעזור מאד לבני הנוער יורדת בכל התחומים במועד השני, עם זאת, הירידה בתחום הישיר שתכנית כזו אמורה לטפל בו - בתחום הסמים היא מתונה בהשוואה לתחומי ההתמודדות והעזרה. ראוי לציין שההורים היו ספקנים במידה מתונה כבר במועד הראשון וספקנותם אף גברה במועד השני ביחס לחשפעת תכנית כזו על המשיכה וחרצון לחתנסות בסמים. שוב יתכן שגם כאן יש להם ראיה יותר מציאותית מאשר פנטזיונית ויותר מורכבת מאשר פשטנית דוקא לאחר השיפתם לחיבטים שונים של הנושא בסדנא שבה הם חשתתפו.

בהשוואת הערכות ההורים שהן הערכות תיאורטיות עם הערכות בני הנוער המבוססות על נסיונם האישי בתכנית מניעה, אנו למדים שיש תחומים שבהם ההורים ספקניים יותר אך הנסיון ובעיקר זה של משתתפי הסדנאות הוא חיובי יותר והתכנית שבה הם התנסו תרמה להם יותר ממה שמייחסים הורים לתכנית כזו, בין תחומים אלה ניתן לציין במיוחד את התרומה הכללית לבני הנוער אישית; את התרומה לחבהרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים; אבל גם בתחומי ההתמודדות עם בעיות גיל ההתבגרות; ואפילו במוכנות לבקש עזרה כשצריך, ובעיקר בתחום חשוב ביותר - באי-חיזוק המשיכה לרצות ולחתנסות בסמים.

יש תחומים שבהם ההורים תולים יותר ציפיות בתכנית מאשר זו השיגה בקרב משתתפי הסדנאות כמו מודעות לסיכוני השימוש, ידע בנושא וגם ביכולת לעמוד בפיתויים.

4. דפוסי התמודדות של ההורים עם בניהם בתחום הסמים

לפני התכנית, יותר משליש מן ההורים דיווחו שלו היה נודע להם שאחד מילדיהם השתמש בסמים לא היו משנים את יחסם אליו או אף היה יחסם אליו טוב יותר ויתרם (כחמישית) היו מתייחסים אליו רע יותר. לאחר התכנית יותר ממחצית היו מתייחסים לילד שלהם המשתמש בסמים טוב יותר, אולי כוונתם היא שהם לא היו דוחים אותו אלא מטפלים בו.

רוב מוחלט מן ההורים לפני התכנית מודאגים מן האפשרות שאחד מילדיהם ישתמש בסמים רמת דאגה זו יורדת לאחר התכנית (90% ו-65% בהתאמה למועדים). אף כי רמת דאגה זו יורדת, יורד גם בטחונם של ההורים לאחר התכנית שבניהם יפנו אליהם בעת מצוקה (44% ו-30% בהתאמה למועדים) וגם בטחונם שהם יוכלו לגלות מוקדם שימוש של ילדיהם בסמים - יורד אף הוא (10% במועד השני לעומת 28% במועד הראשון).

5. מניעים לשימוש בסמים

בראש רשימת המניעים לשימוש בסמים מציינים החורים בשני המועדים את המניע של להיות מקובל בחברה (ראח לוח ה-4 בנספח). אף כי מניע זה מוזכר גם על-ידי בני הנוער אין הוא המניע הראשון בסדר אף לא באחת מקבוצות ההתערבות וכזכור מציינים אותו יותר במועד השני רק משתתפי הסדנאות.

מניע נוסף שצויין על ידי כחמישית מהחורים במועד הראשון - להנות ולקבל הרגשה טובה - מפסיק להיות מניע כה עיקרי בעיניהם במועד השני. מגמה זו הפוכה בקרב בני הנוער המציינים מניע זה יותר במועד השני והוא המניע השני בשכיחותו בקרב שתי קבוצות ההתערבות.

חורים מציינים יותר במועד השני, כמו גם משתתפי הסדנאות לאחר התנסותם בסדנא, מניע שלילי של בריחה מדאגות ושכחת צרות.

אף כי במועד הראשון נוטים כ-10% מהחורים לתלות את "האשם" בשימוש בסמים במישהו המציע סם למשתמש אין איזכור מניע זה במועד השני, כך גם בקרב משתתפי קבוצות ההתערבות.

הדמיון הגדול ביותר בין בני נוער והחורים הוא בחיקף ציון הסקרנות כמניע לאחר החשתתפות בהתערבות.

במועד הראשון מציינים החורים שלוש סיבות עיקריות שבגללן בני נוער לא משתמשים בסמים. 61% מציינים את הסיכון להתמכרות, 22% את הפחד מאי-שליטה ו-17% את היכולת להנות גם בלי סמים. במועד השני יש אזכור די שווה של כל הסיבות ושתי הסיבות היחידות שמוזכרות מעט יותר הן סיכון להרס המשפחה ולהתמכרות. כזכור בני נוער מקבוצות ההתערבות ציינו במועד השני יותר את היכולת להנות גם בלי סמים ואת הפחד מאובדן שליטה - מניעים שצוינו על ידי החורים בעיקר במועד הראשון.

6. הערכת התופעה של שימוש בסמים

בקרב החורים כמו בקרב משתתפי הסדנאות יש הערכות מציאותיות יותר דהיינו מתונות יותר של התופעה על כל היבטיה וגם אמונה בסיכויי השינוי - לאחר חשתתפותם בתכנית. אמונה זו של החורים שהתופעה היא חולפת חזקה הרבה יותר אצל החורים מאשר בקרב בני הנוער. חורים מעריכים בחומרה רבה יותר מבני הנוער את תופעת השימוש בסמים. (ראח לוח ה-5 בנספח).

7. חשיפה לתופעה של שימוש בסמים ובאלכוהול

7.1 התערות

חורים יודעים בוודאות על הסמים והשפעותיהם במידה פחותה במקצת במועד השני בחשוואה למועד הראשון (15% לעומת 5% סוברים שהם בטוח לא יודעים על נושא זה), והם גם קצת פחות בטוחים בידע שלהם בחשוואה לבני הנוער שהשתתפו בתכניות ההתערבות.

7.2 חשיפה בעייתית לסמים ולאכזריות

כשלושה רבעים מהחורים ובשני המועדים אינם מכירים תלמידים שמשתמשים בסמים. זהו שיעור כפול מבני הנוער שתצחירו שהם אינם מכירים אנשים או תלמידי תיכון שמשתמשים בסמים.

7.3 שימוש אישי בחומרים ממכרים

כ-30% מהחורים במועד הראשון ושיעור כפול של חורים במועד השני (65%) דיווחו שהם לא מעשנים סיגריות וגם לא עישנו בעבר. כ-43% מהחורים בשני המועדים דיווחו שהם אינם שותים משקאות אלכוהוליים מלבד לצרכים דתיים. יתרם שותים לעיתים רחוקות או עד פעם בחודש. כמעט כל החורים (94% ו-100% בהתאמה למועדים) דיווחו שאין הם משתמשים בתרופות הרגעה ושינה. מן הראוי לציין כאן שרוב הנחקרים בשני המועדים היו נשים.

8. תגובות רצויות של החורים ובית הספר לשימוש סמים

חורים מצדדים בשני המועדים שחורים יפנו בני נוער שמשתמשים בסמים לטיפול ייעוצי. (ראה לוח ה-6 בנספח). גם לגבי ביה"ס נוטים החורים לראות בחפניה לייעוץ דרך תגובה מועדפת וזאת בשני המועדים. במועד השני גובר אמונם של החורים באפשרות שביה"ס עצמו יטפל בתלמידים אלו והם מציינים דרך תגובה זו יותר מאשר במועד הראשון.

דרכים תקיפות ונוקשות כמו חפניה למשטרה או הרחקה מביה"ס זוכות לפחות תמיכה במועד השני בהשוואה למועד הראשון. בני נוער משתי הקבוצות נוטים הרבה יותר מאשר החורים לתמוך בהרחקה מבית ספר.

חורים ומשתתפי הסדנאות דומים בהיקף התמיכה שלהם בדרכים טיפוליות. כחמישית מתלמידי ביה"ס נוטים לתמוך בחפניית תלמידים למשטרה על ידי ביה"ס וזאת בשיעור כפול מן החורים וממשתתפי הסדנאות.

על יחסי הגומלין בין משתנים נבחרים במועד השני (לאחר התוכנית) ראה בנספח.

פ ר ק ו
ד י ו ן ב מ י מ צ א י ם
מ ס ק נ ו ת י ש ו מ י ו ת

=====

המימצאים של המחקר על תוכנית המניעה "סמים מחוץ לקהילה" הם רבים ומורכבים וראויים לעיון מדוקדק, על אף היותם ראשוניים וחלקיים. העיון צריך להיעשות לפני יישום התוכנית בקנה מידה רחב יותר.

נכוונתם של יוזמי התוכנית ומפעיליה, להיחשף למחקר שיטתי-מעצב של גורם היצוני, ראוי לציון. בעיקר משום שהמחקר מתבצע בקרב בני הנוער כבר בשלבים הראשוניים, בסדנאות השונות שנערכו בישובים, בבית הספר האיזורי ובקרב הורי התלמידים.

יש לשים לב, לפני הדיון במימצאים, למגבלות שיש למחקר זה מבחינת עיתויו, גודל המידגמים, השונות הרבה בתוך כל מידגם וחוסר הייצוגיות של הקבוצות שנחקרו.

המימצאים המתייחסים לתחום הסמים, אינם מוגבלים רק לבני הנוער ממועצה איזורית אחת ששוכנת סמוך לגבול ואין הם מוגבלים לתוכנית המסויימת שהופעלה, על מספר מצומצם של משתתפים, במספר קטן של מפגשים והתמקדה במספר מצומצם של נושאים.

המימצאים במחקר זה נתמכים על ידי מימצאים של מחקרים נוספים שערכה החוקרת (במסגרת מכון גוטמן) על בני נוער מישובים שונים במרכז הארץ שאיפיונם הקבוצתי מגוון, ושחתוכנית למניעה שהופעלה בישובים אלה שונה. במחקרים אלה נמצא כי 15%-25% מבני הנוער מביעים יותר רצון להתנסות בסמים לאחר התוכנית.

כל המתכנן להפעיל תוכנית מניעה בקרב בני נוער חייב להביא בחשבון מימצא זה, כמו גם מימצאים נוספים המתייחסים ישירות לנושא הסמים.

למרות שבני הנוער באים מרקע סוציו-דמוגרפי שונה ומתכונת העברת התכנית היתה שונה - עיתוי ומשך ההתערבות, מספר הפגישות, צוות החנחיה, תרכב המשתתפים, דגשים, תכנים, אמצעי הפעלה וגריח ועוד - לאחר הפעלת תכנית המניעה ניתן לומר כמה דברים שמשותפים לכל בני הנוער שהשתתפו בהתערבות (משתתפי הסדנאות ותלמידי ביה"ס) בהשוואה לקבוצת השוואה.

* בני נוער היו מוכנים להשתתף בתוכנית כזו גם לאחר שחתנסו בה. אלה שחיו לחם ציפיות גבוהות וביטאו צורך רב בתוכנית - הביעו אכזבה, פחות שביעות רצון ופחות נטיה להמליץ עליה.

* תוכנית המניעה תרמה בתחום החברות והעזרה - תחומים חשובים וקשים אצל בני הנוער. הסתבר שחתוכנית תרמה יותר משבני הנוער וההורים חשבו שחיא תתרום בתחום זה.

- תוכנית המניעה סייעה לבני הנוער, שהשתתפו בה, לקשר בין השימוש בסמים לבין אובדן שליטה.
- לאחר התוכנית יש שיפור בדימוי של יועץ ומחנך ושל בית הספר בכלל כמקורות לעזרה בשעת הצורך. כך גם אצל ההורים. יש לכך חשיבות מיוחדת באיזור בו בית הספר נגיש וזמין יותר מאשר שירותי עזרה אחרים, בתחום זה.
- משתתפי התוכנית תומכים יותר בדרכי תגובה חריפות מצד בית הספר מחד, ומאידך יש גם יותר תמיכה בדרכים טיפוליות. כך גם אצל ההורים.
- לאחר התוכנית יש יותר פתיחות ונכונות להיחשף המבוססת כנראה על יותר אמון ותחושת בטחון אולי משום שהדיון בנושא קיבל לגיטימציה וכך גם האספקטים הבעייתיים שבו. נכמו היכרות עם משתמשים בסמים ואלכוהול, השתתפות במסיבות (חשיש). גם הרצון להתנסות בסם עלה לאחר התוכנית. אין המחקר יכול לקבוע בוודאות האם הוא מבטא יתר פתיחות או אולי עליה מסויימת בשימוש.
- לבני הנוער היתה ציפייה להגביר את יכולתם לפתיחות ולתקשורת. ציפייה זו לא התממשה.
- לאחר התוכנית אין נטייה להפסיק חברות עם חבר שמשמש בסמים. בני הנוער לא רואים קשר הכרחי בין התנהגות לא רצויה של מישהו לבין ניתוק קשרים עמו.
- ככל שהתוכנית שהועברה בפועל היתה קרובה יותר למתכונת המומלצת על כל היבטיה, כך התרומה למשתתפים היתה משמעותית יותר, ביותר תחומים:
 - הם מרוצים יותר מתוכנית המניעה בכלל ומכל תחום בה, בפרט.
 - הם נוטים יותר לרצות להשתתף ולחמליץ עליה לאחרים.
 - הם מעריכים יותר את תרומת התוכנית בתחומים שנבדקו:
 - הם מודעים לתרומה של התוכנית ליכולתם להתמודד עם לחץ קבוצתי. באופן אישי התוכנית תרמה להם יותר מן הציפיות. הם גם מרגישים יותר מוכנים לעזור לחבר ולתבחר את עמדותיהם בנושא הסמים.
 - התוכנית תרמה לקבוצה זו בתחומים רבים יותר.
 - התרומה קיימת גם אם בני הנוער לא מודעים לה.
 - התוכנית עוזרת גם בהתמודדות עם בעיות גיל ההתבגרות ועם הצורך בקבלת החלטות ופתרון בעיות.
 - באופן תמוגדר ביותר והחד משמעי ביותר, תרמה התוכנית לחבחרת עמדות בעד ונגד סמים ולגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים.
 - תרומה פחותה מזו יש לתוכנית בקשר ליכולת לפתיחות ולתקשורת עם אחרים ולנכונות לבקש עזרה מחבר.
 - כמו כן לא חוזקה החימנעות (אי המשיכה) להתנסות בסמים ובאלכוהול.
 - רק לתוכנית שיטתית וארוכה יש סיכוי לתרום בתחום נישורי חיים ודרכי התמודדות שמעבר לנושא הסמים.
- בני הנוער ציפו לתרומה רבה של התוכנית בתחומים הנ"ל (אך כשהתוכנית היתה קצרה מדי כמו בבית הספר - היתה אכזבה גדולה).
- בני נוער שעברו את התוכנית נמשכים פחות לפגישה עם נרקומן.
- העיסוק בסמים הוא יותר בתחום הדיבור והעניין בנושא.
- בחוג החברים שלהם מעריכים ידע בנושא הסמים אך גם התנסות.

- הם רואים יותר ששימוש באלכוהול ובכדורים הוא אסון. הם לא מייחסים לשתיה יכולת לשפר מצב רוח, להיפך הם רואים ששתיה מפריעה בכך.
- הם לא נוטים לראות כדאיות בלקיחת סיכונים כדי להתנסות בחוויות חדשות. יש אצלם נטיה להכיר בחשיבות של מסגרות וגבולות.
- הם רואים קשר בין שימוש בסמים והרצון לברוח מבעיות. הם רואים אפשרות להנות גם בלי סמים וזה מניע לאי-שימוש.
- יש להם דימויים שליליים יותר על המשתמשים והם מאפיינים אותם בקלות דעת, נטיה לעבריינות ומרדנות.
- בתשובותיהם בשאלון שלאחר התוכנית הם מדווחים פחות מבני נוער אחרים על שימוש בפועל בסמים ובאלכוהול.
- לאחר התוכנית הם מציאותיים יותר בקשר לחומרת התופעה. כך גם החורים.
להשתתפות בני נוער אלה בתכנית המניעה במתכונת של קבוצה קטנה היו השלכות משמעותיות על ההיבטים הקבוצתיים של חייהם. כמובן שלשלכות אלו יש פנים חיוביות אך בכל זאת יש לבחון בהקפדה גם השלכות שדורשות אולי שינויים או תוספות בתכנית שאליה חשופים בני נוער אלו. עיקר הכוונה היא בתתייחס לפן של לחץ קבוצתי ובחשיבות היתרה של מקובלות חברתית כ"מקדשת" אמצעים גם מסוכנים. נראה שהקבוצה הקטנה בה הם חוו את התכנית הפכה למשמעותית מאד עבורם ויש לכך ביטויים רבים בשינויים שחלו בדיווחיהם בין שני המועדים ובהשוואה ליתר בני הנוער:
= הם פחות מרגישים בודדים.
= הם לא כל-כך רוצים חברים קרובים נוספים.
= חשוב להם מאד להיות אחד מהחבריה. פחות חשוב להכיר את עצמם וכך גם הצורך להשפיע על חברים. יש ויתור על עימות עם חברים המלגלים על מי שאינו שותף.
= להיות מקובל חשוב להם עד כדי כך שהם מוכנים לשתות אלכוהול לשם כך. לדעתם מי ששותף מקובל יותר.
= לדעתם בני נוער משתמשים בסמים כדי להיות מקובלים ולא להיות יוצאי דופן. עישון חשיש נובע לדעתם מ"הרצון לא להרגיש בודד".
= הם סבורים שהמסגרת הרצויה לחסברה היא במקומות מפגש של צעירים.
= דפוסי הבילוי שלהם נעשו אינטימיים וגם קבוצתיים יותר. הם נוטים להיפגש בבית פרטי או לצאת לרקוד והם יותר שבעי רצון ממקומות הבילוי באיזורם.
= השלכה חשובה ביותר שהיא בלעדית לקבוצה זו, היא הגברת התחושה של שייכות לישוב ולאיזור ויש יותר בטחון שישארו באיזור. יש גם תחושה שהישובים והאיזור המסויים הזה טובים יותר מאחרים.

- יש להתמקד בהיבטים הבעייתיים של הרצון לתשתייך לקבוצה בכל מחיר. יש לחוסיף לתוכנית בתחום הסמים גם התייחסות להיבטים של הגברת חלכידות, החשתייכות וחמערורבות החברתית, בד בבד עם טיפול בהשלכות שליליות של לחץ קבוצתי. לעתים לקבוצה מגובשת יש אפשרות לתפוך לקבוצה משפיעה ומנהיגה בתחומים רבים. במושבים עבדון וגורן יצאו מקבוצה כזו יותר מדצ"ים; יותר מעורבות בחגים ובאירועים; רצון לחמשיך בפעילות הקבוצה גם ללא קשר למנחה או לתכנים שטופלו עד כה.
- הפעלת תוכנית מקבילה לחורים היא ייחודית לפרוייקט זה והיא מתאימה לנאמר בספרות המקצועית. יש במימצאים כדי לאמת את ההנחה שהפעלת התוכנית בקרב החורים חשובה ויש לת הישגים בתחומים בהם נדרשו שינויים רצויים.
- במשתתפי התוכנית היו יותר נשים בשנות ה-30 לחייהן, בוגרות תיכון, אמחות למעט ילדים ומסורתיות כהגדרתן.
 - עמדות החורים לאחר ההשתתפות בתוכנית:
 - פחות קיצוניות ומוחלטות בצידוד בתגובה אחת תקיפה ובוטה.
 - לאחר התוכנית החורים יותר שקולים ומאוזנים כשהם מעריכים את פוטנציאל התרומה של התוכנית. הם רואים את התופעה על כל בעיותיה בצורה מציאותית יותר. הם גם מבינים שלא קל ליצור את השינוי בתחום הסמים.
 - לאחר התוכנית היה דיווח "זחיר" יותר על מעשים "מזיקים" כמו עישון, שתיית משקאות חריפים ולקיחת כדורים ללא מרשם.
 - הם מבינים ומכירים יותר בצרכים שלהם ושל ילדיהם וביכולת הקבוצה לסייע. הם רואים יותר אפשרות לעצמם ולמערכות סביבם להתמודד ולשנות דברים.
 - התמיכה שלהם במגוון אפשרויות התגובה על שימוש בסמים - גדל. מלבד תמיכה בתגובות ה"מקל" כמו פניה למשטרה והרחקה מביה"ס, יש תמיכה גם בתגובות "גזר" כמו טיפול קבוצתי בביה"ס ומחוצה לו. החורים זקוקים למסגרת הקבוצתית כדי לחזק את אמונתם בשיטות הטיפוליות.
 - יש לאחר התוכנית יותר ידע והיכרות עם התופעה. יש גם פחות דאגה ויותר בטחון ביכולת להתמודד איתה.
 - לחורים היו יותר צרכים ממה שהתוכנית ענתה ב-5 הפגישות שתוכננו, לכן התווספו עוד 5 פגישות ובכל זאת הובע עניין בהמשך עבודת הקבוצה.
 - מרכזת הפרוייקט מצאה שלהשתתפות החורים יש השלכות חשובות:
 - חיזוק הקשר חורים-בני נוער.
 - יש יותר מוכנות לשתף ולחשוף בעיות במקום לטאטאן מתחת לשטיח.
 - גם החורים וגם בני הנוער ראו שבעיותיהם משותפות לרבים וכן נורמליות.
 - יש יותר אפשרות להגיע לתובנה והתמודדות טובה יותר.

מסקנות ישומיות שעלו מהפעלת התוכנית בשטח, לחלקן, יש חיזוק בממצאים אמפיריים:

1. הפעלת תכנית קהילתית כח מורכבת מחייבת רמת ניהול ואירגון גבוהה. במיוחד כאשר מסתמכים על כוח אדם מקומי ו/או פחות מקצועי מוטל על מערכת האירגון והניהול עומס יתר בשל הדרישה לליווי, פיקוח וחדרכה מקצועיים באורח מתמיד. כמו כן מחייבת תוכנית כזאת תשתית ומערך ארגוני קפדני הכולל בתוכו מספר אנשי צוות.
- זוהי תכנית שקשה להפעילה על ידי מספר מצומצם של אנשים בעיקר באיזור שישוביו מפוזרים ויש צורך לקיים מספר קבוצות קטנות בו-זמנית.
- יש להסתמך בעיקר על בעלי תפקידים (הממונים רשמית גם אם אינם בשכר) ואנשי מקצוע ופחות על פעילים קהילתיים.
החשקעה הדרושה בפעילים כאלה כדי להביא לתוצאות הרצויות היא גדולה מדי. יתר על כן, לעיתים מתחזקת אצלם תחושת בטחון של "מומחים" שאינה תורמת לעניין ולעיתים אף מקשה על עבודת המנחה עם הקבוצה. כמו כן, אין ניצול יעיל של תחושת המחויבות הגבוהה שלהם ולכן מתעוררות אצלם לעיתים תחושות של תסכול.
2. הן בישובים והן במועצה האיזורית ובביח"ס האיזורי, יש נחיצות גבוהה להפעלת תכנית מניעה ראשונית לתחום הסמים ושניונית לתחום האלכוהול (בגלל היקף השימוש בו). אך הקשיים להפעיל תכנית כזו בישובים קטנים - מבחינת גודלם; שבהם כל האנשים מכירים היכרות קרובה, ויש רתיעה לחשוף בעיות; וכן יש מורכבות של מערכות יחסים - חייבים להלקח בחשבון המשאבים הנדרשים בכוח אדם, בזמן ובכסף. כל אלה נדרשים כדי: להביא אנשים שישתתפו בקבוצה; לשמור על ההתמדה והרציפות של ההשתתפות; הזמן הכולל הנדרש להפעלת הקבוצה (כדי להגיע לכל ישוב, להכין את המשתתפים, לערוך ביקורי בית לעידוד ההשתתפות ועוד) זאת בנוסף לזמן המוקדש לפעילות הקבוצתית הישירה. לבסוף יש לזכור, שמדובר תמיד על השקעה רבה במספר מוגבל וקטן בדרך כלל של משתתפים.
3. מן הראוי לציין שאחת מההשלכות הבלתי מכוונות של הפעלת התכנית בקרב החורים היתה שיפור מערכת היחסים החברתיים בין משפחות בישוב.
4. נושא הסמים הוא נושא רגיש ביותר, לא ניתן לגבש קבוצת חורים כאשר שם התכנית מתקשר באופן כלשהו עם המילת סמים. הסטיגמה סביב נושא זה היא כה נפוצה שחיא תמנע מחורים אפשרות להשתתף. המינוח העדיף הוא מתחום הסוגיות האוניברסליות שכל אחד מתמודד בהם בשלב מסוים בחייו כמו "קבוצת תמיכה לחורים של מתבגרים" או "ליבון המאפיינים ודרכי ההתמודדות עם בני נוער בגיל ההתבגרות".
5. בחקשר זה חשוב לציין מדוע --קבוצת הצעירים-- לא הצליחה להתגבש במועצה ויש ללמוד מניסיון זה לגבי סיכויי גיבוש קבוצות דומות בעתיד.
נעשה ניסוי מוקדם של התכנית לבדיקת הצרכים, גיבוש והתאמת התכנית לצרכים. ניסוי זה נעשה הן בקרב בני נוער בשני ישובים והן בקרב צעירים במושב אחד שמידת הנחיצות שלו לתכנית היתה ודאית. למרות ששתי הפגישות הראשונות של הצעירים היו מוצלחות, הרי בפגישה השלישית כאשר הופיע המתאם מטעם הרשות למלחמה בסמים, נעשה

קישור בעייתי בינו לבין מפעילי התוכנית. יתכן שקישור זה קשור לכך שהצעירים לא ציפו ולא ידעו על הקשר עם הרשות והדבר עורר את חשדם. כמו כן עלתה רמת החרדה מאד עד כדי הפסקה מוחלטת של הפעילות. היתה לצעירים תחושה של "נבגדות" שלא הצליחו לטפל בה. יתירה מזאת הדבר נודע לצעירים בישובים נוספים ולא ניתן היה ליצור קבוצות כאלו.

- מכאן עולות מספר מסקנות: (1) על מפעילי התכנית להיות בלתי תלויים לחלוטין במימסדים הקשורים לסמים. (2) לא ניתן לטפל בעת ובעונה אחת ועל-ידי צוות אחד הן במניעה ראשונית והן במניעה שניונית של סמים. אין מחקר זה יכול לסייע בדרך כלשהי לחבנה ולחפעלה של מניעה שניונית כי שלב זה בפרוייקט לא התבצע.
6. רצוי להתחיל בהתערבות בנושאי החתמכרויות כבר בגיל צעיר תוך מיקוד בנושא השימוש במשקאות אלכוהוליים ותוך שילוב של חינוך מיני לבני הנוער ולהורים כאחד.
7. יש מקום לשקול את סוגית התשלום עבור המפגשים. בעת התכנון הוחלט שלא לקחת תשלום כדי לעודד השתתפות וכדי למנוע "בריחה מהתמודדות" בתואנה כספית. עם זאת, כאשר מתפתח מוניטין יוקרתי לקבוצות אלו - כפי שקרה במועצה האיזורית מעלה יוסף - וכאשר הביקוש להן גובר יש מקום לבדוק השתתפות עצמית של ההורים בתשלום חלק, ולו קטן, מן העלויות.
8. לסיכום, ניתן לקיים תכנית מניעה ולצפות שסיכוייה להשפיע יהיו גבוהים רק כאשר מתקיים צירוף של כל המרכיבים הבאים:
- + השקעה מוקדמת ואחראית בתכנת תשתית בשטח שבסופת יש חוזה מחוייבות עם הקהילה ועם המשתתפים.
 - + יש ליצור קבוצה של מינימום 8 חורים או 8 בני נוער המתחייבים להתמיד בהשתתפות שלהם.
 - רצוי מאד שההפעלה תהיה בו זמנית וכך תפעל מערכת עידוד החדדית ומערכת השפעה משמעותית יותר.
 - + חייב להיות מקום נאות לקיים בו את הפעילות (חדר תואם בגודלו עם אפשרויות חימום וקירור, ניקיון וסדר של המקום).
 - + חייב להיות רצף של 10 הפגישות, אחת לשבוע ולכן יש לבחון את עיתוי התחלת התכנית.
 - יש לצפות מראש שכמות המפגשים המתוכננת לא תענה על הצרכים הקיימים או על אותם צרכים שהמודעות לקיומם תתעורר בעת המפגשים, לכן יש לשקול מראש איזו מבחר אפשרויות עומד לרשות המערכת והמנחה כדי להמשיך.
 - + המנחה חייב להיות מקצועי ומיומן וטוב להרחיב את צוות המנחים.

- + חייב לחיות רכז מקומי לפרוייקט שאלה הם אפיוניו:
- אין לו מוניטין של קשר פורמלי או אחר לתחום הסמים.
- יש לו ידע בנושא הסמים.
- ידע בחינוך.
- ידע וניסיון בהפעלת קבוצות כמנחה.
- ידע והיכרות קרובה עם המאפיינים הייחודיים של הסביבה האנושית על כל מרכיביה שבה תופעל התוכנית.
- מוניטין של אמינות ודיסקרטיות מוחלטת.
- מוכנות לעמוד במבחני אמינות ואי שיתוף פעולה כ"מודיע" לרשויות החוק.
- זמינות ונגישות להורים ולבני נוער ככתובת לפניות אישיות וישירות.
- + כל תכנית חייבת לעבור התאמה ספציפית מבחינת הדגשים שלה לצרכים מקומיים וספציפיים.
- + הפעלת התכנית צריכה להיות עצמאית ללא קשר לרשויות המטפלות בתחום הסמים באופן ישיר.
- + כאשר מתעוררת התנגדות יש לטפל בה באופן ממוקד ומיידי כדי למנוע התססה והשפעה רחבה.

אין ספק שיש למחקר מסקנות חשובות, גם אם הן אינן מבוססות דיין, המצביעות על תרומתה הרבה של תכנית המניעה "סמים מחוץ לקהילה" במועצה האיזורית מעלה יוסף לבני נוער ולחורים בתחומים רבים.

יש מקום להמשיך בתכנית בישובים הן לבני הנוער והן להורים. עם זאת רצוי שלא לחשוף תלמידים בבית הספר לתכנית כה מוגבלת כאשר הצרכים שלהם הם כה רבים. חיקף התופעה של שימוש אישי במשקאות אלכוהוליים בקרב התלמידים "זועק" ומחייב לבחון אפשרות של שילוב תכנית מניעה במסגרת תכנית הלימודים שתופעל על-ידי גורם מקצועי שאינו מן הצוות הקבוע של בית הספר.

נספח

לוחות

צ ס פ ח

=====

לוחות

פרק ב': בני נוער מארבעה ישובי המועצה האזורית -

עמדות לפני ואחרי הפעלת תוכנית סמ"ל

לוח ב-1

שביעות רצון מתכנית המניעה שהופעלה (באחוזים)

בכלל לא מרוצה	לא מרוצה	לא כל-כך מרוצה	מרוצה	מאד מרוצה	חית "מרוצה מאד" ו"מרוצה"
-	-	14	59	27	117 מחיחסים עם יתר המשתתפים בתכנית
-	5	14	40	41	118 מעומק הנושאים שנפתחו בפגישות
-	5	14	50	31	116 מחיחסים עם המנחה
14	9	-	36	41	115 כללית מהתכנית

• הלוח סדור לפי מידרג רמת שביעות הרצון. במתכונת דומה מסודרים כל יתר הלוחות בדו"ח זה.

לוח ב-2

**הערכת תרומת תכנית המניעה לתחומים נבחרים בקרב בני הנוער שהשתתפו בסדנאות בישובים
הערכות אובייקטיביות וסובייקטיביות**

תרומת תוכנית המניעה:							מיקום	מס' עמדות
ציפיות לפני:			הערכות אחרי:					
סובייקטיביות			סובייקטיביות		אובייקטיביות			
פער בין ציפיות להערכה בדיעבד	% "יתרום מאד" ו"יתרום"	מדרג	% "תרמה מאד" ו"תרמה"	מדרג	מדרג	מדרג		
-11%	88	1	77	3-4	.69	1-2	לחברת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים	99
-8%	82	3	74	5	.69	1-2	לחריב את חידע בנושא סמים ואלכוהול	98
							לחנביר את היכולת להתמודד עם בעיות	100
-16%	80	6	64	7	.61	3	גיל החתבגרות	
							לקידום תהליך קבלת החלטות ופתרון בעיות	102
+3%	59	13	62	9	.51	6	שלך	
-9%	70	9	61	10	.50	8	לחיכרות עם מגוון דרכי התמודדות	105
							לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים	114
-5%	77	7	72	6	.46	6	ובאלכוהול	
							למודעות לסיכונים של שימוש בסמים	113
-2%	79	5	77	3-4	.45	7	ובאלכוהול	
-19%	65	10-12	.46	12	.44	8	לחבנה של חברות ומשמעותח	103
							לחזק את כוח העמידה נגד פיתויים ונגד	111
-8%	71	8	63	8	.41	9	לחצים	
-17%	65	10-12	82	1	.33	10-11	לחיווק יכולת העמידה בפני לחץ קבוצתי	101
-24%	78	6	54	11	.33	10-11	למוכנות לבקש עזרה מחבר	107
-5%	85	2	80	2	.15	12-13	למוכנות לתת עזרה לחבר	108
							לחזק או לא לחזק את המשיכה לחתנסות	119
			21	16	.15	12-13	בסמים ובאלכוהול	
							לחזק את המשיכה שלך לחתנסות בסמים	110
+11%	29	14	18	18	.09	14	ובאלכוהול	
-22%	65	10-12	43	13	.05	15	לחגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת עם אחרים	106

פרופיל הערכה תרומת תוכנית המניעה לתחומים שונים בן-זמנית

לצורך שרטוט התמונה הכוללת בחנו את סדרת המשתנים הללו באמצעות פרופיל לפי תכנית POSAC. תכנית זו מציגה סדר חלקי דו-מימדי לפרופילים הבנויים מ-16 המשתנים.

עיבוד הנתונים לפי פרופילים** יכול לחסיף לאמינות של פרטים. הוא מגלה חוקיות ביחסי גומלין בין הערכות לגבי תרומת התכנית לתחומים שונים. חוקיות זו מחזקת את הממצאים הנובעים מהסתכלות על חפיזור השולי. הסתכלות הוליסטית היא בעלת מהימנות סטטיסטית גבוהה יותר מאשר הסתכלות על כל פריט בנפרד (בתנאי שמוכחת חוקיות הזקה).

לכמה תחומים בן-זמנית תרמה תכנית המניעה?

זוהי השאלה הראשונה שניתן לשאול מעיבוד סימולטני זה. התשובה לשאלה זו תוצג להלן באמצעות לוח ב-3***.

לוח ב-3

מספר התחומים להם תרמה תכנית המניעה תרומה חיובית¹
(הכיוון האחד בסדר החלקי)

30%	16 התחומים	תכנית המניעה תרמה ² לכל
20%	15	
30%	13	
10%	5	
10%	3	
-		התכנית לא תרמה לאף אחד מן התחומים
100%		סה"כ

¹ לצורכי הפרופיל שונה כיוון משתנה 110 לפי ההגדרה של תרומה חיובית, דהיינו התכנית לא תרמה לחזק את המשיכה להתנסות בסם.

² בהגדרה תרמה נכללות שתי קטיגוריות תשובה "תרמה מאד" ו"תרמה".

* תכנית זו מותאמת במיוחד לניתוח רב-משתני בקבוצות שבהן מספר הנחקרים קטן. המשתנים מסודרים על פי קריטריון תכני משותף - רמת התרומה החיובית של תכנית המניעה לכל תחום. מהערכה שאין לתכנית כל תרומה לתחום ספציפי אל ייחוס תרומה חיובית רבה של תכנית המניעה לתחום.

לכל נחקר יש תבנה (פרופיל) של הערכת התרומה של התכנית שמרכיביו הם התשובות שהוא נתן ל-16 הפריטים שנבדקו בסידרה זו. אם נחקר דיווח שהתכנית תרמה לו בכל התחומים התבנה שלו יהיה - 1111111111111111 (מתייחס לקטיגוריות תשובה +1). לעומת זאת, נחקר שדיווח שאין הוא מעריך שהתכנית תרמה אפילו לא לתחום אחד - דהיינו רמת התרומה היא הנמוכה ביותר האפשרית יהיה התבנה שלו 2222222222222222 (מתייחס לקטיגוריות התשובה 3-5). כל יתר הנחקרים נמצאים בדרגות ביניים בין הקצוות אבל בלי סדר מלא ביניהם.

** בסדר החלקי ישנם פרופילים רבים של נחקרים שאינם ניתנים לחשוואה זה לזה. שני תבנים אינם ניתנים לחשוואה אם אחד גבוה מהשני ביחוס של תרומה לתחום אחד אבל נמוך ממנו ביחוס של תרומה לתחום אחר.

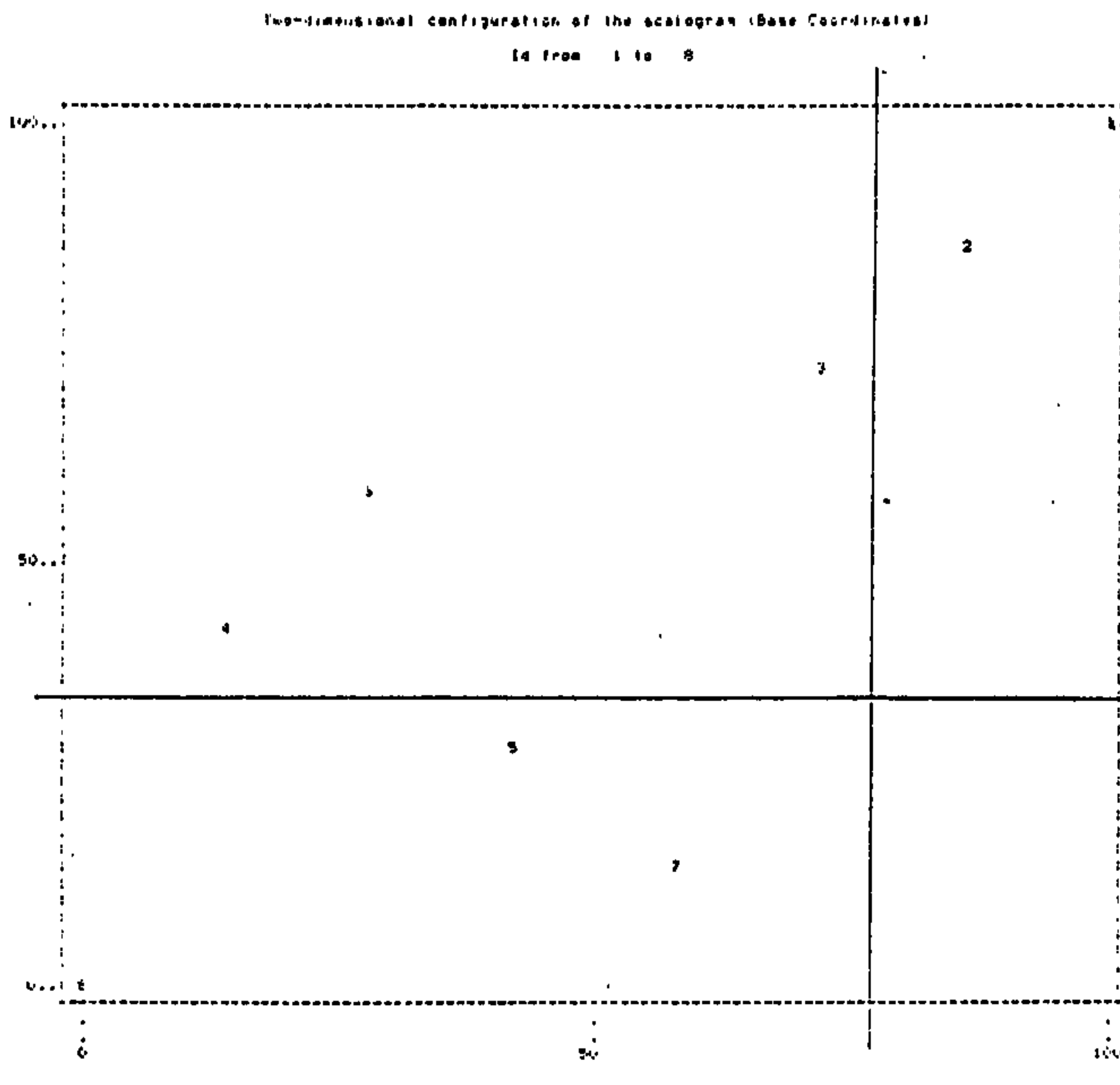
*** כיוון זה הוא האלכסון משמאל לימין שיופיע בתיאורים הסכימטיים של הסדר החלקי שיוצגו בעמודים הבאים.

מה מאפיין את צירוף התחומים להם תרמה תכנית המניעה?

מענה לשאלה הראשונה של מספר התחומים להם תרמה תכנית המניעה אינו מסייע בידינו להבין את מבנה התחומים להם תורמת תכנית המניעה, רק בחינת חוקיות הצירוף בין התחומים נותנת מענה לשאלה זו. לפי עיבוד זה מתגלים שני כיוונים בסיסיים למרחב הפרופילים המופיעים בשרטוט 1-1 ובלוח 4-4.

שרטוט 1-1

החלוקה לפי המשתנים הבסיסיים של הסדר החלקי (POSAC-1) של תרומת תכנית המניעה ל-16 תחומים שונים בקרב בני נוער ביישובים

בשרטוט בן מתוארים שני כיוונים בסיסיים אלה על ידי קוים הניצבים זה לזה. כך נוצרים 4 איזורים מובחנים. איזורים אלה משחזרים את כל המרחב ובכל אחד מהם מסודרים יתר התחומים להם תרמה התכנית.

לוח ב-4

חלוקת משתתפי הסדנאות לפי ארבעת האיזורים של הסדר החלקי

<u>ת.ר.ם</u>		<u>לא ת.ר.ם</u>		<u>לא ת.ר.ם</u>
לחיות מוכן לתת עזרה לחבר;		לקדם את תחליך קבלת החחלטות ופתרון בעיות ולהבין מהי חברות ומשמעותה		
30%	10%	60%	-%	<u>ת.ר.ם</u>

לוח ב-5

הרגשת בדידות ורצון ליותר חברים קרובים בקרב משתתפי הסדנאות (באחוזים)

לפני אחרי
תכנית חמניעה

28	36	10 מרגיש בודד
52	53	11 רוצה שיחיו לו יותר חברים

לוח ב-6

הצרכים החשובים לבני הנוער (באחוזים)

לפני אחרי
תכנית חמניעה

תצורך תוא "חשוב מאד" ו"חשוב ליי"

84	93	38 לבלות עם חברים
84	89	46 להכיר את עצמך
88	83	37 להתפרק ממתח
79	77	42 להיות אחד מן החבריה
		40 לעצב את דמותך ואישיותך כפי שהדבר נראה לך, ולך בלבד
62	75	41 לעשות מה שמתחשק באותו רגע
58	62	45 להרגיש שיש לך השפעה על אחרים
33	47	מחוג החברים
33	44	39 לקיים יחסי מין ולהנות מחם
		43 לתתנהג מבלי להתחשב במה שמקובל על מבוגרים
35	38	
29	36	44 לברוח מן המציאות (מבעיות)

לוח ב-7
מדרג המניעים לעישון חשיש (באחוזים)

<u>אחרי</u>	<u>לפני</u>		<u>מדרג</u>	כל אחת מהסיבות "דוחפת מאד" ו"דוחפת":
	<u>תכנית המניעה</u>	<u>מדרג</u>		
81	1	78	1	76 סקרנות
72	4-5	78	2	79 להתנסות בחוויות חדשות
81	2	72	3	77 להיות בפנים בין החבריה
56	7	59	4	78 לברוח מן המציאות
52	8	57	5	85 מעורבות במעשי עבריינות
				83 להרגיש יותר חופשי,
72	4-5	56	6	להשתחרר ממעצורים
80	3	55	7	81 להנות, בשביל הכיף
66	6	53	8	82 לא להרגיש בדידות
52	9	28	9-10	80 למרוד בחורים ובמימסד
25	11	28	9-10	86 קל לחשיג סם
43	10	20	11	84 ירידה בציונים

לוח ב-8

תכונות מאפיינות נער המשתמש בסמים (באחוזים)

<u>אחרי</u>	<u>לפני</u>		
	<u>תכנית המניעה</u>	<u>מדרג</u>	
100	85		27 קל דעת
82	70		30 בעל נטיות לעבריינות
83	59		28 מרדני
53	38		32 מקובל בחברה
22	22		31 עצמאי
25	21		29 בעל אופקים רחבים

לוח ב-9

שימוש של חברים אי-פעם בחומרים ממכרים (באחוזים)

<u>אחרי</u>	<u>לפני</u>	
<u>תכנית המניעה</u>		
78	80	56 סיגריות
70	66	57 משקאות אלכוהוליים
20	15	58 חשיש
14	8	59 סמים קשים

לוח ב-10

תחושות שייכות למושב ולאזור (באחוזים)

<u>אחרי</u>	<u>לפני</u>	
<u>תכנית המניעה</u>		
		<u>"מרגיש" ו"בחלט מרגיש" שיד:</u>
74	73	למושב בוגר
78	72	לאזור
		<u>"בטוח" ו"די בטוח" שאשאר:</u>
43	44	במושב בוגר
30	34	באזור
		<u>בהשוואה למושבים ומועצות אחרות:</u>
36	26	במושב ובמועצה יותר טוב
54	59	באותה מידה
9	15	במושב ובמועצה פחות טוב

יחסי הגומלין בין משתנים נבחרים

באמצעות בחינת מערכת הקשרים החדדיים בין מספר משתנים נבחרים לבין תחומים אחרים בעלי עניין עולים המימצאים הבאים.
בחירה אישית להשתתף בתכנית והמלצה עליה לחברים קשורה עם שביעות רצון:

- מחיחסים עם המשתתפים ($\mu=0.70$).
 - מחיחסים עם המנחה ($\mu=0.68$).
 - כללית מהתכנית ($\mu=0.53$).
 - מעומק הנושאים שלובנו בסדנאות ($\mu=0.50$).
 - מהדיון בקבוצה הקטנה עם המנחה ($\mu=0.33$).
- ההערכה שתכנית המניעה תרמה לנחקרים אישית קשורה בנוסף לקשרים חזקים ומתונים עם היבטים ספציפיים (שפורטו כבר בעמ' 16), גם עם התעניינות בנושא הסמים ($\mu=0.52$), אבל גם עם השיפה בעייתית לנושא:
- ידע על תלמידי תיכון שמשתמשים בסמים ($\mu=0.59$).
 - לידע על משתמשים בכלל ($\mu=0.43$).
 - לידע על קיום "מסיבות חשיש" ($\mu=0.45$).
 - ולידע היכן לקנות סם ($\mu=0.44$).
- לאחר תכנית המניעה תחושת הבדידות לעיתים קרובות של בני נוער בישובים קשורה עם:
- הערכה שהתכנית פחות תרמה באופן כללי ($\mu=0.37$) ובעיקר פחות תרמה להיות מוכן לבקש עזרה מחבר ($\mu=0.37$).
 - ההערכה שתכנית המניעה מחזקת את המשיכה לסם ($\mu=0.51$).
 - שהצורך לקיים יחסי מין הוא חשוב מאד ($\mu=0.62$).
 - שהמניעים לעישון חשיש הם: לא להרגיש בדידות ($\mu=0.51$), להרגיש יותר חופשי ולהשתחרר ($\mu=0.45$), למרוד בהורים ובמימסד ($\mu=0.39$), וקלות חשגת הסם ($\mu=0.32$).
 - שמי שמשמש בסמים הוא מקובל בחברה ($\mu=0.37$).
 - הערכה שתיית משקאות אלכוהוליים עוזרת בשיפור מצב הרוח ($\mu=0.40$).

לוח ג-2

הערכת תרומת תכנית המניעה לתחומים נבחרים בקרב תלמידי בית ספר
-הערכות אובייקטיביות וסובייקטיביות

הערכת סובייקטיבית		הערכת אובייקטיבית		
"תרמה מאד" + תרמה"		מדרג	לד אישית	מדרג
67	1	.67	1	98 להרחיב את הידע בנושא סמים ואלכוהול
68	3	.57	2	99 להבהרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים
53	5	.50	3	107 למוכנות לבקש עזרה בעת הצורך
47	8	.49	4	100 להגביר את היכולת להתמודד עם בעיות בגיל ההתבגרות
44	10	.46	5-6	101 לחיזוק יכולתך להתמודד עם לחץ קבוצתי
39	13	.46	5-6	106 להגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת טובה עם אחרים
48	7	.45	7	111 לחזק את כוח העמידה נגד פיתויים ולחצים
46	9	.40	8	105 להיכרות עם מגוון דרכי התמודדות עם מצבי קושי בחיים ופיתוח היכולת להשתמש בהן
52	6	.38	9-10	108 למוכנות לתת עזרה לחבר
43	11	.38	9-10	103 להבנה של חברות ומשמעותה
60	2	.35	11-12	113 למודעות לסיכונים של השימוש בסמים ובאלכוהול
42	12	.35	11-12	102 לקידום תהליך קבלת החלטות ופתרון בעיות
55	4	.32	13	114 לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים ובאלכוהול
31	14	.29	14	110 לחזק את המשיכה שלך להתנסות בסמים ובאלכוהול
21	15	.27	15	119 לחזק או לא לחזק את המשיכה שלך להתנסות בסמים ובאלכוהול

לוח ג-3

מספר התחומים להם תרמה תכנית המניעה תרומה חיובית*
(הכיוון האחד בסדר החלקי)

תכנית המניעה תרומה** לכל	16 התחומים	9%
	15	12%
	14	9%
	13	5%
	12	5%
=====		
	11	7%
	10	12%
	9	2%
	8	12%
	7	2%
=====		
	6	5%
	5	2%
	4	2%
	3	7%
	2	7%
	1	2%
	-	-
התכנית לא תרמה לאף אחד מהתחומים		
סה"כ		100%

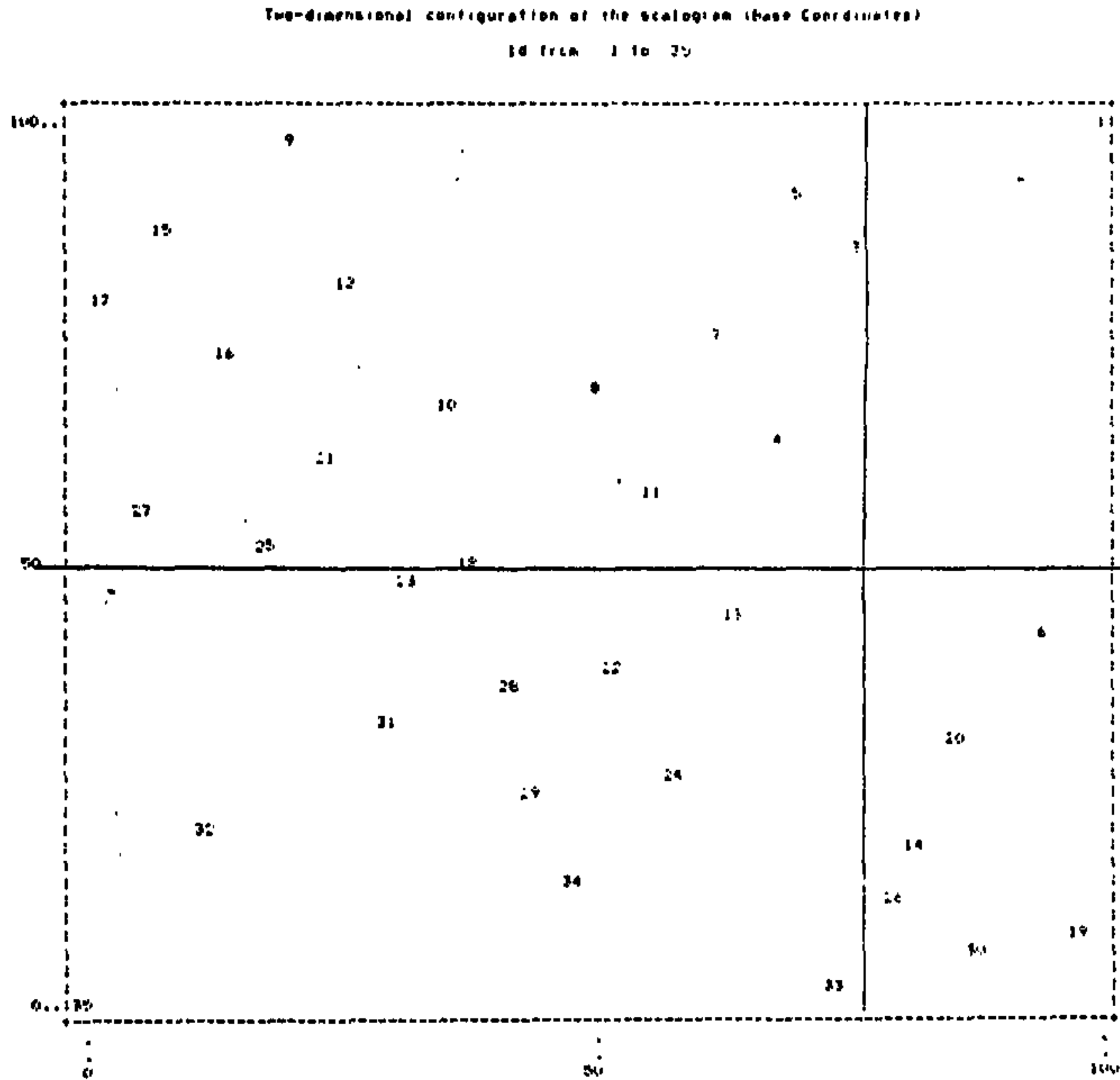
* לצורכי הפרופיל שונה כיוון משתנה 110 לפי הגדרה של תרומה חיובית, דהיינו, התכנית לא תרמה לחזק את המשיכה לחתנסות בסם.

** בהגדרה תרמה נכללות שתי קטגוריות התשובה "תרמה מאד" ו"תרמה".

מת מאפיינו את צירוף התחומים להם תרמה תכנית המניעה

שרטוט ג-1

החלוקה לפי המשתנים הבסיסיים של הסדר החלקי (POSAC-1) של תרומת תכנית המניעה ל-16 תחומים שונים בקרב תלמידים מבית ספר האזורי

לא תרמה
 להיות מוכן
 לבקש עזרה
 בעת הצורך

תרמה

תרמה לחיזוק המשיכה להתנסות
 לא תרמה
 בסמים ובאלכוהול

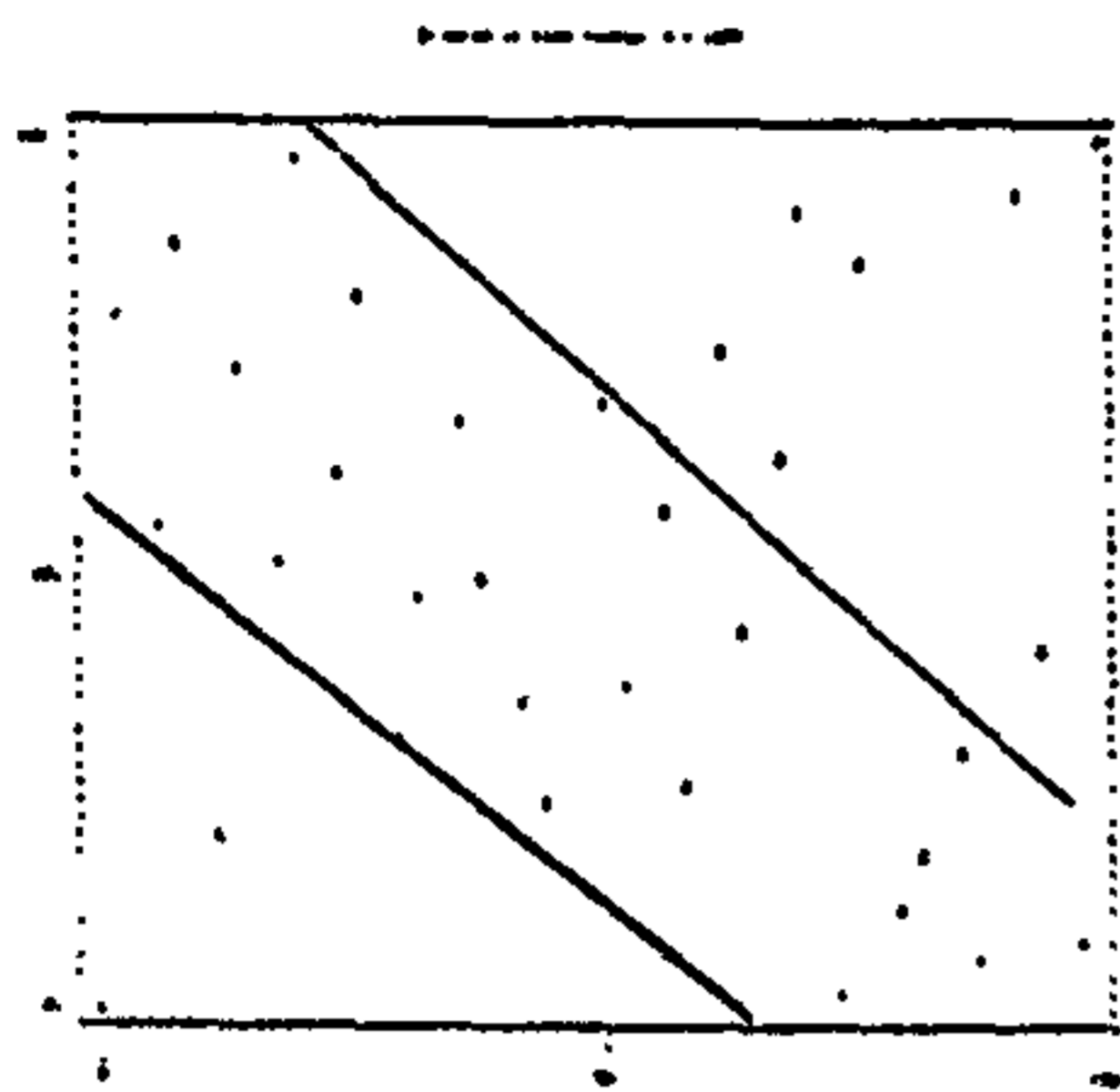
לוח ג-4

חלוקת הנחקרים תלמידי בית ספר האזורי לפי ארבעה האזורים של הסדר החלקי

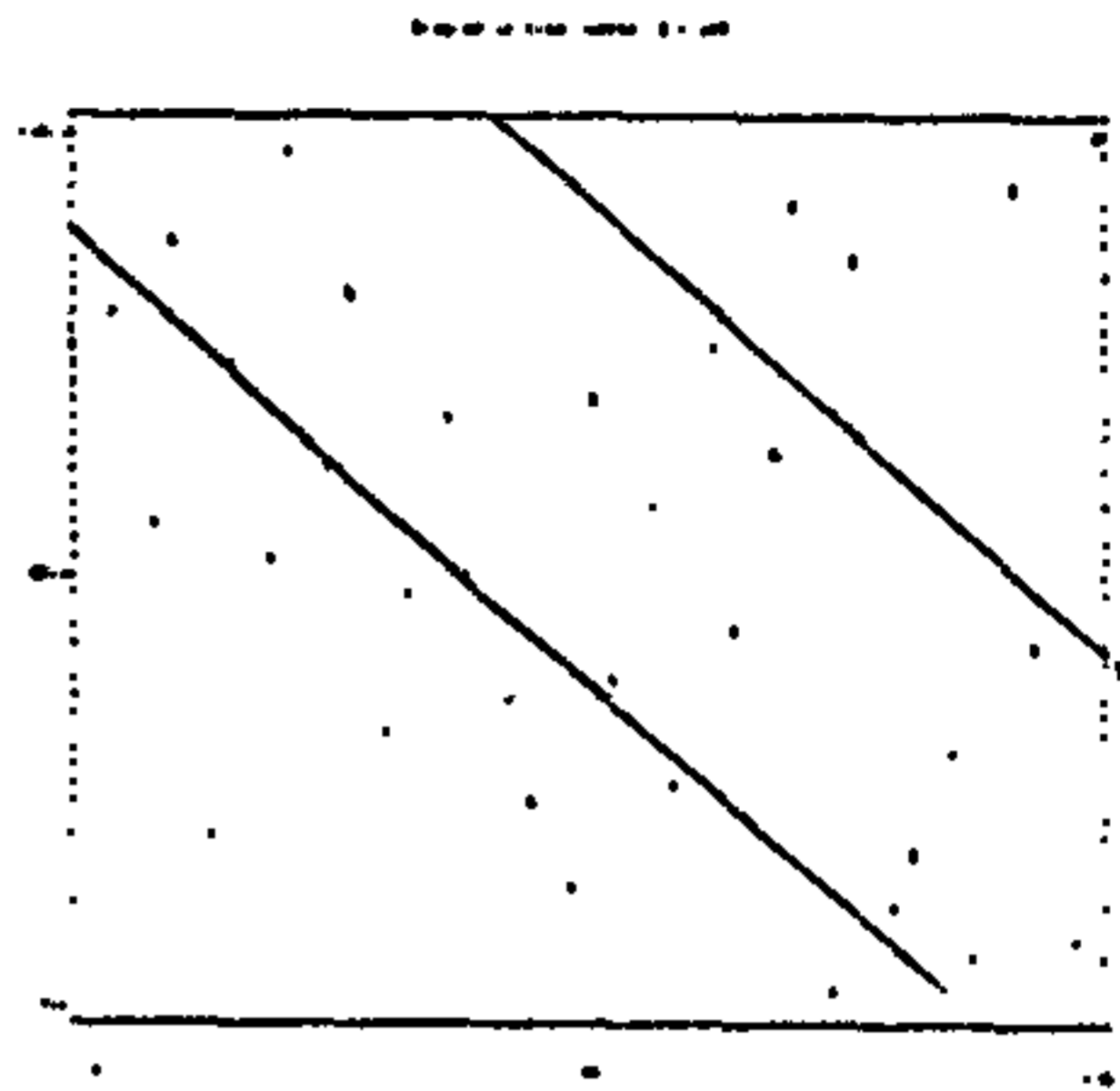
		לא תרמה	תרמה	
לחזק את כוח המשיכה של הנחקר להתנסות בסם		42%	2%	לא תרמה לחיות מוכן לבקש עזרה בעת הצורך
		37%	19%	תרמה

שרטוט ג-2

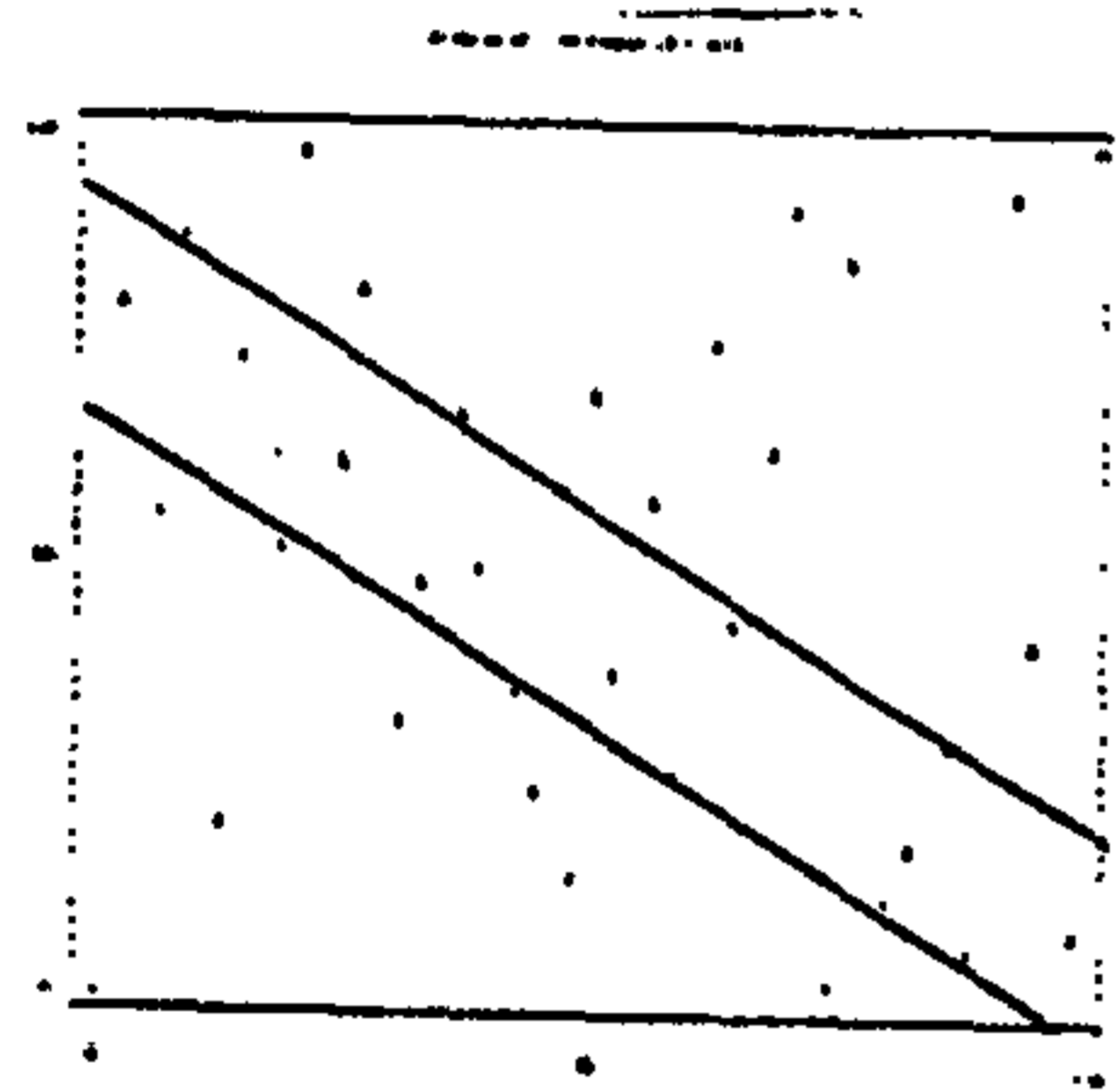
סדר חלקי של תרומת תכנית המניעה למספר תחומים נבחרים בקרב תלמידים
(סדר לפי מידרגי)

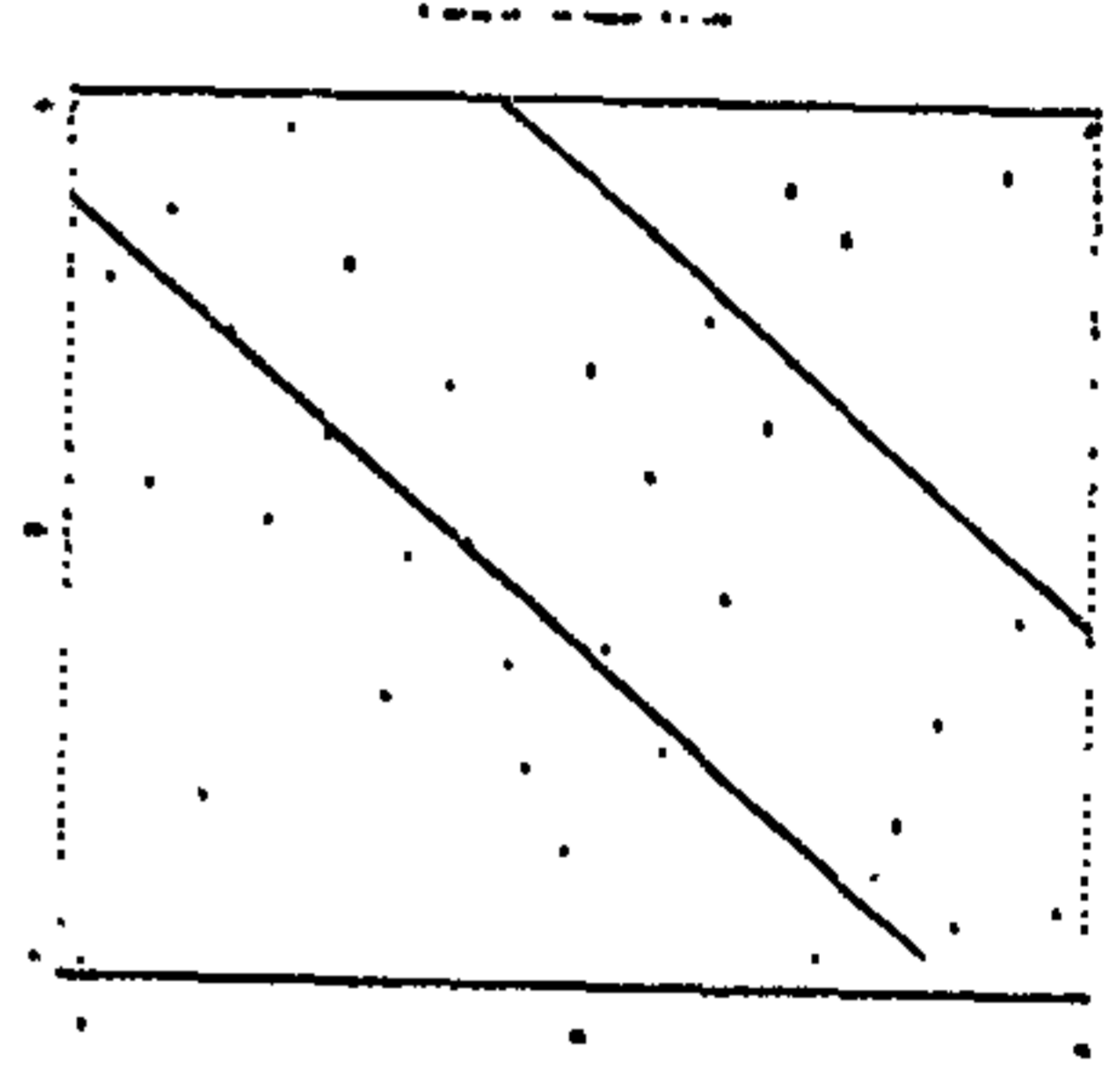
5
100

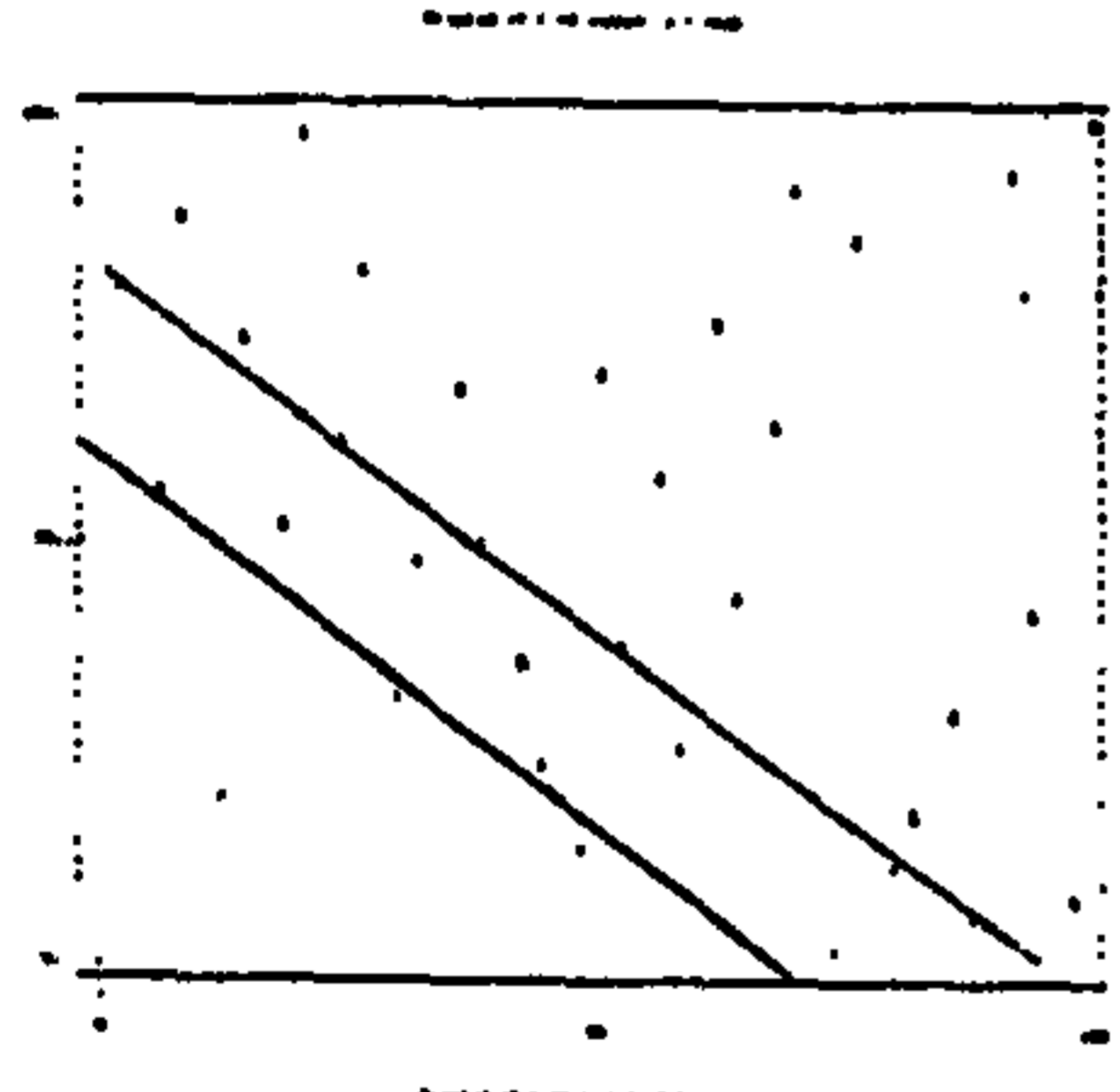
1
98

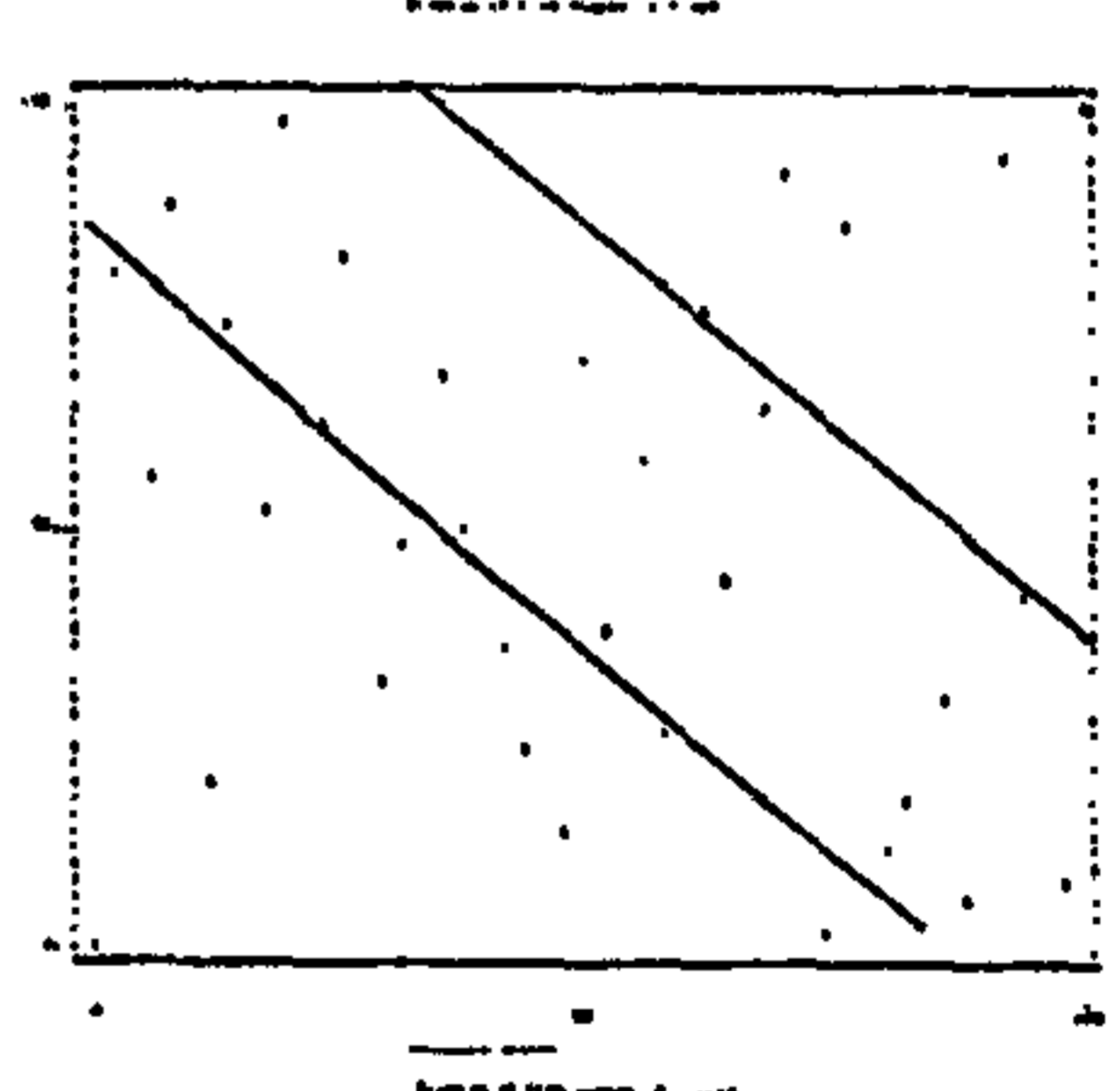
6
101
111

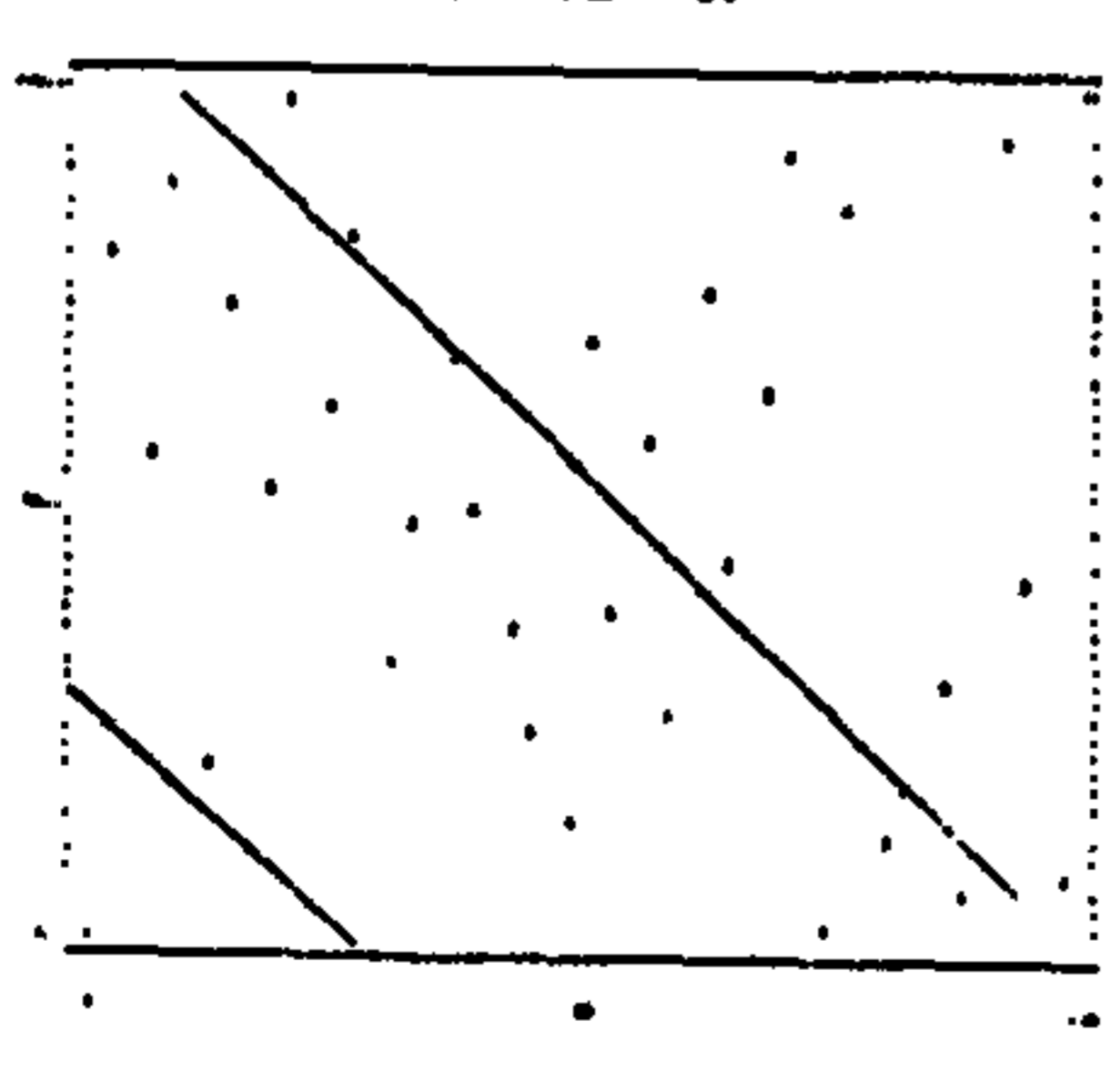
2
99

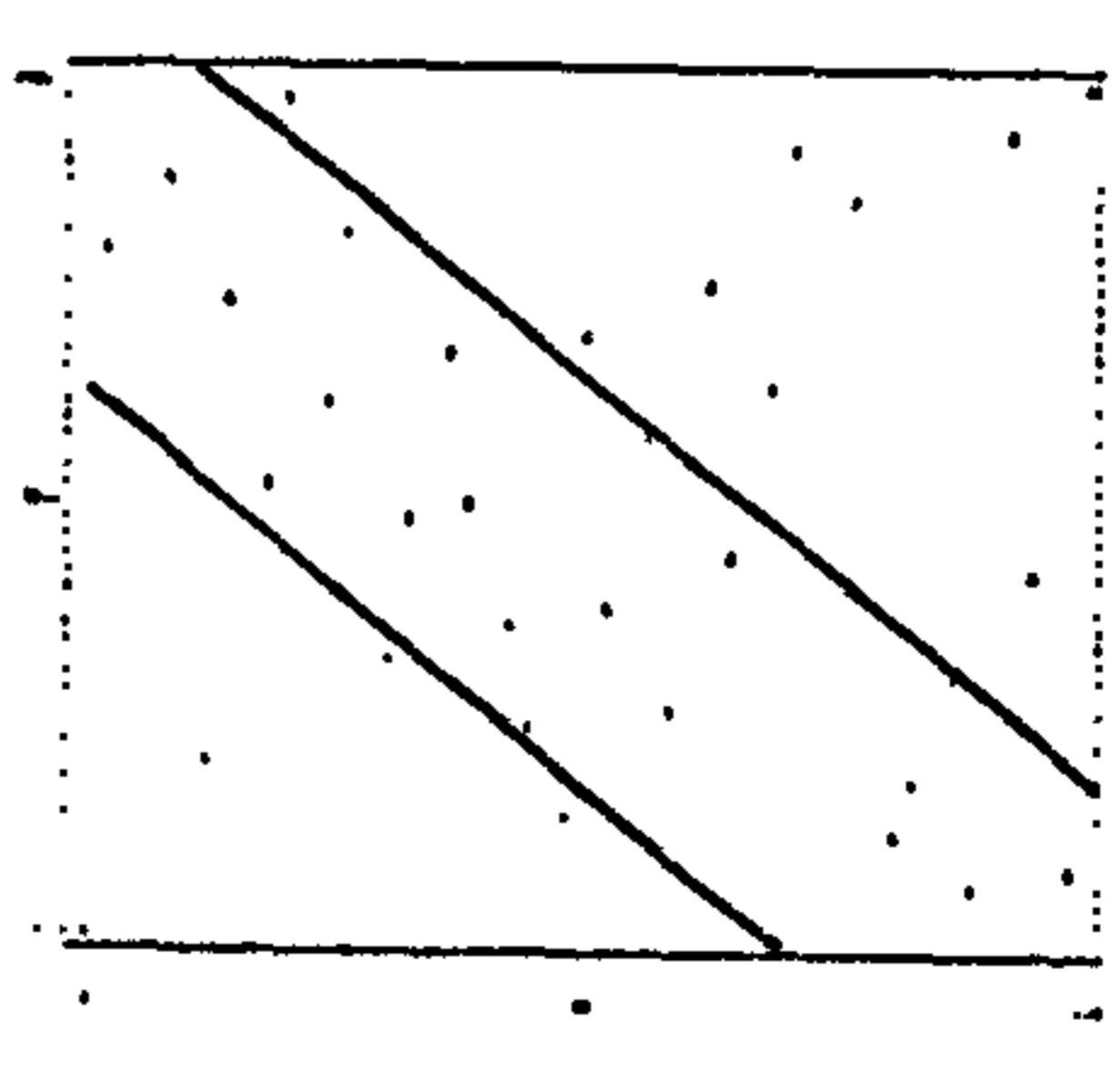
2
102

3
97
114

8
106

4
103
105
108
113

מחבדיקה הסימולטנית אנו מוצאים שהתכנית (במתכונת הספציפית בה היא הועברה) תרמה לתלמידים לתחומים השונים בסדר הבא:

1	98	להרחיב את הידע בנושא הסמים והאלכוהול
2	99	להבחרת עמדות בעד ונגד שימוש בסמים.
3	97	לחקר אישית
	114	לגיבוש עמדות שליליות כלפי שימוש בסמים.
4	113	להיות מודע לסיכונים של השימוש בסמים ובאלכוהול
	108	למוכנות לתת עזרה לחבר.
	103	להבנה של חברות ומשמעותה
	105	להיכרות עם מגוון דרכי התמודדות במצבי קושי בחיים ופיתוח היכולת להשתמש בהם
5	100	להגביר את היכולת להתמודד עם בעיות בגיל ההתבגרות
6	101	לחיזוק היכולת האישית להתמודד עם לחץ קבוצתי
	111	לחזק את כוח העמידה נגד פיתויים ונגד לחצים.
7	102	לקידום תהליך קבלת החלטות ופתרון בעיות אצל הנחקר
8	106	להגברת היכולת לפתיחות ולתקשורת טובה עם אחרים

לוח ג-5

הצרכים החשובים לתלמידים (באחוזים)

לפני תכנית המניעה	אחרי תכנית המניעה	
89	78	46 להכיר את עצמי
89	78	38 לבלות עם חברים
73	72	37 להתפרק ממתח
		40 לעצב את דמותך ואישיות כפי שהדבר נראה לך בלבד
72	67	42 להיות אחד מן החברים
66	61	41 לעשות מה שמתחשק באותו רגע
54	57	39 לקיים יחסי מין
52	49	45 להרגיש שיש לך השפעה על אחרים מחוג החברים
50	41	43 להתנהג מבלי להתחשב במה שמקובל על מבוגרים
28	28	

הצורך הוא "חשוב מאד" ו"חשוב" לי:

המדרג מסודר לפי מקסימום החלוקה חברורה לאזור תרומה ואי-תרומה (אזור מינימלי מעורב) וכן לפי גודל האזור של תרומת התכנית לתחום (גודל הפינה השמאלית התחתונה). כאשר 1 הוא הגבוה ביותר במדרג. המספר של המשתנה מופיע בדף הבא.

תחומים שונים שנמצאים באותו מדרג - נתרמו במידה דומה של מובחנות (גדל איזור הביניים) ועוצמה (גדל הפינה השמאלית התחתונה - איזור התרומה הברור).

לוח ג-6

הערכת מניעים לעישון חשיש לפי מועדים (באחוזים)

<u>מועד שני</u>		<u>מועד ראשון</u>		<u>"דוחפת מאדי" ו"דוחפת" לעשן חשיש:</u>
<u>אחרי</u>	<u>מדרג</u>	<u>לפני</u>	<u>מדרג</u>	
78	2	79	1	77 להיות בפנים, בין החבריה
82	1	76	2	76 סקרנות
68	6	75	3	81 כדי להנות, בשביל הכיף
70	4	63	4	79 להתנסות בחוויות חדשות
68	5	62	5	78 לברוח מן המציאות
				83 להרגיש יותר חופשי, להשתחרר
73	3	56	6	ממעצורים
54	8	45	7	85 מעורבות במעשי עבריינות ופשעה
56	7	45	8	82 לא להרגיש בדידות
54	9	39	9	80 למרוד בהורים ובמימסד
38	11	36	10	86 קל להשיג סם
39	10	31	11	84 ירידה בציונים

לוח ג-7

שימוש של חברים אי-פעם בחומרים שונים (באחוזים)

<u>אחרי</u>	<u>לפני</u>	<u>רוב וכל החברים השתמשו אי-פעם:</u>
<u>תכנית המניעה</u>		
46	42	56 בסיגריות
48	36	57 במשקאות אלכוהוליים
15	7	58 בחשיש
12	5	59 בסמים קשים

לוח ג-8

תחושות שייכות למושב ולאזור (באחוזים)

<u>לפני</u>	<u>אחרי</u>	<u>תכנית המניעה</u>
<u>"מרגיש" ו"בתחלט מרגיש" שיד:</u>		
60	57	למושב בוגר
57	49	לאזור
<u>"בטוח" ו"די בטוח" שאשאר:</u>		
37	30	במושב בו גר
47	39	באזור
<u>בהשוואה למושבים ומועצות אחרות:</u>		
31	27	במושב ובמועצה יותר טוב
42	40	באותה מידה
27	33	במושב ובמועצה פחות טוב

**פרק ד': השוואת הערכות של שלוש קבוצות של בני הנוער -
משתתפי הסדנאות בישובים, משתתפי ההתערבות קצרת המועד
בבית הספר וקבוצת התשואה של תלמידים**

לוח ד-1

**השוואת ממוצעי הציפיות לפני והתערבות בדיעבד של תכנית מניעה
בשלוש קבוצות המחקר**

קבוצת החשוואה			תלמידי בית הספר			משתתפי הסדנאות בישובים			
כיוון	הערכות	ציפיות	כיוון	הערכות	ציפיות	כיוון	הערכות	ציפיות	
במועד אי'	במועד ב'	במועד א''	בדיעבד	בדיעבד	לפני	בדיעבד	בדיעבד	לפני	
חשינוי	במועד ב'	במועד א''	חשינוי	בדיעבד	לפני	חשינוי	בדיעבד	לפני	
	2.73	2.77	*	2.34	2.30	+	1.60	1.81	באופן כללי
									97 לך אישית
	2.31	1.80	**	2.41	1.80	*	1.76	1.68	בתחום השמים
									113 מודעות לסיכונים
	2.29	1.89	**	2.58	2.06	-	2.00	1.81	עמדות
									114 גיבוש עמדות שליליות
	2.30	1.96	**	2.44	2.11	*	1.56	1.59	99 הכרת עמדות בעד ונגד
	3.72	3.77	-	3.74	3.90	+	3.92	3.51	110 חיוק המשיכה להתנסות**
				3.86			4.04		119 חיוק המשיכה האישיית**
	2.03	1.78	**	2.28	1.83	*	1.80	1.66	ידע
									98 תרבות חידע בנושא
	3.03	2.56	**	2.90	2.49	+	2.00	2.30	בתחום ביטורי החיים והתמודדות
									102 קידום תחליך קכלת החלטות
	2.54	2.41	**	2.81	2.21	**	1.36	2.04	101 חיכולת להתמודד עם לחץ קבוצתי
	2.76	2.32	**	2.74	2.18	*	2.08	2.00	105 הכרת מנוון דרכי התמודדות
									100 חיכולת להתמודד עם בעיות גיל
	2.91	2.32	**	2.72	2.31	*	1.88	1.89	החבגרות
	2.53	2.21	**	2.63	2.11	-	2.32	1.81	111 חיוק כוח העמידה נגד פיתויים
	3.48	2.63	**	2.92	2.48	*	2.92	2.23	104 תגברת חיכולת לפתיחות ותקשורת
	2.80	2.07	**	2.56	1.94	-	1.84	1.51	חברות
									108 מוכנות לתת עזרה לחבר
	2.43	2.52	**	2.63	2.14	**	2.40	1.62	107 מוכנות לבקש עזרה מחבר
	3.28	2.76	**	2.96	2.55	*	2.60	2.30	103 תגנת המשמעות של חברות

* P < .05

** בניגוד לכל יתר הממוצעים בשני משתנים אלו ככל שהממוצע גבוה יותר, כן הכיוון הוא חיובי יותר.

**פרק ה': הורים מארבעה ישובי המועצה האיזורית - עמדות לפני ואחרי
הפעלת תכנית סמ"ל**

לוח ת-1

השוואת שביעות רצון רבה בקרב הורים ובני נוער (באחוזים)

חיו מאד מרוצים:	הורים	משתתפי חסדנאות בישובים	תלמידי בתי"ס בתכנית חסדנאות	הפרש
באופן כללי מתכנית הפעילות	80	41 (77)	16 (55)	
מחיחסים שהיו עם המנחה	90	32 (82)	-	
מחחשיבות של הנושאים/ מעומק הנושאים שנפתחו	70	41 (82)	13 (43)	

* בסוגריים מופיע אחוז "חמאד מרוצים" ו"חמרוצים".

לוח ת-2

השוואת ציפיות לפני והערכות בדיעבד של תרומת הקבוצה (באחוזים)

התכנית "עוזרת מאד" ו"עוזרת":	הערכות אחרי התכנית מידרג	ציפיות לפני התכנית מידרג	הפרש ב-%
42 ליכולת לשוחח עם בנד/בתך	1 95	2 89	+6%
43 להכיר סימנים של שימוש בסמים אצל בני נוער	2 94	1 100	-6%
44 לזחות סימני שימוש בסמים אצל בנד/בתך	3 94	3 89	+5%
41 ליכולת להגיד "לא" לבקשות מוגזמות	4 77	4 67	+10%

לוח ה-3

השוואת ציפיות והערכות של הורים בשני מועדים ובני נוער לגבי תכנית מניעה לנוער (באחוזים)

משתתפי הסדנאות ביה"ס הערכות אחרי התנסות	תלמידי הערכות אחרי התנסות	כיוון השינוי	הורים		
			הערכות במועד א'	הערכות במועד ב'	
39	43	-	28	53	26 באופן כללי לנוער אישית
					<u>בתחום הסמים</u>
25	45	-	39	56	28 להבחרת עמדות בעל ונגד
11	9	-	23	10	31 לחיזוק המשיכה להתנסות
51	65	-	35	58	34 לאי רצון להתנסות
28	59	-	72	65	33 למודעות לסיכונים
27	52	-	63	59	27 לידע בנושא
					<u>בתחום ההתמודדות</u>
22	41	-	33	56	29 להתמודד עם בעיות גיל ההתבגרות
					32 לחיזוק כוח העמידה בפיתויים
21	27	-	47	63	בתחום העזרה
22	18	-	12	58	30 למוכנות לבקש עזרה כשצריך

* בלוח מוצגת רק קטגוריה אחת "התכנית תעזור מאד" או התכנית "עזרה/תרמה מאד".

לוח ה-4

השוואת המניעים השכיחים ביותר בקרב הורים ובני נוער (באחוזים)

משתתפי הסדנאות ביה"ס הערכות אחרי התכנית	תלמידי הערכות אחרי התכנית	הורים		
		לפני התכנית	אחרי התכנית	
14	20	26	22	לחיות מקובל בחברה
19	24	10	22	לחנות לקבל חרגשה טובה
11	4	10	17	לשפר מצב רוח רע ודכאון
4	4	-	11	לחרגע לחקל מתחים
3	-	-	11	כי מישחו. הציע לחם
19	28	21	6	לברוח מדאגות ולשכוח צרות
8	12	10	6	סקרנות

לוח ת-5

השוואת הערכת התופעה בקרב הורים ובני נוער (באחוזים)

משתתפי תלמידי הסדנאות ביה"ס	הערכות אחרי התנסות	הורים		
		הערכות במועד ב'	הערכות במועד א'	
48	48	65	83	שימוש בסמים בישראל בעיה חברתית קשה מאד
-	-	25	42	שתיית משקאות אלכוהוליים בעיה חברתית קשה מאד
22	46	35	10	עד 9% מתלמידי התיכון משתמשים מפעם לפעם
12	12	10	26	בטוח שמי שחשתמש כתלמיד ימשיך להשתמש גם בעתיד
17	17	30	11	חושב שזו תופעה חולפת

לוח ח-6

השוואת תגובות רצויות של ביה"ס וההורים בקרב הורים ובני נוער (באחוזים)

משתתפי תלמידי הסדנאות ביה"ס	תגובות רצויות אחרי התנסות	הורים		
		תגובות רצויות במועד ב'	תגובות רצויות במועד א'	
-	-	50	63	<u>תגובות רצויות מצד ההורים:</u>
-	-	35	45	23 הפניה לטיפול וייעוץ אישי
-	-	-	5	24 הטפת מוסר וניסיון לשכנע להפסיק
-	-	10	22	25 מניעת היציאה לבילוי ואי מתן כסף
-	-	5	-	21 הפניה לטיפול המשטרה
				22 התעלמות ואי תגובה
				<u>תגובות רצויות מצד בית הספר:</u>
38	36	40	22	18 לעבוד עם תלמידים משתמשים בקבוצה או אישית בביה"ס
47	50	45	50	17 הפניה לייעוץ מחוץ לביה"ס
21	9	10	22	20 העברת התלמיד למשטרה
56	50	20	42	16 הרחקה מבית הספר
5	-	10	-	19 התעלמות ואי תגובה

* בלוח מופיעה רק קטגוריה אחת "בטוח שכן כדאי שכך ינהגו".

** בני הנוער לא נשאלו לגבי התגובות הרצויות מצד ההורים.

NATIONAL INSURANCE INSTITUTE
Research and Planning Administration

DEMONSTRATION PROJECT "SEMEL"

**A Community-Based Program for the Prevention of Drug Use
in the Regional Council Maale Yosef**

Final Report

**Haviva Bar
Jaber Asaqla**

Jerusalem, December 1992

SELECTED FINDINGS

The following is a limited selection of findings from an evaluation research of a drug prevention project entitled "Drugs -- away from the community". (The results of the evaluation research are manifold and multivariate, only a limited number of which are included here; the reader is advised to study the entire monograph, especially the first and last chapters).

Interviews were conducted with 374 adolescents, most of them were interviewed twice: 47 participated in comprehensive workshops conducted in their home-settlements; 241 participated in a shorter version of the program conducted in their school; 86 took no part in the project and serve as a comparison group. The participating adolescents were interviewed before and after implementation of the drug prevention project, and the comparison group was interviewed correspondingly. About 30 parents participated in workshops designed for them, in three settlements, also interviewed before and after participation.

The research findings are multivariate and complex, deserving indepth study despite being presently preliminary and partial. Thorough study is necessary before applying the prevention project on a large scale.

The project initiators' readiness to expose their program to an external systematic-counselling research deserves commendation.

Before discussing the findings, it is worth noting the limitations of the research with respect to its timing, the varying sample sizes in each of the studied locations, and their non-representativeness.

The findings of this research is not limited solely to the adolescents of the specific region that was studied -- a region that is located close to the border; also, the findings are relevant not only to the herein referred to prevention program which was applied on a limited number of participants, in a small number of encounters, and focused on a limited number of topics, but also to other programs. The research results are supported by findings from other studies previously conducted by the investigator (in the framework of the Guttman Institute of Applied Social Research) on youth from various central settlements with differential group characteristics and different prevention programs. In those previous studies -- as well as in the present one -- it was

found that 15%-25% of the youth expressed, after participation in a prevention program, more interest in trying out drugs.

Planners of prevention programs for youth ought to take into account this findings in addition to other findings that relate directly to the topic of drugs.

Despite the differential socio-demographic backgrounds of the youth, and the different ways in which the program was applied (with respect to timing and duration, number of encounters, trainers' personalities, participants' composition, emphases, contents, application and stimulating means -- several things can be said after implementation of the program that are common to all the participating youth, as compared to the comparison group.

The youth were willing to participate in the program even after they had already experienced it.

The program contributed -- more than they or their parents had anticipated -- to making friends and mutual help, areas that are important and problematic among youth.

The prevention program helped the participating youth in understanding the connection between use of drugs and loss of control.

After participation in the program there is an improvement in the perceived image of educators and of the school in general as a source of help when in need. The same applies for the parents. This is important in regions where the school is more accessible than other social services.

The program participants are more supportive of severe reaction on the part of the school, on the one hand, and of treatment, on the other. The same applies to the parents.

After participation there is more openness and readiness to exposure, which probably is the result of greater trust and feeling of security -- perhaps because the discussion of the topic, as well as its problematics appear to be legitimized (e.g. acquaintance with drug and alcohol users, participation and hashish parties). The interest in trying the drug also rose as a result of the program; the research cannot determine with certainty whether it expresses greater openness or perhaps a certain increase in use.

The youngsters had anticipated to benefit from the program with respect to their openness and communication ability. This expectation was not fulfilled.

THE NATIONAL INSURANCE INSTITUTE
Research and Planning Administration

DEMONSTRATION PROJECT "SEMEL"

**A Community-Based Program for the
Prevention of Drug Use
in the Regional Council Maale Yosef**